

N:o 169.

Ank. till Riksd. kansli den 21 maj 1908 kl. 3,30 e. m.

*Utlåtande i anledning af Kungl. Maj:ts proposition angående
förvärfvande för Kungl. Maj:ts och kronans räkning af
vissa vattenfall i Göta älf m. m. (R. A.)*

I en den 9 nästlidne april till Riksdagen aflåten proposition, n:o 169, har Kungl. Maj:t, under återopande af propositionen bilagdt utdrag af statsrådsprotokollet öfver civilärenden för samma dag, föreslagit Riksdagen att

dels godkänna och antaga tre särskilda, vid statsrådsprotokollet fogade köpeaftal, undertecknade ett af Vargöns aktiebolag den 8 januari, ett af Inlands pappfabriksaktiebolag den 24 februari och ett af Lilla Edets pappersbruksaktiebolag den 29 februari 1908, angående försäljning till Kungl. Maj:t och kronan af viss nämnda bolag tillhörig egendom, jämte de statsrådsprotokollet jämväl bilagda tillägg till de af Inlands pappfabriksaktiebolag och Lilla Edets pappersbruksaktiebolag undertecknade köpeaftalen;

dels medgifva, att Kungl. Maj:t ägde i aftalen vidtagna de formella ändringar, som kunde finnas påkallade;

dels bemyndiga riksgäldskontoret att, på rekvisition, i mån af behof tillhandahålla Kungl. Maj:t de medel, som erfordrades för fullgörande af likviderna enligt omförmälda köpeaftal;

dels ock medgifva, att den egendom, som genom antagande af ifrågavarande aftal skulle af Kungl. Maj:t och kronan förvärfvas, ställdes under förvaltning af styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk.

De i propositionen omförmälda köpeaftalen med tillägg äro af följande lydelse:

Köpeaftal.

§ 1.

Aftal
angående
inköp från
Vargöns
Aktiebolag.

Vargöns aktiebolag, här nedan benämndt bolaget, upplåter och försäljer härigenom till Kungl. Maj:t och kronan:

a) En från frälsehemmanet Önan eller Önafors, om ett halft mantal i Vassända-Naglums socken, afsöndrad, utmed Göta älf belägen lägenhet om fem (5) hektar, femtiosju (57) ar och tjugu (20) kvadratmeter, såsom lägenheten finnes upptagen å en af förste landtmätaren A. F. Hjort år 1895 upprättad »Karta öfver det strandområde, som Vargöns aktiebolag köpt af Önafors egendom» jämte den till ett halft mantal Önafors hörande andel i vattenfallet vid Nyebro och den därvid belägna så kallade Nyebro kvarn samt hela den ett halft mantal Önafors tillhöriga vattenrätten i Göta älf utanför den försålda lägenheten.

b) Den del af det Vänersborgs stad förut tillhöriga ett åttendedels ($\frac{1}{8}$) mantal af Hufvudnäsön, som upptagits till en areal af tjugunio (29) hektar, sextiotvå och tre tiondedels (62,3) ar, hvilken areal jämte den till sagda hemman hörande vattenrätt, men med undantag dels af det till Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga järnvägsaktiebolag upplåtna område, som å en af landtmätaren Fr. Hultén år 1888 upprättad karta finnes upptaget under n:o 130, och dels af den till hemmanet Hufvudnäsön hörande utmark, disponenten G. W. Roman genom köpebref den 13 juli 1897 köpt af Vänersborgs stad, men genom transport den 23 september 1897 öfverlätit på bolaget.

c) Den från säteriet Rånnum ett mantal afsöndrade lägenheten kallad Rånnum n:o 2 Vargönan eller den till säteriet hörande del af vattenfallet i Göta älf mellan Rånnumlandet och Hufvudnäsön med därintill belägen mark äfvensom utmål för anläggning af kanal till vattnets ledande från berörda vattenfall till det längre ned i älfven belägna hemmanet Vargön i enlighet med köpekontrakt den 31 mars 1872 och köpebref den 25 februari 1874 af Carl Ericsson till Vargöns fabriksbolag samt köpebref den 26 april 1874 från John Ericsson, Verner Ericsson och Carl Ericsson till Vargöns aktiebolag.

d) Såsom afsöndring från $\frac{1}{8}$ mantal kronoskatte Vargöna de å bilagda, af kommissionslandtmätaren, grefve C. G. Taube år 1907 upp-

rättade karta, med röd färg utmärkta områden, utgörande enligt af bemålde Taube den 17 september 1907 utfärdadt arealbevis en (1) hektar, nittionio (99) ar och tjugu (20) kv.-meter, jämte all den till nämnda hemman hörande rätt till grund, öar, vatten, vattenfall och fiske i Göta älf, med undantag af grunden och rätten till vatten utanför området mellan n:o I och n:o II å nämnda karta.

e) Den från ett mantal säteri Rånnum afsöndrade lägenheten Rånnum eller Nyebro kvarn samt lägenheten Laxfisket n:o 1 vid Rånnum i Västra Tunhems socken.

f) En från säteriet Rånnum afsöndrad lägenhet, innehållande enligt ett af bemålde Taube år 1908 utfärdadt arealbevis fyrtiofyra (44) ar, sjuttio (70) kvadratmeter.

g) En från hemmanet ett fjärdedels mantal Rödjan afsöndrad lägenhet, innehållande enligt ett af bemålde Taube år 1908 utfärdadt arealbevis fyratjotvå (42) ar, sjuttio (70) kvadratmeter.

I köpet inbegripas jämväl alla grund, jämte alla öar, vattenfall, vatten och fiske i Göta älf och dess förgreningar invid och emellan de försålda fastigheterna.

Alla de försålda landområdena äro å ofvannämnda karta, hvilken försetts med påskrift af bolaget att den åberopas i detta aftal, till sina gränser utmärkta.

§ 2.

I köpet inbegripas alla nu befintliga dammar och andra anläggningar för vattenkraftens uttagande samt bolaget tillhöriga broar vid Nybron likasom ock svängbron öfver älfven mellan sliperiet och fasta landet, äfvensom alla å de försålda fastigheterna nu varande, bolaget tillhöriga fabriks- och öfriga hus, med undantag endast af de hus, som helt eller delvis ligga å de försålda strandremsorna af den å ofvan nämnda karta med bokstafven A. betecknade ö, hvilken med undantag af berörda å nämnda karta utmärkta strandremsor icke ingår i köpet.

I köpet inbegripas icke de i de försålda husen befintliga turbiner, maskiner och anordningar för bedrifvande af bolagets industriella verksamhet, äfven om desamma lagligen skulle vara att hänföra till fast egendom, ej heller de i eller emellan husen befintliga ledningar och andra anordningar, som äro afsedda för bolagets nämnda verksamhet, men åligger det bolaget att inom tre månader efter det hus, som inbegripes i köpet, i enlighet med hvad nedan stadgas, skall afträdas,

verkställa borttagandet af dessa turbiner, maskiner och anordningar på sådant sätt, att husen därigenom icke onödigtvis skadas.

Skulle borttagandet icke hafva skett inom ofvan nämnda tid, tillfaller allt, hvad som då icke borttagits, utan ersättning, med äganderätt kronan.

§ 3.

I köpet inbegripes jämväl alla de rättigheter till uppdämning, anläggningar och åtgärder i och för vattenkrafts uttagande, förfogande öfver annan tillhörig mark samt alla andra dylika rättigheter, som tillkomma bolaget, häri sålunda inbegripet jämväl den rätt till uppdämning och anläggningar för vattenkraftsuttagning, som kan tillkomma bolaget genom laga kraftvunnen dom i det nu vid Kungl. Maj:ts och rikets Göta hofrätt anhängiga målet angående tillstånd för bolaget till utförande af sådana anläggningar.

Alla kostnader i och för nämnda mål betalas af bolaget.

§ 4.

Tillträdet sker den 1 juli 1908.

Den försålda egendomen med undantag af lägenheterna f och g öfverlämnas fri från all inteckning för gäld äfvensom från andra inteckningar än den, som meddelats den 27 oktober 1884 § 7 i lägenheten Rånnum eller Nyebro kvarn till säkerhet i fråga om byggnad och underhåll af viss del af Nyebro.

Lägenheterna f och g öfverlämnas fria från all inteckning för gäld.

§ 5.

Bolaget förbinder sig att, till dess den försålda egendomen till kronan afträdes, väl vårda densamma och underhålla den i fullgodt skick.

§ 6.

Köpeskillingen utgör tre millioner nittiotusen (3,090,000) kronor och betalas å tillträdesdagen mot det att bolaget då till kronan öfverlämnar behörigt bevis, att all den försålda egendomen icke är med in-teckning besvärad på annat sätt än ofvan nämnts, kvitteradt köpebref, nödiga åtkomsthandlingar, äfvensom öfriga i bolagets besittning befintliga handlingar och kartor rörande det försålda.

§ 7.

Alla å de försålda fastigheterna nu befintliga dammar och andra anläggningar för vattenkraftens uttagande uthyras härigenom af kronan till bolaget för utnyttjande af den vattenkraft, som genom desamma kan tillgodogöras, från och med tillträdesdagen intill den dag, då den leverans af elektrisk energi, hvarom i § 8 här nedan omförmäles, tager sin början, mot en årlig hyra af sextiotusen (60,000) kronor, hvilken hyresafgift för tiden från den 1 juli 1908 till den 1 januari 1909 med trettiotusen (30,000) kronor afdrages å köpeskillingen, men därefter af bolaget erlägges med hälften i förskott den 1 januari och den 1 juli hvarje år.

Kronan fritages från all underhållsskyldighet af hvad sålunda uthyrt till bolaget. Till säkerhet för denna nyttjanderätt får inteckning icke beviljas.

§ 8.

Det åligger kronan att till bolaget å en viss af bolaget anvisad punkt å bolagets behållna del af $\frac{1}{8}$ mantal Vargön eller å den bolaget tillhöriga, från säteriet Rånnum afsöndrade, lägenheten Hugolund leverera, samt bolaget att där af kronan emottaga, elektrisk energi om högst tretusen (3,000) elektriska hästkrafter under fyrtio (40) år, räknadt från den dag, då elektrisk energi kan levereras från kronans nu under anläggning varande kraftstation vid Trollhättan samt för leveransen erforderliga ledningar från Trollhättan till nämnda punkt hunnit utföras.

Ofvan nämnda energileverans skall taga sin början senast den 1 maj 1910, så framt icke force majeure, såsom strejk, lockout, krig, uppror, eldsvåda, olyckshändelse, naturföreteelse eller annan händelse, till hvilken kronan icke varit vållande och hvars förhindrande icke stått i dess makt, lägger hinder för nämnda kraftstations eller ledningars fullbordande, i hvilket fall leveransens början framskjutes så lång tid, som hinder af sådan orsak förorsakats.

Såsom betalning för nämnda rätt till elektrisk energi och de öfriga förmåner, som genom detta aftal tillförsäkras bolaget, skall bolaget, i enlighet med hvad nedan stadgas, erlägga ett belopp af fyra millioner tvåhundra tusen (4,200,000) kronor, hvilket belopp skall i sin helhet under alla förhållanden till kronan af bolaget erläggas, sålunda äfven

om bolaget icke uttager tretusen hästkrafter och oafsedt huruvida desamma i så fall af kronan helt eller delvis upplätas till annan.

Af nämnda summa skall bolaget den dag energileveransen tager sin början till kronan betala femtiotvå tusen femhundra (52,500) kronor, och därefter å motsvarande månadsdag hvar sjätte månad likaledes femtiotvå tusen femhundra (52,500) kronor, intill dess sålunda hela beloppet 4,200,000 kronor sex månader före utgången af ofvan nämnda fyrtio år blifvit till fullo betadt. Därest betalning icke skulle i rätt tid erläggas, äger kronan afbryta leveransen intill dess likvid skett, och är, därest till betalning förfallet belopp icke betalas inom 30 dagar efter förfalldag, om kronan så påfordrar, hela oguldna återstoden af nämnda belopp 4,200,000 kronor utan afseende å ofvan stadgade betalningstider, genast till betalning förfallet.

Energien skall levereras i form af trefas växelström med tiotusen (10,000) volts spänning och tjugufem (25) perioder.

Förbrukningen uppmätes med en kilowattmemätare med subtraktionsinrättning, så beskaffad, att, så snart det öfverenskomna kraftbeloppet, 3,000 elektriska hästkrafter, öferskrides, alla utöfver 3,000 hästkrafter förbrukade kilowattimmar särskildt registreras. För sålunda öferskjutande kilowattimmar är bolaget skyldigt erlägga den afgift, som kronan bestämmer.

Uppsättes sådan mätare inom bolagets område, äger ombud för kronan att när som helst hafva tillträde till densamma.

Bolaget förbinder sig att icke uttaga ström med större fasförskjutning än som motsvarar en resulterande effektfaktor af coef = 0,8 samt att belasta de tre faserna så lika, att strömstyrkan i den mest belastade fasen icke med mer än 5 % öferskjuter strömstyrkan i den minst belastade fasen.

Bryter bolaget häremot, är kronan berättigad afbryta leveransen, intill dess rättelse skett.

Kronan förbinder sig hålla strömmens periodtal och spänning i möjligaste mån konstanta.

Kronan är berättigad att för verkställande af reparationer, undersökningar, ändringar eller utvidgningar af sina ledningar, maskiner, apparater och dylikt tillfälligtvis afbryta energileveransen, om förhållandena oundgängligen så kräfvä, men är kronan skyldig att om möjligt förlägga sådana afbrott till sön- och helgdagar mellan kl. 9 f. m. och 2 e. m. och skall kronan, om afbrott kan förutses, i god tid underrätta bolaget om detsamma.

Skulle kronan till följd af force majeure, såsom krig, strejk, lockout, uppror, eldsvåda, olyckshändelse, vattenbrist, iskrafning eller andra naturföreteelser, eller till följd af andra händelser, till hvilka kronan icke varit vållande och hvilkas förhindrande icke stått i dess makt, blifva urståndsatt att tillhandahålla bolaget den elektriska energien, upphör kronans åtagande för den tid afbrottet varar, men åligger det kronan att, så vidt i dess makt står, med alla till buds stående medel söka, så fort sig göra låter, vid äfventyr af skadeståndsskyldighet, undanröjja sådant hinder för leveransens fullgörande.

För afbrott i energileveransen af anledning, som ofvan nämnts och som varat mer än en hel timme, äger bolaget, med undantag för afbrott sön- och helgdagar mellan kl. 9 fm. och 2 em., åtnjuta en godtgörelse af fyrtyotvå hundraedel (0,42) öre för hvarje elektrisk hästkrafttimme, som genom afbrottet undanhållits bolaget.

Kronan är berättigad att fullgöra nu bestämda leveransskyldighet jämväl från annan kraftstation, än den vid Trollhättan.

Till säkerhet för den bolaget härigenom tillkommande rätt till leverans af elektrisk energi får inteckning icke beviljas.

§ 9.

Det elektriska energibelopp, som enligt § 8 här ofvan skall till bolaget levereras, liksom ock den vattenkraft, som bolaget enligt § 7 här ofvan förhyrt, får icke af bolaget tillgodogöras annat än för bolagets eget behof på sådant sätt, att energi icke kommer till användning på längre afstånd från förut berörda, å ofvan nämnda karta med bokstafven A betecknade ö, än högst 5 kilometer.

Bryter bolaget häremot, äger kronan afbryta leveransen, intill dess rättelse skett.

§ 10.

Så länge i enlighet med bestämmelserna i §§ 7 och 8 här ofvan bolaget förhyrt vattenkraft, eller leverans af elektrisk energi till bolaget äger rum, är bolaget berättigadt att, utan annan ersättning än den, som inbegripes i det i § 8 omförmälda belopp, använda förutnämnda hängbro mellan sliperiet och fasta landet samt alla de hus, som till kronan af bolaget härigenom försålts, äfvensom alla de af bolaget härigenom till kronan försälda landområdena, med skyldighet dock för bolaget att ett år efter därom af kronan till bolaget afsänd uppsägning, till kronan af

allt hvad ofvan nämnts, afträda hvad som enligt kronans bedömande för något dess ändamål erfordras.

Inteckning till säkerhet härför får icke beviljas.

Vid tillträdet skall å de försålda husen samt å hängbron öfver älfven mellan sliperiet och fasta landet förrättas syn af tre synemän, utsedda i enlighet med bestämmelserna i lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Det åligger bolaget att underhålla och vid afträde lämna hus och hängbro i sådant skick, som de vid tillträdet befunnos.

Vid afträde af hus eller hängbro skall afträdessyn hållas af tre synemän, utsedda på sätt ofvan stadgas, och åligger det bolaget att, därest det, som skall afträdas, då icke befinnes i samma skick som vid tillträdet, till kronan genast utbetala det belopp, som enligt syneinstrument erfordras för att försätta det afträdda i sådant skick.

§ 11.

Bolaget är skyldigt att inom ett år från den 1 juli 1908 på sin bekostnad vidtaga de förändringar beträffande vattenverken vid Nybron, som äro nödvändiga för åstadkommande af den uppdämning, som afses i Flundre, Väne och Bjärke häradsrätts i särskild dombok den 6 juni 1900 n:o 1 antecknade utslag.

Kronan äger genom styrelsen för kungl. Trollhätte kanal- och vattenverk utöfva kontroll, att detta arbete utföres på ett lämpligt och tillfredsställande sätt.

§ 12.

Ombud för kronan äger när som helst tillträde till här ofvan omförmälda dammar, anläggningar och hus.

§ 13.

Inträffar å de försålda husen skada genom brand eller explosion före tillträdesdagen, skall köpeskillingen, så framt bolaget ej före tillträdesdagen återställt det skadade eller förstörda, minskas med värdet af det skadade eller förstörda, hvilket värde i brist af åsämjande skall bestämmas af tre skiljemän jämlikt lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Det åligger bolaget att från och med den 1 juli 1908 till afträdesdagen på sin bekostnad, för kronans räkning till deras fulla värde hålla

mot brandskada och explosion brandförsäkrade alla hus och den bro, hvartill bolaget enligt § 10 här ofvan erhållit nyttjanderätt.

Kronan, till hvilken brandförsäkringshandlingarna skola öfverlämnas, äger, när anledning därtill förekommer, meddela föreskrift såväl om det belopp, hvarför försäkring bör tagas, som om den anstalt, där försäkringen må äga rum.

Inträffar brandskada, skall kronan uppbära brandskadeersättningen, men har icke någon skyldighet att återställa det förstörda eller skadade.

§ 14.

Bolaget är icke berättigadt att utan kronans skriftliga medgifvande å den försålda egendomen uppföra nya hus eller därå verkställa byggnader och anläggningar.

Ägorna skola väl vårdas och häfdas. Skog och växande träd skola sorgfälligt fredas och vårdas och får intet däraf afverkas.

§ 15.

Kronan, såsom ägare af de försålda fastigheterna, medgifver bolaget, såsom ägare af återstående delen af $\frac{1}{8}$ mantal kronoskatte Vargöna, för all framtid utan ersättning att hafva de hus, som stå uppförda delvis å det försålda strandområdet å den på ofvan nämnda karta med bokstafven A betecknade ö, till dessa delar där kvarstående, att begagna detta strandområde liksom ock det öster därom belägna strandområdet från n:o III till n:o IV å ofvan berörda karta till landnings- och upplagsplats, för kommunikation och alla andra behof, som erfordras för bedrifvande af industriell verksamhet, att öfver strömfåran mellan sistberörda strandområde och nyssnämnda ö bibehålla nu befintliga broar, hvilka icke ingå i köpet, och öfver samma strömfåra anlägga nya sådana, på sätt, som af kronan godkännes, samt att ur älven nedanför Nybrofallen taga det vatten, som erfordras för industriellt bruk, dock icke för kraftuttagning, under villkor dock, att denna rätt till vattenuppfordring icke får på något sätt lägga hinder i vägen för kronans anläggningar i och för vattenkraftens tillgodogörande eller för andra ändamål eller föranleda till några som helst kostnader för kronan, om till följd af sådana anläggningar anstalterna för vattenuppfordringen behöfva ändras eller densamma därigenom försvåras.

Till säkerhet för de bolaget härigenom upplåtna rättigheter får inteckning icke beviljas.

§ 16.

Oafsedt att bolaget icke till kronan försålt strandområdet mellan n:o I och n:o II å den å ofvan berörda karta med bokstafven A betecknade ö, är kronan likväl berättigad att verkställa sådana anläggningar, som förorsaka uppdämning å nyssnämnda strandområde, mot ersättning för styrkt skada å byggnader och anläggningar därå, och må till säkerhet härför utan bolagets vidare hörande beviljas servitutsinteckning i den af bolaget icke försålda andelen af $\frac{1}{2}$ s mantal Vargöna till förmån för kronan såsom ägare af de utaf bolaget härigenom inköpta fastigheterna och öfriga kronan tillhöriga invid Göta älf belägna fastigheter.

§ 17.

Alla skatter och utskylder för det försålda skola af bolaget betalas för tiden intill den 1 januari 1909, äfven om de äro till betalning förfallna först därefter, samt likaledes efter nämnda dag, så länge bolaget är i åtnjutande af den i 7 och 10 §§ här ofvan omförmälda nyttjanderätt eller den i § 8 omförmälda rätt till leverans af elektrisk energi, med undantag endast af sådan skatt eller utskyld, som för tiden efter den 1 januari 1909 till äfventyrs kan åligga kronan såsom ägare af det försålda.

Alla kostnader i och för lagfart och fastställande af afsöndring skola af kronan betalas.

§ 18.

Den bolaget enligt §§ 7 och 10 tillkommande nyttjanderätt, liksom den rätt till leverans af elektrisk energi, som enligt § 8 här ofvan tillkommer bolaget, äfvensom öfriga rättigheter, som enligt aftalet tillkomma bolaget, får icke af bolaget utan kronans skriftliga medgifvande helt eller delvis på annan öfverlätas.

§ 19.

Bolaget berättigas att efter utgången af de 40 år, under hvilka kronan enligt § 8 här ofvan skall leverera elektrisk energi till bolaget, af kronan erhålla elektrisk energi om 3,000 elektriska hästkrafter till pris samt på tid och villkor i öfrigt, som kronan då äger bestämma,

dock ej oförmånligare än hvad som för andra större förbrukare af liknande art då i allmänhet gäller.

§ 20.

De å de försålda fastigheterna nu befintliga husen, som ägas af murare Herman Gustafsson samt Carl Boström, Aug. Larsson och Johannes Lönner, få afgiftsfritt kvarstå intill dess kronan bestämmer att de skola borttagas, i hvilket fall de utan kostnad för kronan genast skola bortflyttas.

§ 21.

Kronan förbinder sig att, i enlighet med hvad som stadgats i mom. 5 af det köpeaftal den 31 oktober 1907, hvarigenom bolaget af godsägaren M. B. Meijer inköpt de i § 1 under litt. f och g omförmälda lägenheterna, låta ägaren af säteriet Rånnum få fritt använda desamma för bete eller åkerbruk, så länge kronan eller dess rättsinnehafvare icke förfogar öfver strandremsan i och för anläggning af vattenverk eller andra ändamål.

§ 22.

Till säkerhet för riktiga fullgörandet af den betalningsskyldighet och de öfriga förpliktelser, som enligt detta aftal åligga bolaget, är bolaget skyldigt att, innan köpeskillingen erlägges, till kronan aflämna af bolaget till innehafvaren utfärdade, tre månader efter uppsägning till betalning förfallna skuldebref å tillhoppa en million (1,000,000) kronor, löpande med sex procents årlig ränta tills betalning sker och försedda med bevis, att till säkerhet för desamma beviljats inteckning i den af bolaget härigenom icke försålda andelen af $\frac{1}{3}$ mantal Vargöna samt lägenheten Hugolund, afsöndrad från säteriet Rånnum med förmansrätt framför alla andra inteckningar än dem, som beviljats den 13 juni 1870, § 98, till säkerhet för beståndet af aftal angående en ringklocka af malm och den 12 juni 1884, § 36, till säkerhet för rätt till anläggning af järnväg.

Skulle bolaget icke senast 30 dagar efter förfallodag erlægga den i § 7 här ofvan omförmälda hyran eller de i § 8 omförmälda afbetalningarna, äro de i ofvan nämnda pantsatta skuldebref förskrifna belopp

med ränta, utan afseende å den i skuldebrefven bestämda uppsägnings-
tid, genast till betalning förfallna.

Förestående försäljning och aftal upphör att vara för Vargöns
aktiebolag bindande, därest detsamma icke af kronan antages före den
1 juli 1908.

Stockholm den 8 januari 1908.

För VARGÖNS AKTIEBOLAG.

Dess styrelse.

Carl Klingspor.

Gust. Grevilli.

William Olson.

Carl Stenholm.

V. Bergman.

Bevittnas:

Ernst Hagelin.

Erland Lagerlöf.

Köpeaftal.

§ 1.

Aftal
angående
inköp från
Inlands
papp-
fabriks-
aktiebolag.

Inlands pappfabriksaktiebolag, här nedan benämndt bolaget, upp-
låter och försäljer härigenom till Kungl. Maj:t och kronan:

A. Såsom afsändring från ett och ett åttendedels ($1\frac{1}{8}$) mantal
Berg Östra n:o 1 skatte det å bilagda karta — som är försedd med
följande rubrik: »Karta öfver afsändringar från Ström n:o 1, 2 mtl.,
Ström Södra n:o 2, 1 mtl., Berg Östra n:o 1, $1\frac{1}{8}$ mtl., Ryk Öfra
n:o 1, 1 mtl., Ryk Nedra n:o 2, 1 mtl., Ryk Norra n:o 3, 1 mtl.,
Ström Öfra Vestergården n:o 3, 1 mtl., och Ström Öfra Östergården
n:o 4, 1 mtl., i Hjertums socken i Inlands Torpe härad och Bohus län
upprättad år 1907 af C. G. Taube, vice kommissionslandtmätare, samt
använd vid afsändringarnas närmare bestämmande år 1908 af Axel
Reinh. Kruuse, kommissionslandtmätare» — med Litt. A betecknade
område, utgörande enligt ett af bemålde Kruuse den 14 februari 1908
utfärdadt arealbevis en och sextionio etthundradels ($1,69$) hektar;

B. såsom afsändring från Ryk Norra n:o 3 ett (1) mantal in

sockne frälse det å ofvannämnda karta med Litt. B betecknade område, utgörande enligt berörda arealbevis en och tjugunio etthundradels (1,29) hektar;

C. såsom afsöndring från hemmanens Ström n:o 1 två (2) mantal frälse säteri och Ström Södra n:o 2, ett (1) mantal frälse säteri gemensamma ägor det å ofvan nämnda karta med Litt. C betecknade område, utgörande enligt berörda arealbevis elfva och trettio två etthundradels (11,32) hektar;

D. såsom afsöndring från hemmanens Ström Öfra Vestergården n:o 3 ett (1) mantal insockne frälse och Ström Öfra Östergården n:o 4, ett (1) mantal insockne frälse gemensamma ägor det å ofvan nämnda karta med Litt. D betecknade område, utgörande enligt berörda arealbevis fem och nitton etthundradels (5,19) hektar;

E. såsom afsöndring från Ryk Öfra n:o 1 ett (1) mantal skatte det å ofvan nämnda karta med Litt. E betecknade område, utgörande enligt berörda arealbevis åttiotre etthundradels (0,83) hektar; samt

F. såsom afsöndring från Ryk Nedra n:o 2 ett (1) mantal skatte det å ofvan nämnda karta med Litt. F betecknade område, utgörande enligt berörda arealbevis sextusenåttahundraåttio tiotusendels (0,6880) hektar, allt i Hjertums socken.

Det försålda utgör hela det, vare sig å fasta landet eller å den därifrån genom Trollhätte kanal afskiljda ö, belägna område, som ligger öster om den å ofvan nämnda karta med röd färg utmärkta och med n:ris I—IX betecknade gränslinje, med undantag af den med ljusröd färg å kartan betecknade andelen däraf, som genom köp från Nya Trollhätte kanalbolag redan tillhör kronan, som sålunda efter detta köp är ägare af hela det emellan berörda gränslinje och Göta älf belägna området.

I köpet inbegripas all grund, öar, vattenfall, vatten och fiske utanför och å hela sistnämnda område.

Ofvan berörda karta är af bolaget försedd med påskrift, att den åberopas i detta köpeaftal.

I köpet inbegripas jämväl alla å det försålda området eller invid detsamma nu befintliga dammar, turbiner och andra anläggningar, fabriks hus och öfriga bolaget tillhöriga hus och byggnader jämte de å bilagda förteckning upptagna maskiner, ledningar och andra anordningar, äfven om de lagligen icke skulle vara att hänföra till fast egendom.

Berörda förteckning skall förses med påskrift af säljaren, att den åberopas i detta aftal.

Det anmärkes, att de hus, som icke tillhöra bolaget och sålunda ej ingå i köpet, å ofvan berörda karta betecknats med n:ris 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13 och 14 samt att det å nämnda karta med n:o 10 betecknade huset, som endast delvis ligger å det försålda området, icke heller ingår i köpet, men att bolaget är skyldigt att på sin bekostnad bortflytta sistnämnda hus ett år efter därom från kronans sida skedd uppsägning.

§ 2.

Tillträdet sker den 1 augusti 1908.

Den försålda egendomen öfverlämnas fri från alla in-teckningar.

§ 3.

Det åligger bolaget att väl vårda och underhålla den försålda egendomen, intill dess densamma till kronan afträdes.

§ 4.

Köpeskillingen utgör två millioner femhundrafemtiotusen (2,550,000) kronor och betalas å tillträdesdagen, mot det att bolaget då till kronan öfverlämnar behörigt bevis, utvisande att den försålda egendomen icke är besvärad med någon in-teckning, kvitteradt köpebref och nödiga åtkomsthandlingar.

§ 5.

Allt, hvad som genom detta köpeaftal till kronan försålts, arrenderar bolaget härigenom af kronan under tio år, räknade från den 1 augusti 1908, mot ett årligt arrende af nittiofemtusen (95,000) kronor, hvilket arrende skall af bolaget betalas den 31 december 1908 med 39,583 kronor 33 öre för tiden från den 1 augusti 1908 intill den 1 januari 1909 samt därefter halfårsvis den 30 juni och den 31 december hvarje år med 47,500 kronor, med undantag hvad angår den 30 juni 1918, då äfven arrendet för juli månad 1918 erlægges med 7,916 kronor 67 öre.

Kronan fritages från all underhållsskyldighet af hvad bolaget sålunda arrenderat.

Det åligger bolaget att underhålla de å ofvan nämnda karta med n:ris 15 till och med 35 betecknade hus, så att de vid afträdet befinnas i fullt brukbart stånd.

Allt det öfriga, som bolaget arrenderat, skall af bolaget underhållas samt, i den mån det förslites, iståndsättas, så att vid afträdet allt finnes i behåll och då är i brukbart stånd, dock med undantag af turbiner och jetéer, ifråga om hvilka någon sådan skyldighet icke åligger bolaget.

Skulle emellertid å dammbyggnad genom flod, isgång eller annan händelse, hvartill bolaget icke är vållande, inträffa sådan större skada, att dammbyggnadens iståndsättande i brukbart skick skulle med hänsyn till de här af föranledda kostnaderna och den tid, som i arrendet återstår, icke vara för bolaget ekonomiskt lönande, skall, om bolaget så påfordrar, arrendeaftalet anses upphöra att gälla dagen efter det sådan skada inträffade.

Twist om huruvida inträffad skada är af beskaffenhet att föranleda sådan påföljd liksom ock angående huruvida vid afträdet ofvanberörda med n:ris 15 till och med 35 betecknade hus finnas i fullt brukbart stånd och allt det öfriga, som skall af bolaget underhållas och iståndsättas på sätt ofvan nämnts, finnes i brukbart stånd, får icke dragas under domstols pröfning, utan skall afgöras af tre skiljemän i enlighet med lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Oafsedt här ofvan aftalade arrendetid är emellertid bolaget skyldigt att till kronan ett år efter det skriftlig uppsägning härom bevisligen afsändts till bolaget — hvilken uppsägning dock beträffande dammarna och anläggningarna för vattenkraftens tillgodogörande, den mellan Trollhätte kanal och älven helägna ön jämte därå befintliga hus med maskiner m. m., det mellan linjerna VI, VI¹ och VIII, VIII¹ å ofvan nämnda karta belägna området samt de med n:ris 21 till och med 25 samt med n:ris 36 till och med 44 å ofvan nämnda karta betecknade hus icke får ske före den 1 augusti 1912 — af det arrenderade afträda, hvad som af kronan påfordras, mot rättighet att åtnjuta minskning i arrendet till belopp, som i brist af åsämjande skall bestämmas af tre skiljemän, i enlighet med lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Uppsägning af hvad kronan sålunda icke äger uppsäga före den 1 augusti 1912, skall dock på en gång af kronan verkställas, till följd hvaraf bolaget icke är skyldigt att delvis afträda något däraf.

Härigenom aftalade arrende får icke af bolaget utan kronans skriftliga medgifvande helt eller delvis på annan överlätas.

Ombud för kronan skall när som helst äga tillträde till allt, hvad som af bolaget arrenderas.

Bolaget är icke berättigadt att utan kronans skriftliga medgifvande å hvad som arrenderas uppföra nya hus eller byggnader eller därå verkställa andra anläggningar.

Till säkerhet för det i denna § omförmälda arrende får inteckning icke beviljas.

§ 6.

Det åligger bolaget att från dagen efter den, då Kungl. proposition angående antagande af detta aftal för kronans räkning till Riksdagen aflåtes, och så länge det i § 5 här ofvan aftalade arrende varar, på sin bekostnad i brandförsäkringsanstalt, som af kronan godkännes, hålla för kronans räkning försäkradt mot brandskada och explosion allt, hvad som af bolaget försålts, för ett värde af sammanlagdt en million tvåhundra- och sextiotusen (1,260,000) kronor, hvaraf en million tvåhundra- och tusen (1,200,000) kronor skall utgöra värdet å de på den genom Trollhätte kanal från fasta landet afskilda ön befintliga byggnader och anläggningar jämte maskiner m. m.

Försäkringshandlingarna skola till kronan öfverlämnas, och åligger det bolaget att senast åtta dagar före försäkringspremies förfallodag till kronan öfverlämna bevis, att densamma blifvit behörigen erlagd.

Inträffar vare sig före eller efter tillträdesdagen skada å de på ofvan nämnda ö varande byggnader, anläggningar jämte maskiner m. m., som sammanlagdt icke uppgår till 25 % af hela försäkringsvärdet, 1,200,000 kronor, åligger det bolaget, för hvilket ofvanberörda arrendeaftal i så fall fortfarande är gällande, att mot åtnjutande af ersättningsbeloppet ofördröjligen återställa det skadade eller förstörda, så framt ej kronan frikallar bolaget från denna skyldighet, i hvilket fall kronan skall äga behålla försäkringsbeloppet och berörda arrendeaftal, om skadan inträffar före tillträdesdagen, icke skall vara för bolaget bindande samt, därest skadan inträffar efter tillträdesdagen, skall anses hafva upphört att gälla dagen efter skadans inträffande.

Inträffar, vare sig före eller efter tillträdesdagen, skada å de på ofvannämnda ö varande byggnader och anläggningar jämte maskiner m. m., som sammanlagdt uppgår till 25 % eller däröfver af hela försäkringsvärdet 1,200,000 kronor, är bolaget icke skyldigt att återställa det skadade eller förstörda, och skall ersättningsbeloppet behållas af kronan, hvarjämte berörda arrendeaftal, om skadan inträffar före tillträdesdagen, icke skall vara för bolaget bindande samt, därest skadan inträffar efter tillträdesdagen, skall anses hafva upphört att gälla dagen efter skadans inträffande.

Förstöres eller skadas något af de å ofvan nämnda karta med nr:ris 15 till och med 35 betecknade hus, vare sig före eller efter tillträdesdagen, är oberoende däraf berörda arrendeaftal för bolaget gäl-

lande, men skall, därest kronan icke påfordrar att bolaget skall mot åtnjutande af ersättningsbeloppet återställa det skadade eller förstörda, den årliga arrendesumman minskas med ett belopp, som motsvarar 10 % af försäkringsvärdet å hvarje särskildt förstördt eller skadadt hus.

Påfordrar kronan icke återställandet af förstördt eller skadadt hus, tillfaller ersättningsbeloppet kronan.

§ 7.

Så länge det i § 5 härofvan träffade arrendeaftalet är gällande, fortfara äfven det den 4 oktober 1855 mellan Nya Trollhätte kanalbolag och dåvarande ägaren af Ströms säteri samt det den 20 november 1896 och den 5 januari 1897 emellan Nya Trollhätte kanalbolag och bolaget träffade aftal att gälla, med undantag dock däraf, att kronan efter tillträdesdagen icke vidare är skyldig att erlægga de i mom. 2 och 3 i förstnämnda aftal omförmälda afgälder.

Skulle emellertid bolaget i enlighet med hvad i § 5 härofvan bestämts före arrendetidens utgång afträda något af hvad som arrenderats, är bolaget jämväl skyldigt att underkasta sig det upphäfvande eller den förändring af de bolaget genom nämnda två aftal tillförsäkrade förmåner, som af kronan påfordras, mot det att kronan, därest icke motsvarande förmån kan på annat sätt beredas, ersätter all styrkt skada, som tillskyndas bolaget genom ett upphäfvande eller en förändring af nämnda förmåner.

Sedan det i § 5 härofvan träffade arrendeaftalet i sin helhet upphört att gälla, upphöra jämväl ofvan nämnda två aftal till alla delar att vara gällande, men tillförsäkras bolaget och blifvande ägare af de i § 1 här ofvan omförmälda stamfastigheterna, äfven om desamma styckas, afgiftsfritt rätt, dels att å sträckan mellan bokstäfverna c och d å ofvan nämnda karta på sin bekostnad anlägga samt använda lossnings- och lastningskaj jämte en väg till denna öfver kronans mark ofvanför nämnda sträcka, dels att å sträckan mellan bokstäfverna e och f å nämnda karta lossa och lasta fartyg, utmed densamma framdraga fartyg samt öfver densamma erhålla fri passage till älften jämväl för framforslandet af fartyg, som nybyggas eller repareras vid varf, beläget uppströms från den med bokstafven e å kartan utmärkta punkt, samt dels att å sträckorna c—d och e—f taga vatten från älften jämväl för industriella ändamål, dock icke för kraftuttagning, samt att för sådana ändamål å nämnda sträckor under marken framdraga ledningar från och till älften.

Med afseende å dessa sålunda upplåtna förmåner skall gälla:

a) Kronan är, oafsedt hvad beträffande berörda förmåner här ofvan bestämts, berättigad att, på sätt kronan äger bestämma, förändra strandlinjerna såväl å sträckan c till d som å sträckan e till f, men är kronan skyldig att på sin bekostnad vidtaga de förändringar, som häraf kunna föränledas beträffande såväl kaj å sträckan c till d och väg ofvanför densamma som de ledningar, som kunna komma att utföras.

b) Vid anläggning af kaj å sträckan c till d skall noga tillses, att kajen icke kommer att inkräkta på vattenområdet för den nuvarande kanalen eller den blifvande kanal- eller trafikled, som därinvid kan komma att framgå, och skall kajen i enlighet med de föreskrifter, som af kronan lämnas, uppföras, så att icke genom ras eller annorledes fara kan uppstå för kanal- eller trafikleden eller för trafiken å densamma.

c) Kronan äger ej blott att under byggnadsarbetet låta öfvervaka detsamma, utan ock, efter det arbetet anmälts färdigt, låta besiktiga detsamma, åliggande det bolaget och blifvande ägare af stamfastigheterna att ställa sig till efterrättelse de föreskrifter, som af kronan meddelas beträffande såväl arbetets betryggande utförande som ock den tid, under hvilken det får verkställas. Ofvanberörda väg till kajen skall förläggas å plats som af kronan bestämmes, och anläggas i enlighet med dess föreskrifter.

d) Bolaget och blifvande ägare af stamfastigheterna skola ansvara för all den skada, som genom olyckshändelse eller annorledes kan till följd af anläggning af kaj eller ledningar uppkomma för kanal- eller trafikleden eller för trafiken å densamma, åliggande det bolaget och blifvande ägare af stamfastigheterna att så skyndsamt ske kan afhjälpa sådan skada å anläggningarna, som kan antagas medföra fara eller hinder.

e) Dragvägstrafik får af bolaget eller blifvande ägare af stamfastigheterna icke hindras eller störas genom upplag eller på annat sätt.

f) Bolaget och blifvande ägare af stamfastigheterna äro skyldige att i allo ställa sig till efterrättelse de föreskrifter, som af kronan meddelas, ej mindre beträffande lastning, lossning, passage och framdragande af fartyg å sträckan e—f, än äfven angående vattenhämtning och framdragande af ledningar samt sättet och tiden för utförandet af densamma.

Ågaren af de under § 1 C här ofvan omförmälda säterierna Ström n:o 1 och Ström Södra n:o 2 tillförsäkras därjämte för all framtid fri slussning å den del af Trollhätte kanal, som är belägen nedom Åker-

ström, för sådana skogs- och landtbruksprodukter från nämnda säterier och öfriga bolaget nu enligt lagfartsbevis den 2 oktober 1894, § 2, tillhöriga fastigheter i Hjertums och Vesterlanda socknar jämte sådana för bedrifvande af landtbruk och skogsskötsel därå erforderliga varor, som lastas eller lossas å kaj på sträckan c—d å ofvan nämnda karta, hvilken rätt emellertid upphör för en hvar af nämnda fastigheter eller del däraf, så snart den äges af annan än ägare af säterierna Ström.

Inteckning till säkerhet för de härigenom upplåtna förmånerna får icke beviljas.

§ 8.

Bolaget såsom ägare af här ofvan i § 1 omförmälda stamfastigheter förbinder sig att, utan afseende å beskaffenheten af den egendom, hvarå skada därigenom kan uppkomma, tåla den uppdämning i Göta älf, som kronan för hvad ändamål det vara må där kan komma att verkställa, mot ersättning för den därigenom vållade skadan.

Skulle skada till följd af uppdämningen uppkomma genom minskning af fallhöjden i den s. k. Ströms bäck, skall denna ersättning i brist af åsämjande bestämmas af tre skiljemän i enlighet med lagen om skiljemän den 28 oktober 1887. Ersättning för annan skada skall bestämmas af domstol.

Till säkerhet härför må utan bolagets vidare hörande beviljas servitutsinteckning i förut omförmälda, bolaget tillhöriga stamfastigheter, till förmån för kronan såsom ägare af det utaf bolaget härigenom försålda området och öfriga kronan tillhöriga invid Göta älf belägna fastigheter.

§ 9.

Alla skatter och utskylder för det försålda skola af bolaget betalas för tiden intill den 1 januari 1909, äfven om de äro till betalning förfallna först därefter, samt likaledes efter nämnda dag, så länge det i § 5 här ofvan omförmälda arrendeaftal är till någon del gällande, med undantag endast af sådan skatt och utskyld, som för tiden efter den 1 januari 1909 tilläfsventyrs kan åligga kronan såsom ägare af det försålda.

Alla kostnader i och för lagfart och fastställande af afsöndring skola af kronan betalas.

§ 10.

De å det försålda området befintliga, bolaget icke tillhöriga husen, som å ofvan nämnda karta betecknats med n:ris 1 till och med 9 samt

med n:ris 11 till och med 14 och hvilkas ägare endast på grund af muntligt aftal, utan någon viss bestämd upplåtelsetid, innehafva den mark, hvarå husen äro uppförda, få tillsvidare afgiftsfritt kvarstå, men åligger det bolaget ombesörja, att husen utan kostnad för kronan äro bortflyttade inom ett år efter därom af kronan till bolaget aflåten uppsägning.

Emellertid förbinder sig kronan att i den mån kronan på grund af föreliggande omständigheter så finner billigt, om ägare af dylikt hus, när uppsägning hvarom ofvan nämnts skett så påfordrar, antingen inlösa nämnda hus till de värden, som enligt kronans bestämmande då kunna finnas skäligen, eller ock bekosta deras bortflyttning till annan plats med belopp, som af kronan bestämmes.

§ 11.

Till säkerhet för riktiga fullgörandet af den betalningsskyldighet och de öfriga förpliktelser, som enligt detta aftal åligga bolaget, är bolaget skyldigt att, innan köpeskillingen erlägges, aflämna till kronan i samtliga här ofvan under § 1 omnämnda stamfastigheter jämte alla de öfriga fastigheter, hvarå bolaget den 2 oktober 1894 § 2 erhållit lagfart, nu intecknade skuldebref å tillhoppa tvåhundra tusen (200,000) kronor med ränta, gällande med förmånsrätt näst efter i nämnda fastigheter beviljade inteckningar till säkerhet för tvåhundratiotusen (210,000) kronor med ränta.

Skulle bolaget icke senast trettio dagar efter förfallodag erlägga förfallet arrende, äro de i ofvan nämnda pantsatta skuldebref förskrifna belopp med ränta, utan afseende å den i skuldebrefven bestämda uppsägningstid, genast till betalning förfallna.

Förestående försäljning och aftal upphör att vara för Inlands pappfabriksaktiebolag bindande, därest detsamma icke af kronan antages före den 1 juni 1908.

Ström den 24 februari 1908.

För INLANDS PAPPFABRIKSAKTIEBOLAG:

Dess styrelse:

G. T. Lindstedt.

P. Axel Hellström.

Eskil Larsson.

Brukspatron G. T. Lindstedts, Disponent P. Axel Hellströms och Brukspatron Eskil Larssons egenhändiga underskrifter bevittna:

H. E. Wallman.

Hakon Reich.

Såsom ett förtydligande af det utaf Inlands pappfabriksaktiebolaget den 24 februari 1908 undertecknade köpeaftalet till Kungl. Maj:t och kronan angående en afsöndring från $1\frac{1}{8}$ mantal Berg Östra n:r 1 m. m. förklarar aktiebolaget härigenom, att ehuru i § 7 af nämnda köpeaftal bestämts, att ett den 4 oktober 1855 mellan Nya Trollhätte kanalbolag och dåvarande ägaren af Ströms säteri träffadt aftal, i hvars § 7 stadgats, att »vattenområdet i älfven från sträckdammen vid sågen till Lusthusholmen efter bolagets gräns enligt karta» därefter som dittills skulle tillhöra Ströms ägor, skall med visst undantag fortfara att gälla, så länge det i § 5 i ofvanberörda den 24 februari 1908 af aktiebolaget undertecknade köpeaftal träffade arrendeaftalet är gällande, aktiebolaget likväl utan afseende härå till kronan, såsom inbegripet i hvad som genom sistnämnda köpeaftal och för däri bestämda köpeskilling försålts, med äganderätt öfverlåter jämväl ofvanberörda vattenområde att af kronan såsom ägare jämte allt öfrigt, som försålts, tillträdas den 1 augusti 1908.

Enär aktiebolaget jämlikt 5 § i det den 24 februari 1908 af aktiebolaget undertecknade köpeaftalet af kronan arrenderar allt hvad som därigenom till kronan försålts, ingår sålunda jämväl berörda vattenområde, hvarå utfyllningar skett, i det som aktiebolaget af kronan arrenderar i enlighet med de bestämmelser, som köpeaftalet angående nämnda arrende innehåller.

Göteborg den 24 mars 1908.

För INLANDS PAPPFABRIKSAKTIEBOLAG.

G. T. Lindstedt. P. Axel Hellström. Eskil Larsson.

Bruksägaren G. T. Lindstedts och disponenten P. Axel Hellströms egenhändiga underskrifter bevittna:

S. Tod. E. Terserus.

Bruksägaren Eskils Larssons egenhändiga underskrift bevittna:

Oskar Brobeck. Joh. Aug. Ostwald.

K ö p e a f t a l.

§ 1.

Aftal
angående
inköp från
Lilla Edets
pappers-
bruksaktie-
bolag.

Lilla Edets pappersbruksaktiebolag, här nedan benämndt bolaget, upplåter och försäljer härigenom till Kungl. Maj:t och kronan:

A) Lilla Edet n:o 1, ett laxfiske och åtta sågkvarnar eller sågverken n:ris 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 och 8, Lilla Edet n:o 2, ett laxfiske eller sågverken n:ris 11 och 12, samt Lilla Edet n:o 3, en sågkvarn eller sågverken n:ris 9 och 10, hvarå lagfart för bolaget beviljats den 11 februari 1907, § 44.

B) Såsom afsöndring från tre sextondedels mantal kronoskatte Fuxerna Ivar- eller Mårten Toresgården n:o 2 ett invid Göta älf beläget område, innehållande enligt ett af vice kommissionslandtmätaren grefve C. G. Taube den 21 februari 1908 utfärdadt arealbevis trettiosex (36) ar, fyrtio (40) kvadratmeter, varande lagfart för bolaget beviljad å berörda hemmansdel jämte ytterligare ett sextondedels mantal i samma hemman den 11 februari 1907, § 44.

C) En lägenhet om fyra och sju tiondedels (4,7) ar, afsöndrad från ett fjärdedels mantal kronoskatte Fuxerna Torstens eller Storegården n:o 3, å hvilken lägenhet lagfart för bolaget beviljats den 8 april 1907, under § 175.

D) En lägenhet om sexhundrasextionio och en fjärdedels ($669\frac{1}{4}$) kvadratalnar, afsöndrad från Fuxerna Torstens eller Storegården n:o 3, å hvilken lägenhet för bolaget sökt lagfart den 8 april 1907, § 173, förklarats hvilande.

E) En lägenhet om en (1) kvadratref, fjorton (14) kvadratstänger och trettio (30) kvadratfot, afsöndrad från ett halft mantal kronoskatte Fuxerna Torstens eller Storegården n:o 3, å hvilken lägenhet lagfart för bolaget beviljats den 8 april 1907, § 174.

F) Den s. k. Blidbergska tomten vid Lilla Edet, afsöndrad från frälsehemmanet Fuxerna Frälsegården n:o 9, ett mantal, å hvilken tomt för bolaget sökt lagfart förklarats hvilande den 9 april 1907, § 197.

G) Lägenheten, hus och tomt n:o 1, afsöndrad från ett mantal frälse Fuxerna Frälsegården n:o 9, å hvilken lägenhet för bolaget sökt lagfart förklarats hvilande den 4 juni 1907, § 311.

H) De så kallade Keillerska tomterna, afsöndrade från sju åttendedels mantal frälse Fuxerna Frälsegården n:o 9, å hvilka tomter för bolaget sökt lagfart förklarats hvilande den 4 juni 1907, under § 320^{1/2}.

I) Såsom afsöndring från lägenheten Christiansfeldt, afsöndrad från ett mantal kronoskatte Fuxerna Lars Svensgården n:o 8 och ett mantal frälse Fuxerna Frälsegården n:o 9, ett område innehållande enligt ett af bemålde Taube den 21 februari 1908 utfärdadt arealbevis sju (7) ar, sjuttiofem och sju tiondedels (75,7) kvadratmeter, varande lagfart å lägenheten Christiansfeldt för bolaget beviljad den 8 april 1907, § 162.

K) En lägenhet om tre och fyra tiondedels (3,4) ar, afsöndrad från ett halft mantal kronoskatte Fuxerna Stommen n:o 10, å hvilken lägenhet lagfart för bolaget beviljats den 8 april 1907, § 172.

L) Såsom afsöndring från lägenheten Fuxerna Kullås n:o 13, Robertshill, afsöndrad från tre åttendedels mantal Kullås och ett halft mantal Fuxerna Bengt Ivarsgården n:o 1, ett område innehållande enligt ett af bemålde Taube den 21 februari 1908 utfärdadt arealbevis tolf (12) ar, tio (10) kvadratmeter, varande lagfart å berörda lägenhet för bolaget beviljad den 11 februari 1907, § 44.

M) Såsom en afsöndring från en tomtplats, afsöndrad från ett mantal Fuxerna Frälsegården n:o 9, ett område, innehållande enligt ett af bemålde Taube den 21 februari 1908 utfärdadt arealbevis sex (6) ar, sjuttiofem (75) kvadratmeter, varande lagfart å nämnda tomtplats för bolaget beviljad den 8 april 1907, § 164.

N) Den vid en den 20 november 1799 påbörjad fördelning af tomterna till Lilla Edet, hvaröfver då upprättad karta blifvit den 27 maj 1803 fastställd, med Litt. Q betecknade »Spånkajen till Brukets spånafföringsplats», hvilket område, såsom tillhörande de under Litt. A. häröfvan upptagna sågverken, inbegripes i den lagfart, som för bolaget å sågverken beviljats den 11 februari 1907, § 44.

O) Lägenheten »Litt. E. c 4 b. Diana n:o 5 en tomt» om fjorton (14) ar, fjorton (14) kvadratmeter, afsöndrad från ett fjärdedels mantal kronoskatte Högstorp n:o 5, å hvilken lägenhet lagfart för bolaget beviljats den 8 april 1907, § 163.

P) Den på ett fjärdedels mantal kronoskatte Fuxerna Lars Svensgården n:o 8 belöpande andelen i en till detta hemman hörande tomt,

hvilken tomt i sin helhet enligt ett af bemälda Taube den 21 februari 1908 utfärdadt arealbevis innehåller tre (3) ar, tio (10) kvadratmeter, varande lagfart å nämnda hemmansdel för bolaget beviljad den 8 april 1907, § 160.

I köpet inbegripes all till de försålda fastigheterna hörande grund, öar, vattenfall, vatten och fiske i Göta älf.

De försålda landområdena jämte i älfven utbyggda dammar och andra anläggningar äro upptagna och till sina gränser utmärkta å bilagda af nämnde Taube år 1908 upprättade karta, å hvilken en hvar af fastigheterna betecknats med den bokstaf, hvarunder den här ofvan upptagits.

Nämnda karta har försetts med påskrift af bolaget, att den åberopas i detta köpeaftal.

Det anmärkes emellertid, att i köpet icke ingå de områden, som inom rågångarna upptagits å »Karta öfver rågångarna omkring Kungl. Maj:t och kronan samt Nya Trollhätte Kanalbolags aktieägares område vid Lilla Edets sluss och kanal uti Flundre härad, Fuxerna socken upprättad år 1876 af I. E. Gyllenspetz, Förste landtmästare», hvilken karta är försedd med bevis af den 22 november 1877, att den i enlighet därmed verkställda rågångsutstakningen vunnit laga kraft. Där- emot ingå i köpet alla å dessa områden, som redan tillhöra kronan, befintliga hus och byggnader.

De under D., F., G. och H. härofvan upptagna fastigheterna säljas med rätt, bolaget till desamma äger.

I köpet inbegripas jämväl alla å de försålda fastigheterna nu befintliga och i älfven utbyggda dammar och öfriga anläggningar för vattenkraftens tillgodogörande jämte alla installerade turbiner, äfvensom alla å fastigheterna nu befintliga fabriks- och verkshus jämte alla öfriga bolaget tillhöriga, å de försålda fastigheterna belägna hus och byggnader, men icke i eller utom fabriks- och verkshuset eller öfriga hus och byggnader befintliga maskiner, apparater och andra anordningar för industriell drift, äfven om desamma lagligen skulle vara att hänföra till fast egendom.

Det anmärkes, att de hus å de försålda fastigheterna, hvilka icke tillhöra bolaget och sålunda ej ingå i köpet, endast utgöra det hus, som äges af Johan Peter Svensson och är beläget å den under B. härofvan upptagna fastigheten samt det hus, som äges af Elias Halvorsens stärbhus och ligger å den under O. härofvan upptagna fastigheten och de hus, hvilka, såvidt kunnat utrönas, tillhör Johan Peter Petersson och enkan Emma Eriksson och helt eller delvis äro belägna å den under N. härofvan upptagna fastigheten, samt att ägarne af dessa hus

innehafva de platser, hvarå de uppförts, endast på grund af muntlig tillåtelse af bolaget, utan någon bestämd upplätelsetid.

§ 2.

Tillträdet sker den 10 juni 1908, sedan den afbetalning å köpe-skillingen, som nämnda dag skall erläggas, blifvit i enlighet med hvad i § 5 här nedan bestämmes, betald.

Det åligger bolaget att väl vårda och underhålla den försälda fastigheten, intill dess densamma till kronan afträdes.

§ 3.

De under A. härofvän upptagna fastigheterna öfverlämnas fria från alla inteckningar.

Den under B. upptagna fastigheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än de två, som upptagits under mom. 1 och 3 i ett öfver det $\frac{3}{16}$ mantal Märten Torsgården n:o 2, hvarifrån ifrågavarande område skall afsöndras, den 20 januari 1908 utfärdadt gravationsbevis.

Den under C. upptagna fastigheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än den, som beviljats den 15 december 1873 och förnyats den 27 september 1881, § 14, uti samtliga hemman i Fuxerna by med flere hemman till säkerhet för 49 års arrende af mark utmed Göta älf, i afhandling den 21 juli 1873 upplåten till ägaren af sågverken n:ris 4 och 5 vid Lilla Edet.

Den under D. upptagna lägenheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än dem, som enligt ett den 20 januari 1908 öfver lägenheten utfärdadt gravationsbevis besvära lägenhetens stamhemman eller del af detsamma.

Den under E. upptagna lägenheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än dem, som upptagits i ett den 20 januari 1908 öfver lägenheten utfärdadt gravationsbevis.

Den under F. upptagna tomten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än dem, som enligt ett den 20 januari 1908 öfver tomten utfärdadt gravationsbevis besvära stamhemmanet eller delar af detsamma.

Den under G. upptagna lägenheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än dem, som enligt ett den 20 januari 1908 öfver lägenheten utfärdadt gravationsbevis besvära stamhemmanet eller delar af detsamma.

De under H. härofvän upptagna tomterna öfverlämnas fria från alla andra inteckningar än dem, som enligt ett den 20 januari 1908 öfver tomterna utfärdadt gravationsbevis besvära stamhemmanet eller delar af detsamma.

Den under I. upptagna fastigheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än de två, som beviljats den 11 februari 1857 uti $\frac{7}{8}$ mantal Fuxerna Frälsegården och förnyats den 28 september 1887, §§ 24 och 25, en hvar för besittning af en tomtplats.

De under K., L. och M. upptagna fastigheterna öfverlämnas fria från inteckningar.

Den under N. upptagna fastigheten öfverlämnas, såsom tillhörande de under A. upptagna sågverken, fri från alla inteckningar, men anmärkes, att enligt handlingarna till den under Litt. N. i § 1 omförmälda tomtfördelningen en däri närmare bestämd försågningsskyldighet åligger ägarne till sågverken, hvilken skyldighet på grund af köpet öfvertages af kronan från den dag det i § här nedan omförmälda arrende upphör.

Den under O. upptagna lägenheten öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än den förut omförmälda, som beviljats den 14 december 1873 och förnyats den 27 september 1881, § 14, i samtliga hemmanen i Fuxerna by med flera hemman.

Den under P. upptagna tomtdelen öfverlämnas fri från alla andra inteckningar än de två, som upptagits i ett den 20 januari 1908 öfver det $\frac{1}{4}$ mantal Fuxerna Lars Svensgården, till hvilket nämnda tomtandel hör, utfärdadt gravationsbevis.

§ 4.

Köpeskillingen utgör fem millioner (5,000,000) kronor och betalas, efter afdrag på sätt i § 5 här nedan stadgas af däri omförmälda arrendebelopp, å tillträdesdagen med 2,038,372 kronor 20 öre och den 10 juni 1909 med 1,412,311 kronor 39 öre, så framt bolaget å tillträdesdagen till kronan öfverlämnar dels behöriga bevis, att de försålda fastigheterna icke äro besvärade med inteckning på annat sätt än i § 3 här ofvan nämnts, dels köpebref, försedt med kvitto å verkställd afbetalning å köpeskillingen, dels för bolaget utfärdade lagfartsbevis å de af de försålda fastigheterna eller stamfastigheterna, hvarå lagfart, enligt hvad i § 1 omförmäles, för bolaget beviljats, dels handlingar, som utvisa, att å de öfriga af de försålda fastigheterna för bolaget sökt lagfart för-

klarats hvilande samt dels öfriga i bolagets besittning varande handlingar och kartor rörande de försålda fastigheterna.

§ 5.

De försålda fastigheterna med tillhörande vattenrätt jämte alla därå nu befintliga och i älften utbyggda dammar samt öfriga anläggningar för vattenkraftens tillgodogörande och alla nu installerade turbiner, äfvensom alla å fastigheterna nu befintliga fabriks- och verkshus jämte alla öfriga i köpet inbegripna hus och byggnader arrenderar bolaget härigenom af kronan på tio (10) år, räknade från den 10 juni 1908, mot ett arrende för första året af 114,000 kronor samt för hvart och ett af de återstående nio åren af 190,000 kronor, hvilket arrende skall af bolaget betalas i förskott, med rätt dock för bolaget att tillgodonjuta fyra (4) procents årlig ränta på ränta å de arrendebelopp, som sålunda i förskott betalas.

De sammanlagda arrendebelopp, som bolaget sålunda är skyldigt gälda, skola afdragas vid likviden af köpeskillingen på så sätt, att å den andel af köpeskillingen, tre millioner (3,000,000) kronor, som skall betalas den 10 juni 1908, skola afdragas 961,627 kronor 80 öre, och å den andel af köpeskillingen två millioner (2,000,000) kronor, som skola betalas den 10 juni 1909, skola afdragas 587,688 kronor 61 öre.

Kronan fritages från all underhållsskyldighet af hvad bolaget sålunda arrenderat, men åligger det bolaget att underhålla, hvad som arrenderats, så att det vid afträdet befinnes i fullt brukbart skick, dock med undantag hvad angår fabriks- och verkshuset, hvilka endast till ytterväggar, yttertak, fönster och dörrar skola afträdas i fullt brukbart skick, men i öfrigt i sådant skick, att de vid afträdet äro för bolaget brukbara.

Tvist om huruvida hvad som arrenderats vid afträdet befinnes i sådant skick, som ofvan nämnts, får icke dragas under domstols pröfning, utan skall afgöras af tre skiljemän i enlighet med lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Oafsedt här ofvan aftalade arrendetid är emellertid bolaget skyldigt att, om kronan så påfordrar, ett och ett halft år efter det skriftlig uppsägning härom bevisligen tillställts bolaget, hvilken uppsägning dock icke får ske tidigare än den 10 december 1911, till kronan afträda allt hvad som arrenderats.

Begagnar sig kronan af denna sin uppsägningsrätt, är kronan skyldig att till bolaget af den i förskott uppburna arrendesumman vid arrendets upphörande återbära så mycket, som enligt ofvan angifna

beräkningsgrunder belöper sig på den återstående arrendetiden. Sålunda skall återbäras, om arrendet upphör

den 10 juni 1913	879,680	kronor	09	öre
» 10 juni 1914	717,267	»	30	»
» 10 juni 1915	548,357	»	99	»
» 10 juni 1916	372,692	»	31	»
» 10 juni 1917	190,000	»	00	»

Häri genom aftalade arrende får icke af bolaget, utan kronans skriftliga medgifvande, helt eller delvis öfverlåtas på annan, dock är bolaget däri genom icke förhindradt att till sina tjänstemän eller arbetare uthyra till kronan häri genom försålda boningshus.

Ombud för kronan skall när som helst äga tillträde till allt hvad som af bolaget arrenderas.

Bolaget äger att, i den mån det önskar, på sin bekostnad fullborda de nu under uppförande varande fabriks husen, men tillfalla desamma vid afträdet utan särskild ersättning kronan i det skick, de då befinnes.

Efter skriftligt meddelande därom till kronan är bolaget jämväl berättigadt att under arrendetiden å de försålda fastigheterna uppföra nya hus och byggnader samt, i hvad på kronan såsom ägare af fastigheterna ankommer, jämväl verkställa anläggningar i älfven.

Vid afträdet tillfaller allt, hvad sålunda uppförts eller anlagts, utan ersättning kronan i det skick, det då befinnes.

Likaledes är bolaget oförhindradt att i fabriks husen insätta maskiner och apparater, som erfordras för bolagets industriella verksamhet.

Det åligger bolaget att inom tre månader efter arrendets upphörande borttaga de i fabriks husen eller annorstädes å de försålda fastigheterna befintliga maskiner, apparater med mera, på sådant sätt, att husen däri genom icke onödigtvis skadas.

Någon skyldighet att borttaga de försålda turbinerna åligger icke bolaget.

Skulle för borttagande af maskiner, apparater med mera vägg eller annan byggnadsdel behöfva helt eller delvis rifvas, åligger det bolaget att, om kronan så påfordrar, snarast möjligt återställa det nedrifna.

Skulle strejk, lockout eller annan force majeure lägga hinder i vägen för borttagandet inom ofvan angifna tid, förlänges tiden för

borttagandet med så lång tid, som hinder därför af sådan anledning förorsakats.

Skulle borttagandet icke hafva skett inom tid, som ofvan bestämts, tillfaller hvad som då icke borttagits utan ersättning med äganderätt kronan.

Till säkerhet för härigenom aftalade arrende får inteckning icke beviljas.

§ 6.

Inträffar å det försålda före tillträdesdagen skada genom brand, explosion eller annan orsak, åligger det bolaget att snarast möjligt återställa det skadade eller förstörda i förut befintligt skick.

Det åligger bolaget att från och med tillträdesdagen och så länge det i § 5 omförmälda arrende varar, på sin bekostnad i brandförsäkringsanstalter, som af kronan godkännas, hålla för kronans räkning försäkradt mot brandskada och explosion af ånga alla af bolaget arrenderade hus och byggnader, med undantag af de under jord eller vatten befintliga grunderna, till belopp, som i brist af åsämjande skall bestämmas af tre skiljemän eller enligt lagen om skiljemän den 28 oktober 1887.

Försäkringshandlingarna skola till kronan öfverlämnas, och åligger det bolaget att senast åtta dagar före försäkringspremies förfallodag till kronan öfverlämna bevis, att densamma blifvit behörigen erlagd.

Bolaget är skyldigt att så fort som möjligt återställa det skadade eller förstörda mot åtnjutande af ersättningsbeloppet, hvilket bolaget äger uppbära i den mån detsamma för återställandet är för bolaget erforderligt.

§ 7.

Alla skatter och utskylder för det försålda skola af bolaget betalas för tiden intill den 1 januari 1909, äfven om de äro till betalning förfallna först därefter, samt likaledes efter nämnda dag, så länge det i § 5 härofvan omförmälda arrendeaftal är gällande, med undantag endast af sådan skatt eller utskyld, som för tiden efter den 1 januari 1909 kan åligga kronan såsom ägare af det försålda.

Alla kostnader i och för lagfart skola af kronan betalas.

§ 8.

Det den 22 oktober 1894 upprättade kontrakt, hvarigenom direktionen för Nya Trollhätte kanalbolag till ingenjören C. Emil Hæger eller hans rättsinnehafvare på arrende upplåtit kanalen och slussen med mera vid Lilla Edet, eller de områden, som angifvas å den i § 1 häröfvan öförmälda, af J. E. Gyllenspetz år 1876 upprättade karta, hvilket arrende af bolaget nu innehafves, upphör att gälla den dag, då det i § 5 häröfvan öförmälda arrendeafstal upphör att vara gällande. Enär de i dessa arrenderade områden befintliga husen och byggnaderna, enligt hvad ofvan bestämts, ingå i köpet, befrias bolaget från den i arrendekontraktet bestämda skyldighet att vid arrendetidens slut bortföra desamma.

Bolaget öfverläter utan ersättning å kronan från och med den dag, det i § 5 häröfvan aftalade arrende upphör att gälla, dels all den rätt, som tillkommer bolaget på grund af ett den 19 mars 1897 mellan C. Emil Hæger och J. F. Bodén upprättadt kontrakt angående arrende af tomten Litt. C. n:o 4 å $\frac{1}{2}$ mantal Fuxerna Bengt Ivarsgården, hvilket arrende af bolaget nu innehafves, samt dels all den rätt, som tillkommer bolaget på grund af ett den 21 juli 1873 mellan jordägare i Fuxerna by med flere och ägaren af sågverken n:ris 4 och 5 vid Lilla Edet A. M. Kock eller hans rättsinnehafvare upprättadt arrendekontrakt angående mark utmed Göta älf, till säkerhet hvarför in-teckning beviljats den 15 december 1873, § 18, och förnyats den 27 september 1881, § 14, och ett likaledes den 21 juli 1873 mellan J. F. Bodén och Arthur M. Kock upprättadt arrendekontrakt angående rätt till landfäste och landtramp invid Göta älf, till säkerhet hvarför in-teckning beviljats den 15 december 1873, § 19, och förnyats den 6 oktober 1883, § 13, hvilka rättigheter af bolaget nu innehafvas.

Det åligger sålunda kronan att från den dag, det i § 5 häröfvan öförmälda arrendet upphör, öfvertaga nämnda tre kontrakt och fullgöra de skyldigheter, som enligt kontrakten åligger arrendatorn.

Förestående försäljning och aftal upphör att vara för bolaget bindande, därest detsamma icke af kronan antages före den 1 juni 1908.

Detta aftal är af oss undertecknadt i två exemplar, hvilka för ett gälla.

Stockholm den 29 februari 1908.

LILLA EDETS PAPPERSBRUKSAKTIEBOLAG.

C. Emil Hæger.

Bevittnas:

Arthur M. Kock.

G. Andersson.

Såsom tillägg till det af Lilla Edets pappersbruks aktiebolag den 29 februari 1908 undertecknade köpeaftal, hvarigenom aktiebolaget till kronan försålt Lilla Edet n:ris 1, 2 och 3 m. m., och under förutsättning att detta aftal af kronan antages före den 1 juni 1908, förklarar bolaget härmed, att bolaget, såsom ägare af: tre sextondels mantal och ett sextondels mantal kronoskatte Fuxerna Ivars — eller Märten Toresgården n:o 2, ett fjärdedels mantal kronoskatte Fuxerna Lars Svensgården n:o 8, ett fjärdedels mantal Fuxerna Nedergården n:o 7, tre sextondels mantal Kullås n:o 4 samt ett fjärdedels mantal Fuxerna Bengt Ivarsgården n:o 1, allt i Fuxerna socken, medgifver kronan rätt att i allt, hvad nämnda hemmansdelar vidkommer, för all framtid utan ersättning för därigenom vållad skada å jord, fiske eller annat, verkställa uppdämning af Göta älf till en höjd motsvarande sju och femtionedels (7,5) meter öfver hafvets medelvattenyta, enligt generalstabens nuvarande bestämning. Till säkerhet härför må utan bolagets hörande servitutsinteckning beviljas i ofvannämnda hemmansdelar till förmån för genom berörda köpeaftal till kronan försålda fastigheter och öfriga kronan tillhöriga invid Göta älf belägna fastigheter.

Lilla Edet den 7 april 1908.

LILLA EDETS PAPPERSBRUKSAKTIEBOLAG.

C. Emil Hæger.

Bevittnas:

G. H. Gustafson.

Carl Magnusson.

Det vid propositionen fogade statsrådsprotokollet är af följande innehåll:

»Uti särskilda underdåniga skrivelser, den ena af den 8 januari och den andra af den 29 februari 1908, har styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk framlagt förslag om inköp för Kungl. Maj:ts och kronans räkning af de Vargöns aktiebolag, Inlands pappfabriksaktiebolag och Lilla Edets pappersbruksaktiebolag tillhöriga vattenfall i Göta älf jämte annan nämnda bolag tillhörande egendom.

**Inköp från
Vargöns
aktiebolag
och Inlands
pappfab-
riksaktie-
bolag.**

I skrivelserna den 8 januari 1908 har styrelsen anfört följande.

»Göta älf bildar omedelbart intill Vänern några smärre strömfäll utmed landerierna Fredrikslund och Källshagen på västra stranden och $\frac{3}{8}$ mantal Sjöboda på den östra. Samtliga dessa fastigheter äro år 1907 inköpta för Kungl. Maj:ts och kronans räkning, hvadan älfvens vattenkraft på motsvarande sträcka disponeras af staten. Fallhöjden är vid medelvatten vid västra stranden 0,40 m., vid Sjöbodasidan 0,60 m. Vid lågvatten är hela fallhöjden omkring 1,1 m., vid högvatten omkring 0,4 m. Nedanför dessa fall vidtagna de af Vargöns aktiebolag innehafda fallen med en sammanlagd höjd af 4,22 m. vid lågvatten. Aktiebolaget har emellertid hittills icke tillgodogjort mer än en del af den tillgängliga vattenkraften (omkring 3,000 hkr.), men har begärt vederbörligt tillstånd att öka kraftuttagningen och har redan erhållit tillstånd att delvis öfverbygga kungsådran. Frågan om ökad kraftuttagning är beroende på Göta hofrätts pröfning. En mindre sidogren af älfven, förande omkring 4 m³ vatten, leder vattnet från hufvudfåran nedanför Källshagsfallet till en vid Önafors anlagd kvarn, som åter utsläpper vattnet i älfven nedanför Vargöns aktiebolags fall. Nedanför Vargöfallen vidtager relativt lugnvatten fram till Trollhättan, hvars hela vattenkraft disponeras af kronan, och där fallhöjden utgör sammanlagdt 32,6 m. vid lågvatten.

2,5 km. nedanför Trollhättan finnes ett mindre, cirka 1 m. högt fall vid Åkerström. Här är kronan ägare till västra stranden och besitter på den östra Stubbereds kvarn. Kvarntomten sträcker sig visserligen icke utefter fallets hela längd, men enligt det köpekontrakt, hvorigenom nya Trollhätte kanalbolag år 1854 förvärfvade kvarnen, ingick i köpet vattnet från en vid tomtens södra gräns utfallande bäck ända upp till hemmanet Slätthults gräns. Då Slätthult numera är i statens ägo och fallhöjden nedanför den nyssnämnda bäcken är så godt som ingen, är kronan herre öfver hela vattenkraften äfven på denna punkt.

Från Åkerström flyter älfven lugnt till Lilla Edet, där den bildar sitt sista fall om 3,4 till 3,6 m:s höjd. Tillfälliga ändringar af hafvets

vattenstånd kunna dock icke obetydligt förändra fallhöjden. Vattenkraften är här tillgodogjord på östra stranden af Lilla Edets pappersbruks aktiebolag eller de s. k. Haegerska verken med omkring 5,900 hkr. installerade och på den västra af Inlands pappfabriksaktiebolag, hvilket har insatt turbiner för omkring 1,750 hkr. Kungsådran är ännu ej öfverbyggd. Emellan Lilla Edet och hafvet finnes intet vidare samladt fall.

Vid Trollhättan framrinner enligt styrelsens beräkningar vid lågvatten en vattenmängd af 320 m³ i sekunden, som emellertid icke i sin helhet kan användas för kraftuttagning. Såsom styrelsen i sin underdåniga skrifvelse den 26 mars 1906 närmare utvecklat, böra c:a 70 m³ undantagas för slussningsbehof, för fisket, för vattenfallen m. m., och den kraftstation, för hvilken styrelsen i underdånig skrifvelse den 20 december 1906 framlagt förslag, är därför afsedd att fullt utbyggd tillgodogöra 250 sek. m³, motsvarande 80,000 turbinhästkrafter eller 76,000 elektriska hästkrafter. Af de underhandlingar rörande leverans af elektrisk energi, hvilka hittills ägt rum, har styrelsen fått den uppfattningen, att kraftstationen vid Trollhättan inom en icke aflägsen framtid behöfver fullt utbyggas för 250 sek. m³ och har med anledning häraf den 17 oktober 1907 gjort underdånig framställning om anvisande af härför behöfliga medel att disponeras, därest afsättningen så påfordrar.»

Jag tillåter mig här erinra, att Riksdagen redan bifallit en af Eders Kungl. Maj:t i sådant hänseende gjord hemställan.

Styrelsen fortsätter i sin skrifvelse.

»Men härvid bör man enligt styrelsens mening icke låta sig nöja. Det bör i stället från början tillses, att en ytterligare utveckling af kraftuttagningen såväl vid Trollhättan som för öfrigt vid Göta älf kan i framtiden åvägabringas, och att kronan får i sin hand hvad som för ändamålet kräfves. I annat fall kan den åsyftade utvecklingen i hög grad försvåras och kostnaden för ett rationellt ordnande af älfvens vattenhushållning blifva synnerligen betungande.

Ser man då först och främst till, huru kraftuttagningen vid Trollhättan, d. v. s. den där för sådant ändamål tillgängliga vattenmängden skall kunna ökas, riktas tanken själfallet på *Vänerns reglering*.

Denna fråga har för icke länge sedan varit föremål för ingående undersökning, i det afiidne öfverstelöjtnanten P. Laurell på grund af Kungl. Maj:ts till väg- och vattenbyggnadsstyrelsen lämnade uppdrag år 1902 aflämnat ett förslag härtill. Laurell angaf älfvens lågvatten-

mängd till 340 sek. m³*) — således 20 m³ högre än Trollhättestyrelsen — och ansåg, att aftappningen från Vätern kunde tillsvidare ordnas så, att minst 435 sek. m³ ständigt erhöles äfven under de vattenfattigaste år. Med afdrag af 50 m³ för kanaltrafikens behof m. m. blefve då 385 m³ städse tillgängliga för kraftuttagning. Sedan denna vattenmängd blifvit fullständigt tillgodogjord, kunde regleringsschemat ändras så, att under vattenrikare år aftappades upp till 550 m³ och under vattenfattigare ned till 350 m³, motsvarande resp. 500 och 300 m³ för kraftuttagningen. Då man emellertid icke torde kunna vinna afnämare, som afstå från kraft under vattenfattiga år, lär enligt styrelsens mening en reglering sådan som den sist antydda icke kunna praktiskt genomföras, därest icke reserv af ångkraft eller annan kraftkälla anordnas. Detta blefve åter med hänsyn till de för en dylik skillnad i vattenmängd erforderliga betydande kraftbeloppen föga ekonomiskt, om man icke tilläfventyrs kunde åstadkomma kombination med annat eller andra vattenfall, där motsvarande öfverskott på kraft stode till buds under Göta älfs vattenfattiga år.

Laurell var äfven medveten härom och påpekade därför möjligheten att variera aftappningen från Vätern under dygnets olika delar, så att om dagen, då kraftbehofvet för industrien är större, mera vatten aftappades än om natten, då kraftbehofvet för samma ändamål är mindre. Genom en sådan *natt- och dagreglering* eller reglering af älvens vattenmängd under dygnets olika delar skulle enligt Laurell, i stället för 385 m³ dygnet om, kunna tillgodogöras 535 m³ under dagen och 235 m³ under natten samt i stället för 500 m³ dygnet rundt respektive 700 och 300 m³.

Det torde emellertid vara tvifvelaktigt, huruvida en så kraftig vattenmängdsreglering kan vara genomförbar. Ty dels blir skillnaden i kraftbehof under dagen och natten för ett verk som det vid Trollhättan, hvars afsättning till stor del torde gå till större industrier, arbetande dygnet rundt, måhända icke så stor som Laurell förutsatt, dels lär det icke vara möjligt att på tillräckligt kort tid så betydligt ändra afrinningen i älven, dels skulle till sist en dylik kraftig reglering för kanaltrafiken medföra afsevärda olägenheter till följd af de jämförelsevis hastiga och betydliga växlingarna i vattnets hastighet.

Liknande åsikter, som dem styrelsen nu uttalat, hafva äfven framställts, dels i professor J. G. Richerts till Kungl. Maj:t den 30 december 1902 ingifna utredning rörande Trollhättans vattenkraft, dels i väg- och vattenbyggnadsstyrelsens underdåniga utlåtande den 20 december

*) Laurell har därvid bl. a. stödt sig på mätningar, utförda dels af öfverste Ericson, dels af professor C. J. Magnell.

1904 öfver professor Richerts utredning. Professor Richert angifver i sin utredning såsom enligt hans uppfattning fördelaktigare, om aftappningen från Väneren kunde hållas mera konstant, än Laurell föreslagit, och anser, med hänsyn till den betydliga vattenkraft, som står industrien till buds i landets öfriga vattenfall, och till Trollhättans betydelse som turistort, det vara tillräckligt, att för kraft- och trafikbehof afse en vattenmängd af 400 sek. m³. Den förstnämnda synpunkten synes emellertid Trollhättestyrelsen icke böra utesluta en varierande aftappning, om en sådan öfver hufvud taget utan olägenhet kan åstadkommas. Efter afdrag af 50 m³ för trafikkanalernas behof skulle således enligt Richert återstå 350 sek. m³ för kraftuttagnings, eller samma vattenmängd, som styrelsen i sitt underdåniga förslag till kraftstation den 20 december 1906 angifvit som den där bekvämligen kunde uttagas efter en reglering af Väneren; således utan tillhjälp af en natt- och dagreglering af älfväns afrinning.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har i sitt underdåniga utlåtande öfver nyss nämnda förslag till kraftstation enligt det statsrådsprotokoll, som finnes vidlagdt Kungl. Maj:ts proposition nr 136 till 1907 års Riksdag, framhållit, att enligt Laurells utredningar ur Väneren kunnat fås en aftappning af 550 sek. m³ vatten under 86,8 % af hela tidsperioden 1819—1899, om sjön reglerats i enlighet med Laurells program, och att man sålunda under samma del af denna tidsperiod kunnat påräkna en jämn vattenmängd för kraftändamål af minst 450 sek. m³, om man beräknade 50 m³ för slussning, 11 m³ för de redan befintliga små kraftstationerna och 39 m³ för fallens bibehållande m. m. Under den svåraste och långvarigaste torkperioden (1854—60) hade man endast kunnat få en jämnt fördelad vattenmängd af 335 m³ för kraftändamål d. v. s. 85 m³ mer än före regleringen. Men man kunde dock genom pröfning af olika regleringsprogram öfvertyga sig om, att man i allmänhet kunde konstant tappa 600 m³, under enstaka vattenfattiga år 500—550 m³ och, när vattenfattiga år inträffade i omedelbar följd, såsom under åren 1854—60, 460 m³. 'Ehuru det icke torde vara att tänka på' — fortsätter väg- och vattenbyggnadsstyrelsen — 'att normalt använda olika tappning om dagen och natten för att, såsom Laurell föreslagit, öka upp dagdriftsbeloppet öfver det annars normala, så vore det likvisst uppenbart, att man kunde och borde under perioder af långvarig torka nedsätta tappningen under natten, eller afpassad del af natten — — — för att därigenom under dagen kunna såvidt möjligt bibehålla den för full dagdrift behöfliga normaltappningen af cirka 500 m³ vatten i sekunden för kraftändamål. Likaledes kunde man vid dylika kritiska perioder uppoffra mindre vatten för natursee-

neriets bibehållande — — — —. Vidare hade man icke heller att under 4 à 5 månader under vintern, när vattentillgången gemenligen vore som knappast, använda de för slussningen beräknade 50 m³ vatten i sekunden, efter som seglationen då ej påginge.'

Man måste emellertid ställa sig tveksam, huruvida det låter sig göra att äfven under de värsta torkperioderna räkna med sammanlagdt 500 m³ vatten för kraftändamål, därest icke reserv af en eller annan art anordnas. Med större tillskott från den för slussningsändamål reserverade vattenmängden får man knappast räkna. Seglationen är för närvarande afbruten endast under 3¹/₂—4 månader vintertid och vid farledens utveckling kommer den sannolikt att pågå under ännu större del af året. Därtill kommer, att lågvattensstånden visst icke alltid inträffa under vintern.

Däremot är Trollhättestyrelsen fullt ense med väg- och vattenbyggnadsstyrelsen därom, att en måttlig dag- och nattreglering bör genomföras för höjande af kraftuttagningens effekt. Detta bör ske, så snart vattenmängden, jämnt fördelad under dygnet, underskrider den mängd, som man vet sig under alla förhållanden kunna med en dylik reglering under dagen åstadkomma, och för hvilken kraftverken komma att i framtiden planeras. En sådan utväg att öka kraftuttagningen framställer sig till och med såsom den närmaste, emedan den praktiskt taget icke öfvar någon inverkan på Vänerens vattenstånd, och emedan en verklig reglering af Väneren är ett företag, som bland annat till följd af den invecklade rättsliga proceduren skulle kräfvat betydligt längre tid för sitt genomförande.

Huru stor ökning i den för afsättning tillgängliga vattenkraften, som lämpligen kan åstadkommas medelst en dag- och nattreglering, är svårt att endast med teoretiska beräkningar afgöra. Vid bedömandet af denna fråga spela många faktorer in, såsom energiförbrukningens faktiska fördelning mellan dygnets olika delar, minsta tiden för åstadkommande af vattenmängdsvariationerna, deras inverkan på strömhastigheten i älven och därmed på sjöfarten, den skada, som uppstår å stränderna genom den för vattenmagasinering i älvens olika delar erforderliga uppdämningen, möjligheten att i större eller mindre mån behärska ofvan och nedanför liggande vattenverk m. m. Ett absolut säkert svar på frågan lär man icke kunna erhålla utan praktiska regleringsförsök i älven. Styrelsen har emellertid låtit verkställa en utredning, grundad på sådana antaganden, att resultatet bör anses ligga på den säkra sidan af saken. Man har därvid utgått från det antagandet, att med hänsyn till de iakttagna svåraste torkperioder en konstant vattenaftrinring från Väneren af endast 420 sek. m³ kan erhållas, sedan sjön

reglerats, det vill säga, att en ökning med 100 m³ skulle vinnas utöfver den lågvattenmängd, som styrelsen i sin underdåniga skrifvelse den 26 mars 1906 framhållit som den riktigaste. Detta motsvarar en för kraftändamål tillgänglig vattenmängd vid Trollhättan af 250 + 100 = 350 sek. m³. Genom natt- och dagreglering skulle aftappningen under 14 timmar kunna ökas till 510 m³, medan under natten, 10 timmar, aftappades endast 290 sek. m³, hvadan under dagen för kraftändamål blefve vid Trollhättan tillgängliga 442 m³ och under natten 221 m³ eller hälften af dagvattenmängden. För slussning och för vattenfallen m. m. äro härvid fråndragna 68 à 69 m³ i ungefärlig öfverensstämmelse med hvad styrelsen i nyssnämnda underdåniga skrifvelse förut beräknat. Genom att ytterligare vid kritiska tillfällen spara in på vattenet i fallen kan man i rundt tal räkna med 450 m³ dagvattenmängd. En dylik natt- och dagreglering synes vara möjlig att genomföra och skulle öka Trollhätteverkens krafttillgång med i rundt tal 32,500 turbinhästkrafter eller 30,900 elektriska hästkrafter utöfver den krafttillökning en reglering af Väneren kan lämna. Antages en nettovinst af 20 kronor per hästkraft, representerar den förstnämnda krafttillökningen ett kapital efter 4% räntefot af rundt 15 1/2 million kronor och med en nettovinst af 15 kronor per elektrisk hästkraft ett kapital af 11,4 miljoner kronor.

I allt fall synes, såvidt den förberedande undersökningen gifvit vid handen, de naturliga betingelserna icke uppställa hinder mot en dylik natt- och dagreglering.

Ser man nu till, i hvad mån en natt- och dagreglering skulle öka den före Vänerens reglering disponibla krafttillgången vid Trollhättan, så kan denna uppskattas till rundt 23,000 turbinhästkrafter, motsvarande 22,000 elektriska hästkrafter och ett ökad kapitalvärde af 11, resp. 8 3/4 miljoner kronor, beräknadt efter ofvan angifna normer.

Utan fortsatta undersökningar och praktiska regleringsprof kunna, såsom förut betonats, dessa uppgifter icke anses vara fastslagna, men af det anförda torde noggsamt framgå, att staten, om den får frihet att sköta regleringen af älfvens afrinning på det för Trollhätteverken lämpligaste sättet, därigenom kan vinna högst betydande fördelar.

För styrelsen har nu framställt sig spörsmålet: Hvilka åtgärder böra ofördröjligen vidtagas för att underlätta en reglering af älfvens vattenmängd med eller utan en fullständig reglering af Vänerens vattenstånd? Vid öfvervägande häraf framställer sig genast det sakförhållandet, att en reglering af vattenmängden vid Trollhättan, hvilken reglering själfallet är hufvudändamålet, nödvändigtvis inverkar på vattenuttagningen vid de ofvanför och nedanför anlagda, i enskild ägo va-

rande vattenverken. Alldeles särskildt är detta förhållandet med Vargöverken, belägna som de äro tätt intill Vänern och behärskande älfvens båda stränder. Vid Vargön drifvas för närvarande sliperi och pappersbruk, som äro i gång dygnet rundt. Samma industri bedrifves vid de båda verken vid Lilla Edet, äfven där dygnet rundt. Häraf följer, att ifrågavarande verk icke hafva intresse af en variation af älfvens af- rinning, utan tvärtom säkerligen komma att motsätta sig en reglering i sådant syfte. Enligt nu gällande lag kunna de icke tvingas gå in på en dylik reglering. Blir lagen ändrad på det sätt, som den nu arbetande vattenrättskommittén läser hafva för afsikt att föreslå, nämligen så, att ett större intresse kan tvinga ett mindre till genomförande af en viss reglering, måste det senares målsmän i alla händelser hafva rätt till ersättning, en ersättning, som i förevarande fall säkerligen skulle blifva högst betydande.

För genomförandet af en ändamålsenlig reglering af Väterns vattenstånd måste vidare en öfverenskommelse träffas med Vargöns ägare, enär bland annat regleringsdammen skulle byggas på Vargöbolagets område och en ny aflopps kanal dragas genom den bolaget tillhöriga Hufvudnäsön. Visserligen visar Laurell i sitt meromnämnda förslag, att Vargön endast har fördel af en reglering af Väterns vattenstånd, men han angifver äfven, att en natt- och dagreglering kan skadligt inverka på åtminstone en del af Vargöns vattenverk. Han föreslår till sist en uppgörelse sådan 'att Vargön utan ersättning för eller delaktighet i kostnaden för regleringsarbetet, hvilket utföres af staten, genom att leda vatten direkt ur Vätern till sina vattenverk' — således erhållande rätt att tillgodogöra jämväl fallhöjden vid Källshagen och Sjöboda — 'får tillgodogöra sig hela vattenkraften vid sitt fall, under det att staten får utföva bestämmanderätt och kontroll såväl öfver den vattenmängd, som skall aftappas, som rörande det sätt, på hvilket tappningen skulle fördelas mellan dag och natt'. Det framgår häraf, att afsevärda svårigheter säkerligen skulle uppstå, innan man komme till enighet om regleringens genomförande, och att kronan sannolikt skulle få köpa rättigheten att reglera ganska dyrt. Bäst vore utan tvifvel, om Vargöfallen komme i statens hand, ty då vore alla svårigheter i afseende på dylik uppgörelse undanröjda och kronan kunde på bästa sätt ej endast utföra de för regleringen nödvändiga arbetena och, oafsedt Vargöns speciella intressen, ordna aftappningen, utan äfven på ett rationellt sätt för sina ändamål utnyttja hela fallhöjden mellan Vätern och lugnvattnet nedanför Vargön. Kronan skulle på sådant sätt tillgodogöra jämväl sina ägande fall vid Källshagen och Sjöboda, som redan nu vid lågvattenstånd representera sammanlagdt omkring 3,000

turbinhästkrafter, men ensamt för sig knappast kunna med fördel utbyggas.

Häremot skulle kunna invändas, att en blifvande ändrad lagstiftning troligen kommer att föreskrifva, att samtliga de intressen, som hafva fördel af en reglering, skola i mån af hvars och ens fördel bidraga till kostnaden för regleringsarbetet och att Vargöverken sålunda kunde tvingas betala en del af kostnaderna för Vänerns reglering. Men i betraktande af att Vargöfallen endast representera en bråkdel af Trollhättefallens vattenkraft blefve ett dylikt bidrag absolut taget ganska ringa, och möjligheten att variera aftappningen vunnnes likväl icke. Bättre är då för kronan att själf öfvertaga Vargöfallen och betala Vargöns del af regleringskostnaderna och därigenom fullt ut för sina syften utnyttja de genom regleringen vunna fördelarna. Det må i detta sammanhang påpekas, att den Önafors tillkommande vattenrätten ej behöfver röna någon inverkan af en reglering af Vänerns vattenstånd. Dess fallhöjd och vattenmängd kunna oförminskade bibehållas. Måhända kan fallhöjden röna minskning genom den dämning af älften mellan Vargön och Trollhättan, som lärer blifva erforderlig, om dag- och nattregleringen påkallar magasinering af vatten på denna del af älften, eller om sjöfartsintresset så kräfver, men compensation härför kan utan olägenhet gifvas på annat sätt. Önafors vattenkraft är för öfrigt jämförelsevis af så ringa storlek, att den ej spelar någon roll vid bedömande af de stora frågor, som här föreligga.

De synpunkter, som här ofvan framhållits i afseende på Vargöfallen, gáfvo styrelsen anledning att, då dåvarande innehafvare af aktiemajoriteten i Vargöns aktiebolag i början af år 1907 hembjödö bolagets vattenfall till inköp, med dem träda i underhandling härom.

Dessa underhandlingar voro nära slutförda, då aktiemajoriteten helt oförväntadt öfvergick i nya händer. Det nya bolagets styrelse inkom emellertid äfvenledes med försäljningsanbud, hvilka efter någon tids väntan upptogos till behandling. Efter långvariga öfverläggningar och underhandlingar enades man till sist om det aftal, som härmed framlägges för Eders Kungl. Maj:ts pröfning, och som styrelsen för sin del anser fördelaktigt samt afsevärdt förmånligare för staten än det, hvarom med den förra aktiemajoriteten underhandlades.

Köpeskillingen utgör 3,090,000 kronor att å tillträdesdagen den 1 juli 1908 gäldas. Bolaget öfverlåter på kronan, fritt från penninginteckningar, dels all sin vattenrätt i Göta älf, dels vissa i kontraktet närmare angifna landområden med därå befintliga, bolaget tillhöriga byggnader och anläggningar. Dessa landområden omfatta bland annat

hela Hufvudnäsön och alla stränderna på båda sidor om bolagets vattenfall samt fullt tillräcklig mark i närheten af Nyebro för anläggning af det eller de vattenverk, som kronan kan komma att utföra i ändmål att utnyttja vattenkraften. För att gifva kronan fullt fria händer att bygga vattenverk vare sig på västra eller östra stranden eller på båda ingår nödig mark på båda älfstränderna i köpet. Genom förvärfvandet af Hufvudnäsön och den midt emot densamma liggande älfstranden kommer den mark i kronans ägo, som erfordras för anläggning af regleringsdamm enligt Laurells förslag. Bolaget behåller däremot den ö, å hvilken hufvuddelen af dess fabriker är belägen, men de strandremsor af denna ö, hvilka gränsa intill fallen, blifva kronans egendom, ehuruval de få af bolaget begagnas. Likaledes behåller bolaget ett öster om nyssnämnda ö beläget område med undantag för stranden, beträffande hvilken liknande uppgörelse, som nyss är sagdt, är träffad. Turbiner, maskiner och i de försålda byggnaderna befintliga anordningar för bedrivande af bolagets industriella verk ingå ej i köpet. Ej heller de i eller emellan husen befintliga ledningar och andra anordningar, som äro afsedda för nyssnämnda verksamhet.

Kronan förbinder sig att å viss punkt å bolagets behållna område leverera elektrisk energi om högst 3,000 elektriska hästkrafter i form af 3-fasig växelström med 10,000 volts spänning och 25 perioder. Leveranstiden är 40 år från den dag, då elektrisk energi kan levereras från kronans nu under anläggning varande kraftstation vid Trollhättan samt för leveransen erforderliga ledningar hunnit utföras, dock senast från och med den 1 maj 1910. Vanliga bestämmelser om force majeure och dylikt äro intagna i aftalet. Bolaget erlägger i betalning för den elektriska energien ett sammanlagdt belopp af 4,2 millioner kronor och aflämnar till säkerhet härför och för de öfriga förpliktelser, bolaget genom aftalet ikläder sig, intecknade skuldebref å tillhopa 1 million kronor i bolagets behållna fastigheter vid Vargön. Ofvannämnda belopp, 4,2 millioner kronor, är beräknadt efter en årlig afgift af 35 kr. per elektrisk hästkraft. Efter de 40 årens förlopp har bolaget visserligen enligt § 19 förbehållit sig rätt att fortfarande erhålla elektrisk energi om 3,000 hästkrafter, men kronan har full frihet att bestämma pris, tid och villkor, dock ej oförmånligare än hvad som för andra större förbrukare af liknande art då i allmänhet gäller.

Alla å de försålda fastigheterna nu befintliga dammar och andra anläggningar för vattenkraftens uttagande uthyras till bolaget för utnyttjande af den vattenkraft, som genom desamma kan tillgodogöras från och med tillträdesdagen intill den dag, då ofvannämnda leverans

af elektrisk energi tager sin början, mot en årlig hyra af 60,000 kronor, med skyldighet för bolaget att underhålla det uthyrda.

Bolaget äger, så länge vattenkraften eller elektrisk energi förhyres, utan särskild ersättning använda de försålda husen och landområdena, jämte den mellan älfstränderna befintliga hängbro, med skyldighet för bolaget att underhålla hus och bro och att när som helst utan godtgörelse ett år efter uppsägning afträda, hvad kronan önskar återtaga. Bolaget är jämväl skyldigt för kronans räkning försäkra husen och bron mot brand och explosion, utan åliggande för kronan, som vid inträffad skada uppbär ersättningen, att återställa det skadade.

Aftalet är underskrifvet af bolagets styrelse, som erhållit bemyndigande att försälja bolagets egendom, och är för bolaget bindande, så vidt det af kronan antages före den 1 juni 1908.

Till bedömande af huruvida det sålunda upprättade aftalet är för kronan förmånligt må följande framhållas.

De Vargöns aktiebolag tillhörande vattenfallen hafva en sammanlagd fallhöjd af 4,22 m. vid lågvatten och 5,12 m. vid medelvatten. Antagas 0,32 m. bortgå i förluster vid uttagningen, återstå resp. 3,9 m. och 4,8 m. Den nu framrinnande vattenmängden är lägst 320 sek. m³ och vid medelvatten 570 sek. m³, kungsådran naturligtvis inbegripen. Efter afdrag af 20 m³ för slussning och fiske återstå för kraftuttagning lägst 300 m³ och vid medelvatten 550 m³. Den för närvarande tillgängliga vattenkraften kan således uppskattas till c:a 12,500 turbinhästkrafter vid lågvatten och 28,000 turbinhästkrafter vid medelvatten.

Då af köpeskillingen åtminstone 190,000 kronor kunna anses motsvara värdet af landområdena och byggnaderna, skulle betalningen för vattenkraften blifva 2,900,000 kronor och priset per turbinhästkraft blifva högst 232 kronor, då den vid lågvatten tillgängliga vattenkraften lägges till grund för beräkningen, och 104 kronor, om förhållandena vid medelvatten äro bestämmande. För ett så välbeläget fall är afven det förstnämnda priset i och för sig icke afskräckande. I detta afseende må påminnas därom, att kronan vid Trollhättan taxerat turbinhästkraftens värde till 9,50 kronor per år, då det var fråga om utarrendering till ingenjör Stridsberg, och att 4 % på 232 kronor utgör 9,28 kronor. Men affären får icke bedömas såsom ett rent vattenfallsköp, utan fastmer med hänsyn till de betydliga fördelar, som densamma i andra afseenden medför för kronan.

Fremst må då påminnas om, att den underlättar genomförandet af en natt- och dagreglering af älfvens vattenmängd, en reglering, som, enligt hvad i det föregående visats, endast för Trollhätteverkens vid-

kommande kan anses medföra en kapitalvinst för kronan af icke mindre än 11,4—15,5 millioner kronor. Men en sådan reglering ökar jämväl den disponibla vattenkraften vid Vargön. Antagas endast 510 m³ kunna vinnas under dagen och afdrager man i likhet med väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och Richert 50 m³ för en större kanalled m. m., återstå 460 m³ för kraftuttagning, motsvarande c:a 21,200 turbinhästkrafter, eller 8,700 hästkrafter mer än nu. Priset för hvarje turbinhästkraft blir under dessa förhållanden 137 kronor. Kronan skördar på sådant sätt själf vinsten af sina eventuella regleringsföretag.

Dessutom är att beakta, att kronan genast erhåller en årlig arrendeinkomst af 60,000 kronor, utgörande nära 2 % på det utlagda kapitalet. Sedan leveransen af den elektriska energien börjat, uppstår jämväl härigenom en afsevärd inkomst för kronan. Så länge motsvarande energimängd finnes ledig vid Trollhätteverken, blir kronans kostnad för leveransen endast den, som betingas af öfverföringen, och denna kan beräknas till högst 12,000 kronor. Återstoden af det årliga arrendebeloppet, 105,000 kronor, eller 93,000 kronor, motsvarar omkring 3 % å hela köpeskillingen. I den mån Trollhätteverkens maskiner blifva strängare anlitade, måste själfkostnaden påläggas, men då denna vid en belastning, af exempelvis 38,000 elektriska hästkrafter uppgår till 30 kronor och vid full utbyggnad (76,000 elektriska hästkrafter) till endast 17,30 kronor per elektrisk hästkraft, och öfverföringsförlusten beräknas till 8 %, är det uppenbart, att leveransen medför en inkomst, som visserligen till dels måste godskrivas Trollhätteverken, men till dels kan betraktas uppkommen genom förvärfvandet af Vargöfallen.

Förutom ofvan påvisade fördelar af ifrågavarande förvärf må äfven framhållas följande.

Kronan har fria händer att, när den så finner lämpligt, påbörja arbetena för Vänerns reglering utan hinder af besvärliga uppgörelser i sådant syfte med Vargöbolaget och utan att till detsamma behöfva betala ersättningar, för hvilka något reellt vederlag icke erhålles.

Kronan kan på rationellaste sätt tillgodogöra sina ägande fall vid Källshagen och Sjöboda tillsammans med Vargöfallen. Denna omständighet inverkar naturligtvis i afsevärd grad sänkande på kostnaden för utbyggd hästkraft.

På detta sätt erhålles den bästa lösningen på kraftuttagningen äfven i så måtto, att den synnerligen besvärliga iskrafningen i de grunda forsarna förhindras. Detta är af största vikt äfven för Trollhätteverken, som för närvarande hafva betydande olägenhet af den i fallen intill Vänern bildade *grundisen*. I detta sammanhang må påpekas, att enligt

verkställd öfverslagsberäkning bebyggandet af Vargöfallen tillsammans med Källshagen och Sjöbodafallen medför en kostnad af omkring 250 kronor per turbinhästkraft, motsvarande efter en beräkning af 10 % för räntor, amortering, drift och underhåll en årskostnad per turbinhästkraft af 25 kronor. Härtill skall läggas ränta å fallens inköpskostnad, som utgör 2,900,000 för Vargöfallen och 80,000 kronor för de öfre fallen (jordvärdet härvid frånräknadt), eller sammanlagdt 2,980,000 kronor. 4 % ränta härå är 119,200 kronor, hvilka skola fördelas på 15,500 hästkrafter; således 7,70 kronor per turbinhästkraft. Hela kostnaden per turbinhästkraft blir sålunda 32,70 kronor per år, om ingen hänsyn tages till den ökning i kraft, som vinnes genom regleringen. Tages denna med i beräkningen, minskas gifvetvis nyssnämnda siffra. Det framgår häraf, att den med Vargöbolaget kontraherade elektriska energien kan levereras utan förlust direkt från blifvande kraftverk vid Vargön.

Kronan har efter förvärfvandet af Vargöfallen fria händer att verkställa dämning af älfven mellan Vargön och Trollhättan, hvilken dämning erfordras dels för bildande af det magasin, som kräfvades af natt- och dagreglering af älfvens vattenmängd, dels af farledens utveckling. Önafors jämförelsevis obetydliga intressen lämnas därvid ur räkningen. Enligt väg- och vattenbyggnadsstyrelsens förslag af 1902 till Trollhätte kanals ombyggnad förutsattes en höjning af lågvattenytan i motsvarande del af älfven med 0,41 meter. Denna minskning försämrar naturligtvis Vargöns nuvarande vattenverk, hvilkas disponibla fallhöjd är minst vid lågvatten, och skulle betinga en afsevärd ersättning åt bolaget.

Till sist må icke glömmas, att Vargöfallen, såsom liggande tätt intill den stora behållaren Väneren, böra lämpa sig till aptering för järnvägsdrift, när effekten lätt kan rättas efter den variabla förbrukningen, och att genom fallens inköp en konkurrens beträffande energileverans i trakten alltid aflägsnas.

Såsom sammanfattning af hvad sålunda anförts kan sägas, att kronan genom antagande af det föreliggande aftalet bereder sig så betydande fördelar, att det måste betecknas såsom synnerligen förmånligt för kronan.

Såsom förut framhållits, kan en natt- och dagreglering af älfvens vattenmängd vid Trollhättan och Vargön icke genomföras, utan att dess verkningar sträcka sig jämväl till öfriga vattenverk i älfven. Då nu

Åkerströmsfallet är i kronans hand, återstår att träffa någon uppgörelse med vattenverken vid Lilla Edet. Här föreligga liknande svårigheter för uppgörelse som vid Vargön, i det den tillgodogjorda vattenkraften uttages jämnt dygnet rundt och en ojämn aftappning sålunda är stridande mot verksägarnas intressen. Äfven här gäller hvad beträffande Vargön anförts, att vattenverken få en betydande fördel af en Vänerns reglering, men att det bidrag till kostnaden för en sådan, som de eventuellt efter genomförande af en ny lag skulle komma att vidkännas, i betraktande af den låga fallhöjden, skulle blifva jämförelsevis ringa.

Men kronan har äfven ett annat viktigt intresse beträffande ifrågasvarande verk. En ombyggnad af farleden kan snart icke längre uppskjutas, om man icke vill hindra den lifliga trafikens naturliga utveckling. Enligt det underdåniga förslag, som på grund af Laurells utredningar år 1902 framlades af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, skulle en dammanläggning med sluss komma till utförande vid Röda Berget, 4,7 km. nedanför Lilla Edet, och älfvens vattenyta afsevärdt höjas emellan Röda Berget och Trollhättan, hvarigenom fallet och slussen vid Åkerström komme att försvinna.

För genomförande af denna plan, hvarigenom kronan skulle erhålla en betydande vattenkraft vid Röda berget, kräfvdes emellertid, att de nuvarande på ömse sidor om älfven belägna vattenverken och fabriker m. m. vid Lilla Edet inlöstes och slopades, hvilket enligt Laurell lättast skulle ske sålunda, att fabriker mot ersättning flyttades till Röda Berget och där erhöles samma vattenkraft som den, öfver hvilken de kunna anses förfoga vid Lilla Edet. Detta förslag har tekniskt sedt otvifvelaktigt mycket för sig, men kostnaderna för verkens flyttning skulle nog blifva långt större än Laurell beräknat. Sannolikt skulle någon uppgörelse om flyttning öfver hufvud taget icke kunna genomdrivas, utan kronan blifva nödsakad inlösa vattenkraft, vattenverk och fabriker genom godvillig öfverenskommelse eller expropriation. Trollhättestyrelsen, hvilken på grund af Kungl. Maj:ts nådiga remiss den 26 januari 1906 är sysselsatt med utarbetande af nytt förslag till farledsfrågans lösande, hvilket förslag snart kan väntas blifva färdigt, har därvid funnit, att under vissa förutsättningar farleden skulle kunna framdragas förbi Lilla Edet på annat sätt än ofvan antydzts. Det är nämligen möjligt att förlägga en ny slussled på västra älfstranden, väster om den nuvarande, i hvilket fall den endast skulle beröra de därstädes belägna, Inlands pappfabriksaktiebolag tillhöriga anläggningar och områden, men lämna den Haegerska anläggningen orörd.

Huruvida den ena eller andra lösningen skall förordas, beror på flera faktorer, bland annat valet af farledsdjup, kostnaderna för utförandet och för fabrikernas inlösen eller flyttning samt vinsten af vunnen vattenkraft. Dessa frågor äro ännu ej fullt utredda. Men hvilken af de båda lösningarna än må väljas, bör det alltid vara af stor vikt för kronan att blifva ägare till Inlandsbolagets vattenkraft och anläggningar, liksom till ett tillräckligt område på västra stranden för att möjliggöra farledens framdragande därstädes. Utom att dessa fastigheter i allt fall måste helt eller delvis tagas i anspråk, får kronan genom deras förvärfvande en betydligt säkrare ställning, om och när det kommer till uppgörelse med ägarna till andra strandens större och dyrbarare fabriksanläggningar, ty kronan har i sådant fall åtminstone möjlighet att komma fram utan de senares inlösen.

Härtill kommer ännu en ytterst betydelsefull omständighet.

För genomförande af en natt- och dagreglering är det nog att förvärfva Inlands vattenkraft och verk. Med dem i sin hand kan kronan fortfarande lämna de Haegerska verken en jämn vattenmängd dygnet rundt, hvadan från den sidan något motstånd icke torde kunna uppställas mot en dylik reglering.

Men det finnes ytterligare skäl för ett förvärf af Inlandsverken. Såsom ofvan påpekats har Laurell förutsatt en dämning af älven, så att fallet och slussen vid Åkerström försvinna, och denna plan måste obetingadt gillas. Genom en sådan dämning af större eller mindre mått ökas emellertid fallhöjden för verken vid Lilla Edet, om nämligen fallet bibehålles därstädes och ej flyttas till Röda Berget. Detta medför för ägarna en afsevärd vinst, som borde af dem ersättas, men svårigheterna för en för kronan tillfredsställande uppgörelse härvidlag äro själfallet ganska stora. Det vore ju under sådana förhållanden bäst för kronan, om den själf kunde skörda hela vinsten af en dylik ökning i vattenkraften, och ur den synpunkten är ett förvärfvande af västra strandens vattenrätt en god början, i synnerhet som de redan nu aktuella regleringsfrågorna beträffande älvens vattenstånd därigenom lättare lösas.

Styrelsen vill emellertid icke underlåta att framhålla, att enligt dess mening en inlösen af jämväl östra strandens vattenrätt och anläggningar vore önskvärd, på det att kronan måtte fullständigt behärska vattendraget. Då dessa likväl för närvarande värdesättas väl högt, och då kronan för framdragande af *farleden* kan göra bruk af sin expropriationsrätt, har styrelsen icke ansett sig böra i detta sammanhang göra framställning om en sådan inlösen.

Däremot är styrelsen af den bestämda mening, att en inlösen af Inlandsbolagets vattenkraft m. m. icke bör uppskjutas, i synnerhet som just under nuvarande dyra penningtider, då en kontant köpeskilling för säljare är mera begärlig, kronan kan ernå ett lägre pris än eljes.

Styrelsen har i betraktande af de fördelar, som en snar uppgörelse med Inlandsbolaget skulle bereda kronan, underhandlat med bolaget och får såsom resultat häraf framlägga vidlagda aftal, hvilket af bolagets styrelse underskrifvits och är för bolaget bindande, därest detsamma antages före den 1 juni 1908.

Enligt detta aftal förvärfvar kronan dels hela den bolaget tillhöriga del af den ö, som är belägen mellan nuvarande slussled och älven, å hvilken ö bolagets vattenverk och fabriker äro anlagda, dels så stort område af bolagets mark å västra stranden, som är behöfligt för framdragande af en ny dubbel slussled, dels all bolagets rätt till vatten och fiske utanför och å de sålunda försålda områdena. I köpet inbegripas jämväl alla å de försålda områdena eller invid dessa nu befintliga dammar, turbiner och andra anläggningar, alla å områdena liggande bolaget tillhöriga hus (med endast ett obetydligt undantag) samt de i fabriken varande maskiner, ledningar och andra anordningar, äfven om de lagligen icke äro hänförliga till fast egendom. Inventarier ingå däremot icke i köpet. Köpeskillingen är 2,550,000 kronor att erläggas på tillträdesdagen, den 1 augusti 1908. Det försålda skall öfverlämnas fritt från alla in-teckningar. För att icke hindra bolaget att från sina behållna områden å fastlandet, hvilka samtliga af det försålda området skiljas från älven, få nödig förbindelse med denna senare, har i aftalet tillerkänts bolaget vissa rättigheter till anläggning af lastbrygga, fri passage m. m., hvilka icke i stort sedt kunna anses minska kronans frihet att exploatera områdena för sina ändamål. Åt ägaren af säteriet Ström tillförsäkras dessutom rätt att hädanefter, i likhet med hvad förut varit gällande, utan erläggande af kanalafgift föra skogs- och landtbruksprodukter o. dyl. genom viss del af farleden. Däremot förfalla de afgälder, hvilka kronan hittills varit skyldig erlägga till Ströms ägare för afsöndrad mark och för upphördt fiske och hvilka uppgått till ett sammanlagdt belopp af omkring 700 kronor årligen. Bolaget förbinder sig dessutom att icke lägga hinder i vägen för älvens upp-dämning, äfven om den menligt inverkar på fallhöjden i Ströms bäck, där en bolaget tillhörig mindre kvarn är anlagd, men är berättigad till skadestånd härför. Kronan äger rätt att in-teckna sina rättigheter, bolaget däremot ej. Beträffande några mindre, arbetare tillhöriga boningshus, hvilka ligga på det försålda området, förbinder

sig kronan att, i den mån hon så finner billigt, inlösa dem till skäligt värde eller betala deras flyttning, om och när kronan efter ett års uppsägning önskar taga motsvarande mark i anspråk.

Den aftalade köpeskillingen kan ju vid första påseende förefalla hög. Men det bör härvidlag beaktas, att man köper en i drift varande fabrik med tillhörande maskiner jämte all den vattenrätt, som kan tillkomma säljaren. Det må ock framhållas, att fabriksrörelsen i fråga enligt böckerna visat en afsevärd årlig nettovinst. Men hvarför inlösa ifrågavarande fastigheter redan nu, då flera år ännu torde förflyta, innan de för kronans ändamål behöfva tagas i anspråk? Svaret på denna fråga har redan delvis lämnats här ofvan. Det kan tilläggas, att bolaget haft för afsikt att utvidga sina anläggningar och låtit uppgöra förslag till uttagande af ytterligare vattenkraft. Komme dessa bolagets planer till utförande, blefve en inlösen sedermera långt kostbarare för kronan än nu.

Styrelsen har ock lyckats åstadkomma ett arrendeaftal med bolaget, hvarigenom den nyssnämnda anmärkningen förlorar sin betydelse. Bolaget förbinder sig nämligen att under 10 år från afträdesdagen arrendera det försålda mot ett årligt arrende af 95,000 kronor, hvarigenom kronan genast får en afkastning af 3,73 % å köpeskillingen. Det kan nämligen antagas, att kronan dessförinnan icke behöfver taga fastigheterna i anspråk. Skulle behof däraf tidigare yppa sig, har kronan rätt att efter ett års uppsägning återtaga större eller mindre del af det arrenderade, dock beträffande det för fabriksdriften erforderliga icke förr än efter 5 år, hvarjämte detta senare af naturliga skäl måste på en gång uppsägas. Kronan har sålunda frihet att fullständigt genomföra sina planer redan efter 5 år och att äfven dessförinnan påbörja arbeten på vissa delar af de arrenderade områdena. Förr lär behof däraf icke yppa sig. Denna för kronan förmånliga arrendeuppgörelse torde i sin mån kraftigt tala för aftalets godkännande. Beträffande arrendeaftalets detaljer må nämnas, att bolaget har i aftalet närmare angifven underhållsskyldighet, samt att detsamma skall i kronans namn, men på sin bekostnad, försäkra det försålda till ett belopp af 1,200,000 kronor för de å ön belägna byggnader, anläggningar och maskiner m. m. och till ett belopp af 60,000 kronor för de å stranden liggande byggnaderna. Huru vid en eventuell brandskada skulle förfaras, har varit föremål för långvariga öfverläggningar. Till sist har man beträffande den förra försäkringsgruppen enats om den principen, att bolaget mot åtnjutande af försäkringsersättningen skall, om kronan så påfordrar, vara skyldigt återställa det skadade och fortfarande betala

hela arrendesumman, därest skadan icke uppgår till sammanlagdt 25 % af hela försäkringsvärdet. Uppgår däremot skadan till 25 % eller mer, förfaller arrendeaftalet, men kronan äger behålla skadeersättningen. Denna öfverenskommelse synes från kronans sida fullt antaglig. Det måste nämligen vara i kronans intresse att erhålla kontanta penningar, så snart skadan uppgår till större belopp, och att slippa lägga ned dem i anläggningar, som i allt fall senast om 10 år antagligen skola slopas, särskildt om skadan inträffar under slutet af arrendeperioden. Inträffar den i början, kan det blifva oförmånligare, men den risken måste kronan stå, då bolaget å andra sidan ikläder sig risk åt andra hållet. För öfrigt lär erfarenheten, att eldfarliga anläggningar, sådana som pappersbruk, vid eldsolycka skadas endera helt obetydligt eller ock nära nog fullständigt, beroende på den näring elden fått, innan den upptäcket. Med hänsyn härtill är kronans utsikt till förlust genom arrendets upphörande jämförelsevis ringa. I fråga om brandförsäkringen af byggnaderna på fastlandet bestämmes, att skada å dem icke rubbar arrendeaftalet i annan mån, än att bolaget, om kronan icke påfordrar skadad byggnads återställande och i anledning däraf behåller försäkringsbeloppet, skall åtnjuta viss mot detsamma svarande nedsättning i arrendet.

Antager man värdet af byggnader och maskiner vara lika med brandförsäkringsvärdet, 1,260,000 kronor, hvilket är lågt räknadt, då vattenbyggnader, dammar och dylikt icke medräknats, och värderas det förvärfvade området, som har ett ytinnehåll af 210,080 m², efter c:a 50 öre per m² till rundt 100,000 kronor, så blir köpeskillingen för bolagets vattenkraft 1,190,000 kronor. Nu äro tillgodogjorda endast c:a 1,750 turbinhästkrafter, men då fallet vid lågvatten har en höjd af 3,4 m. och under det ogynnsamma antagandet, att lågvattenmängden ej är större än vid Trollhättan eller 320 m³, hvaraf, sedan 20 m³ afdragits för farled och fiske, återstå 300, så beräknas vattenkraften till $0,8 \times 300 \times 2 \times 3,4 =$ rundt 5,400 turbinhästkrafter. Priset skulle sålunda

75

vara 220 kronor per turbinhästkraft, hvilket i betraktande af fallets läge icke torde få anses öfverdrifvet. Härvid är hälften af kungsådrens vattenmängd medräknad, och detta är enligt styrelsens mening fullt riktigt, ty någon annan än strandägaren har icke rätt och kan icke tillgodogöra sig densamma, och därför bör den inräknas vid värdesättningen, oberoende af huruvida formellt tillstånd till kungsådrens öfverbyggande erhållits eller icke.

Emellertid ställer sig å-priset per hästkraft väsentligt gynnsammare, om man tager hänsyn till den ökning af vattenkraften, som uppkommer genom den för farledens behof erforderliga uppdämningen i älven, och till den ökning i vattenmängd, som erhålles dels genom Vänerens reglering, dels genom en eventuell dag- och nattreglering. Fallhöjden ökas nämligen därigenom till 4,8 m., oberäknadt hvad som kan befinnas lämpligt att nedflytta från ofvanliggande fall, och vattenmängden till 510 m³. Afdragas 50 m³ för ny farled och för fiskeändamål, återstå 460, hvaraf hälften under alla förhållanden kommer på vattenkraften i fråga. Den blir då rundt 11,700 turbinhästkrafter och motsvarande pris per hästkraft endast 102 kronor. Ersättning åt strandägare för den nödiga uppdämningen är härvid ej medtagen, utan har förutsatts drabba kanalföretaget.

Det föreliggande aftalet måste med hänsyn till hvad sålunda anförts enligt styrelsens mening anses för kronan förmånligt.

Det sammanlagda belopp, som kronan vid antagande af de föreliggande aftalen med Vargöns aktiebolag och Inlands pappfabriksaktiebolag skulle utbetala, kan visserligen, särdeles under nuvarande tryckta penningtider, förefalla betydligt. Men styrelsen vill ännu en gång framhålla, att fördelarna af motsvarande köp för kronan äro af en alldeles ofantlig vikt, i det därigenom beredes tillfälle för kronan att i möjligaste mån ostördt reglera Göta älfs afrinningsförhållanden. Ensamt den kapitalvinst, som skulle tillfalla kronan genom natt- och dagreglering vid Trollhättan, är i det föregående under olika förutsättningar uppskattad till 11,4—15,5 millioner kronor. Det må tilläggas, att kronan genom dessa köp kan blifva i tillfälle att i Göta älf efter nödiga regleringar uttaga sammanlagdt mer än 180,000 turbinhästkrafter; ett i sanning storartadt kraftbelopp, hvars fulla disposition genom de ifrågasatta utgifterna sannerligen icke kan anses vara för dyrt förvärfvad.

Till sist må erinras därom, att de föreslagna arrendeaftalen tillföra kronan afsevärda inkomster under den närmaste framtiden, och att intäkterna af kraftafsättningen sedermera säkerligen komma att lämna betydande behållningar.

Styrelsen får därför på det lifligaste tillstyrka de föreliggande aftalens godkännande.»

På grund af nådiga remisser har väg- och vattenbyggnadsstyrelsen den 29 februari 1908 afgifvit utlåtande beträffande de sålunda före-

slagna inköpen från Vargöns aktiebolag och Inlands pappfabriksaktiebolag.

Styrelsen har därvid, under framhållande af den nationalekonomiska betydelsen däraf, att Kungl. Maj:t och kronan får i sin hand hvad som i hufvudsak erfordras för ett rationellt ordnande af vattentillgången i landets mäktigaste vattendrag och för en ändamålsenlig utveckling af vår viktigaste af naturen danade vattenkommunikationsled, förordat nådigt bifall till den gjorda framställningen.

De fördelar, som enligt väg- och vattenbyggnadsstyrelsens förmenande kronan skulle vinna genom de nu ifrågasatta inköpen, anser styrelsen efter en utförlig motivering kunna i korthet sammanfattas sålunda:

Kronan får fria händer att i Göta älf mellan Trollhättan och Vargön verkställa sådan dämning, som kan komma att betingas af ordnandet af en förbättrad farled Vänern—Kattegat, samt beredes möjlighet att vid Lilla Edet framdraga denna farled utan vidare uppgörelser med därvarande vattenverk.

Farledens framtida ordnande och utveckling kan sålunda ske på ändamålsenligaste sätt, utan inverkan af andra intressen än farledens egna.

Kronan kan tillgodogöra sig sina vattenfall vid Väterns utlopp och vid Åkerström nedanför Trollhättan, hvilka vattenfall redan under nuvarande förhållanden vid lågvattenstånd representera sammanlagdt omkring 6,000 effektiva turbinhästkrafter, men som ensamma för sig näppligen kunna med ekonomisk fördel tillgodogöras. De förra skulle tillgodogöras i samband med ett rationellt utnyttjande af hela den mellan Vätern och lugnvattenytan nedanför Vargön befintliga fallhöjden, det senare i samband med en utvidgad vattenkraftanläggning vid Lilla Edet, eller eventuellt en ny vid Röda berget.

Kronan förvärfvar ytterligare vattenkraft i Göta älf till ett belopp af för närvarande omkring 17,760 effektiva turbinhästkrafter vid lågvattenstånd och till ett värde, som i närvarande stund, efter en beräkning af 200 kronor per hästkraft, icke bör sättas lägre än 3,500,000 kronor.

Kronan får frihet att sköta älfvens vattenhushållning på det för vattenverken fördelaktigaste sättet.

Sålunda kan genom tillgripande af en af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, som räknat med något mera gynnsamma siffror än Trollhättestyrelsen, föreslagen dygnsreglering Trollhättefallens effekt för kraftändamål när som helst ökas med 28,000 effektiva turbinhästkrafter,

motsvarande ett kapitalvärde af minst 5,600,000 kronor, och för hela älven räknadt utnyttjas ytterligare 36,000 effektiva turbinhästkrafter, med ett värde af minst 7,200,000 kronor.

Kronan får fria händer att, när den för lämpligt finner, påbörja de för en reglering af sjön Vänern erforderliga arbetena.

Kronan får slutligen själf skörda den framtida vinsten af de ifrågasatta regleringsföretagen, hvilken, räknadt för älven i dess helhet, skulle komma att slutligen utgöra icke mindre än omkring 100,000 effektiva turbinhästkrafter med ett kapitalvärde af minst 20 millioner kronor.

I förhållande till dessa för våra förhållanden storartade utvecklingsmöjligheter har det därför synts styrelsen som om de nu ifrågasatta utgifterna icke skulle vara på något sätt afskräckande, huru kännbara de, särskildt under innevarande penningknappa tider, än må förefalla.

Kungl. Maj:ts befallningshafvande i Älfsborgs län har i afgifvet utlåtande uttalat såsom sin uppfattning, att inköpet från Vargöns aktiebolag är både af praktiska skäl högeligen påkalladt och från ekonomisk synpunkt för statsverket fördelaktigt, hvarjämte Kungl. Maj:ts befallningshafvande i Göteborgs och Bohus län gjort liknande uttalande beträffande det föreslagna inköpet från Inlands pappfabriksaktiebolag.

Utlåtanden af
Kungl. Maj:ts
befallnings-
hafvande.

Redan innan Trollhättestyrelsens nu ifrågavarande skrifvelse inkommit, hade jag satts i tillfälle att taga del af förslagskontrakt, som med vederbörande bolagsstyrelser upprättats, och hade jag därefter anmodat landtmäteristyrelsen att ur skiftessynpunkt afgifva yttrande beträffande desamma.

Utlåtande af
landtmäteri-
styrelsen.

Efter en synnerligen ingående utredning har landtmäteristyrelsen i särskilda skrivelser afgifvit det sålunda begärda yttrandet och därvid framställt vissa erinringar mot förslagskontrakten. Hvad landtmäteristyrelsen anmärkt har blifvit iakttaget i de af Trollhättestyrelsen slutligen öfverlämnade förslagen till aftal, hvarjämte en af landtmäteristyrelsen förordad landtmäteriförrättning verkställdts beträffande en af Vargöns aktiebolag försäld lägenhet.

Slutligen har justitiekanslersämbetet afgifvit infordradt underdånigt utlåtande i anledning af de upprättade förslagskontrakten med Vargöns aktiebolag och Inlands pappfabriksaktiebolag.

Utlåtande af
justitie-
kanslers-
ämbetet.

I anledning af en erinran i nämnda utlåtande beträffande en punkt

i köpeaftalet med Inlands pappfabriksaktiebolag har bolaget öfverlämnat ett förtydligande tillägg till kontraktet, hvilket tillägg torde få såsom bilaga fogas vid detta protokoll.

Rörande öfriga af justitiekanslersämbetet gjorda erinringar blir jag i tillfälle att längre fram yttra mig.

**Inköp från
Lilla Edets
pappers-
bruks-
aktiebolag.**

Såsom nämndt har Trollhättestyrelsen i särskild skrifvelse den 29 februari 1908 framlagt förslag om inköp jämväl af de på östra sidan af Göta älf vid Lilla Edet belägna, Lilla Edets pappersbruksaktiebolag tillhöriga verken med vattenrätt.

Styrelsen erinrar till en början, hurusom styrelsen i sin förut af mig återgifna skrifvelse af den 8 januari 1908 framhållit önskvärdheten af att dessa verk jämte tillhörande vattenrätt förvärfvades för Kungl. Majt:s och kronans räkning, ehuru väl styrelsen, som då icke kommit till någon antaglig uppgörelse med ägarna, för tillfället icke ansåg sig böra göra någon framställning i sådant syfte.

Styrelsen anför vidare i förevarande skrifvelse.

»Emellertid kan man icke bortse från betydelsen af att kronan på en gång blir herre öfver hela vattenkraften i Göta älf och samtidigt beredes oinskränkt möjlighet att lösa frågan om kanalens ombyggnad på fördelaktigaste vis. Då dessutom ett nytt uppslag framkommit i afseende på villkoren för ifrågavarande egendoms förvärfvande, har styrelsen funnit sig föranlåten att återupptaga de sedan länge pågående, men på senare tid afbrutna underhandlingarna med bolaget. Dessa underhandlingar hafva nu fört till det resultat, som innehålles i vidfogade köpeaftal, hvilket är för säljaren bindande till den 1 juni 1908.

Enligt detsamma försäljer bolaget till kronan all sin vattenrätt i Göta älf vid Lilla Edet, samtliga af bolaget gjorda anläggningar för vattenkraftens uttagande, innefattande installerade turbiner för sammanlagdt omkring 5,900 turbinhästkrafter, alla sina ägande områden väster om den kronan tillhöriga och af bolaget arrenderade gamla slussen vid Lilla Edet med å dessa områden uppförda eller under uppförande varande byggnader samt vissa bolaget tillhöriga tomter och områden å östra stranden, hvilka helt eller delvis komma att öfversvämmas, därest det s. k. Laurellska kanalförslaget kommer till utförande, jämte bolagets å dessa tomter och områden belägna byggnader. I köpet ingår jämväl bolagets andel i en tomt. Däremot ingå utom turbinerna inga apparater och maskiner, ledningar och dylikt, äfven om de lagligen äro till fast egendom hänförliga. De i § 1 A) omnämnda sågverken, hvarmed vattenrätten är förbunden, lämnas inteckningsfria. Däremot besväras de flesta

tomterna på stranden af nyttjanderätts-, servituts- och penninginteckningar, hufvudsakligen till följd af teckningar, som beviljats i de stamhemman, hvarifrån tomterna afsöndrats. De teckningar af dylik art, som i aftalet närmare angifvits, kunna icke af bolaget dödas, men torde icke vara af någon afsevärd olägenhet för kronan. Som tomterna behöfva tagas i anspråk vid en uppdämning af älven och för öfrigt äfven utan en sådan uppdämning kunna få ett afsevärdt värde för kronan, bör det i alla händelser vara till fördel för kronan att låta dem ingå i köpet, i synnerhet som köpeskillingen icke härigenom lär afsevärdt influeras.

Köpeskillingen är 5 millioner kronor, men betalas så, att 3 millioner erläggas den 10 juni 1908, då ägarna för att kunna aflämna fabriksfastigheterna gravationsfria måste inlösa ett större, däri in-tecknad obligationslån, och återstoden 2 millioner den 10 juni 1909. Härigenom vinner kronan fördelen af att icke just under nuvarande exceptionellt ogynnsamma ränteförhållanden behöfva erlägga mer än $\frac{3}{5}$ af köpeskillingen. De kontanta belopp, som skola erläggas, minskas ytterligare genom följande aftalsbestämmelse.

Bolaget förbinder sig arrendera det försålda under 10 år mot ett årligt arrende af för första året 114,000 och för de följande 9 åren 190,000 kronor, motsvarande 3,8 % ränta å motsvarande delar af köpeskillingen. För att befrias från ställande af borgen eller annan säkerhet för arrendet betalar bolaget samtliga arrendebelopp i förskott, dock med afdrag för 4 % ränta på ränta å de sålunda för tidigt erlagda arrendefgifterna. På grund häraf minskas likviden den 10 juni 1908 med kronor 961,627: 80 och likviden den 10 juni 1909 med kronor 587,688: 61 enligt ett af t. f. byrådirektören i riksförsäkringsanstalten Karl Dickman utfärdadt intyg. Kronans kontanta utlägg blifva sålunda på den förra dagen kronor 2,038,372: 20 och på den senare kronor 1,412,311: 39. Att afdraget beräknas efter 4 %, ehuru kronan möjligen kan bereda sig något lägre räntefot, torde icke kunna betraktas såsom oegentligt, då inbetalningen af 10 års arrende i förskott befriar kronan från den risk, som annars kan vara förenad med dylik utarrendering, i händelse arrendatorn råkar i betalningssvårigheter eller dylikt.

Kronan är emellertid å sin sida icke bunden vid de 10 åren. Skulle egendomen för genomförande af kronans planer behöfvas dessförinnan, är arrendatorn skyldig afträda arrendet $1\frac{1}{2}$ år efter uppsägning, dock tidigast den 10 juni 1913. Gifvetvis är kronan pliktig att vid dylikt återttagande af egendomen till arrendatorn återbetala hvad han för mycket erlagt i arrende, beräknadt enligt samma grunder som ofvan angifvits.

Bolaget underhåller under arrendetiden det arrenderade på sätt i aftalet angifves samt försäkrar byggnaderna på sin bekostnad för kronans räkning mot brand och explosion af ånga i af kronan godkänd försäkringsanstalt till belopp, som bestämmes genom värdering. Inträffar skada, är bolaget skyldigt att mot åtnjutande af försäkringsersättningen återställa det skadade.

Enligt kontrakt den 22 oktober 1894 mellan ingenjören C. E. Hæger och hans rättssinnehafvare (numera Lilla Edets pappersbruksaktiebolag) å ena sidan samt Nya Trollhätte kanalbolag (numera Kungl. Maj:ts och kronan) å den andra äro den gamla kanalen och slussen vid Lilla Edet jämte den s. k. tullhustomten och visst ägoområde utarrenderade till bolaget intill den 1 juli 1943 mot ett årligt arrende af 1,500 kronor. I nu föreliggande aftal stadgas härom, att detta arrende fortfar, så länge det i aftalet öfverenskomna arrendet af verken m. m. gäller, men att det upphör samtidigt med detta senare. Härigenom kan kronan utan särskild ersättning efter den 10 juni 1913 återbekomma ifrågavarande dispositionsrätt, när så tilläfvventyrs behöfves. Vidare bestämmes, att kronan efter arrendets upphörande öfvertager dels ett med J. F. Bodén för tiden 1 januari 1897 till 1 januari 1946 afslutadt arrendekontrakt rörande en tomt, hvilken är belägen nära intill älfstranden och till hvilken nyttjanderätten måste anses vara väl värd det aftalade arrendebeloppet eller 50 kronor årligen, dels två den 21 juli 1873 upprättade arrendekontrakt för 49 år angående områden vid Göta älf m. m., ett med jordägarna i Fuxerna by m. fl. och ett med J. F. Bodén. Öfvertagandet af dessa kontrakt, enligt hvilka sammanlagda årliga arrendet utgör 310 kronor, medför för kronan bland annat fördelen att områdenas vidare bebyggande kan förhindras, hvarigenom köpesumman för desamma vid en eventuell uppdämning gifvetvis bör blifva lägre än om de vid inlösningstillfället vore i vidare mån än nu bebyggda.

Aftalets bestämmelser äro för öfrigt i hufvudsak likartade med de i aftalen med Vargöns aktiebolag och Inlands pappfabriksaktiebolag inrymda och torde icke kräfva någon närmare redogörelse.

Den köpeskilling, som bolaget begär, är otvifvelaktigt från kronans sida sedt, ganska hög, ty det är endast vattenkraften och jordområdena, hvilka kronan behöfver eller kan utnyttja, då däremot kronan på den del af köpeskillingen, som motsvarar byggnader, turbiner m. m., efter arrendetidens slut icke lär kunna skaffa sig direkt afkastning, motsvarande räntan. Men det må å andra sidan betonas, att man här liksom vid inköp af Inlandsbolagets anläggningar köper en i gång varande lifskraftig affär, och att Lilla Edets pappersbruksaktiebolags affär är

betydligt mera omfattande och inkomstbringande än Inlandsbolagets, liksom ock det förra bolagets fabriker och öfriga anläggningar äro flera gånger större än det senares. Det torde ej heller vara att förvänta, att ett lägre pris i framtiden kan ernås, ty utvidgningar och tillbyggnader af verken pågå ständigt och vattenkraftens värde på detta välbelägna ställe lär ej falla inom öfverskådlig framtid. Det må dessutom ej förbises, att man bland annat här köper en färdigmonterad turbinanläggning för c:a 5,900 hästkrafter (afsedd för tillgodogörande af jämväl den vid högre vattenstånd än lågvatten framrinnande vattenmängden).

Vattenkraften på östra sidan om älfven kan i stort sedt antagas vara lika med den på västra sidan eller för närvarande inclusive halfva kungsådran vid lägsta vattenstånd minst 5,400 turbinhästkrafter. Efter den för farledens ombyggnad erforderliga eller ändamålsenliga dämningen af älfven ofvanför Lilla Edet samt en reglering af Väneren och en dag- och nattreglering af älfvens afrinning erhållas, såsom i styrelsens underdåniga skrifvelse den 8 januari angifvits, 11,700 turbinhästkrafter. Således en ökning af sammanlagdt 6,300 turbinhästkrafter, motsvarande 6,000 elektriska hästkrafter. Denna ökning, som efter en nettoförtjänst per elektrisk hästkraft af 20 resp. 15 kronor kan motsvara ett kapitalvärde af 3 resp. 2 $\frac{1}{4}$ millioner kronor, kommer kronan icke helt till godo utan en inlösen. Om älfven verkens ägare kunna genom ändrad lagstiftning tvingas deltaga i kostnaden för eventuell reglering af Väneren, blir en sådan andel dock med hänsyn till fallens vid Lilla Edet ringa höjd i förhållande till älfvens hela fall jämförelsevis obetydlig. Natt- och dagregleringen kan, såsom i styrelsens underdåniga skrifvelse den 8 januari antydts, genomföras trots motstånd från ägaren af östra strandens vattenkraft, om kronan blir herre öfver västra 'Inlands'-sidan, på så sätt, att verken där hållas i gång hufvudsakligen under dagen, men till de östra verken lämnas jämn vattenmängd dygnet rundt. Men naturligtvis innebär detta alltid en komplikation och kan vara till men för kronan; till exempel om kraften från västra sidan annars till afsevärd del kunde uthyras åt elektro-kemiska eller andra fabriker, som behöfva jämn kraft dygnet rundt. Den ökning i östra strandens vattenkraft, som uppkommer enbart genom den i sammanhang med farledens omdaning tilltänkta höjningen af lågvattenytan ofvanför Lilla Edet och som beräknas till 3,400 turbinhästkrafter efter regleringen, har kronan svårt att utnyttja för sig, utan uttages bäst tillsammans med den öfriga delen af fallet. Förblifver östra sidans vattenkraft i enskild hand, måste sålunda, såsom ock i meromnämnda underdåniga skrifvelse framhållits, endera denna tillökning i vattenkraften ligga obegagnad och densamma

genom särskild dammbyggnad undanhållas det nedanför liggande verket — hvilket gifvetvis är nationalekonomiskt oriktigt — eller ock måste en frivillig öfverenskommelse träffas med verkens ägare om ersättning från deras sida för begagnande af den ökade fallhöjden. En sådan öfverenskommelse torde dock säkerligen blifva svår att åstadkomma på för kronan förmånliga villkor. Det framgår häraf, att kronan skördar en afsevärd vinst af att själf tillgodogöra sig den ökning i vattenkraft, som genom dämning och regleringar vinnes vid Lilla Edets östra sida.

En inlösen af Lilla Edets pappersbruksaktiebolags vattenkraft och verk måste emellertid, såsom förut framhållits, ses ej blott ur vattenkraftssynpunkt, utan äfven i belysning af olika möjligheter för farledens ombyggnad. Styrelsen har i sin underdåniga skrifvelse den 8 januari omnämnt, att den genom sina undersökningar funnit, att en slussled under vissa förutsättningar kan med bibehållande af fallen vid Lilla Edet framdragas på västra sidan af älven och i så fall endast beröra Inlandsbolagets fabriker och anläggningar, hvarför ock motsvarande inköp lifligt förordats. Men samtidigt har styrelsen framhållit, att ännu ej kan afgöras, om denna utväg är den i alla afseenden lämpligaste, eller om man slutligen bör återkomma till den i väg- och vattenbyggnadsstyrelsens underdåniga förslag af år 1902 förordade s. k. Laurellska lösningen af frågan. Enligt denna lösning skulle en ny damm anläggas vid Röda berget 4,7 km. nedanför Lilla Edet och älvens öfre vattenyta framdragas till denna damm, hvarigenom verk och fabriker vid Lilla Edet på ömse sidor om älven blefve öfversvämmade och måste slopas. Denna lösning har, som styrelsen förut betonat, tekniskt taget åtskilliga fördelar, och det bör därför ligga i kronans intresse att bibehålla möjligheterna att välja densamma.

Det bör då utrönas, med hvilket belopp denna möjlighet enligt föreliggande aftal skulle betalas. Vattenkraften kommer efter dämning och reglering att uppgå till 11,700 turbinhästkrafter och torde med hänsyn till den förmånliga belägenheten vid järnväg och farled samt nära Göteborg i kronans hand kunna åsättas ett värde af rundt 3 millioner kronor, motsvarande omkring 250 kronor per hästkraft. Jordområdena, som äro belägna i industrisambället Lilla Edet, hafva gifvetvis ett visst värde, men detta värde försvinner i hufvudsak, om de enligt Laurells plan skola till största delen öfversvämmas. Återstå sålunda 2 millioner kronor för byggnader och anläggningar, hvilka efter arrendetidens utgång för kronan äro utan nämnvärdt värde, om kanalen skall framdragas enligt Laurellska förslaget, det vill säga för möjligheten att realisera detta förslag. Detta belopp synes styrelsen icke afskräckande,

i synnerhet då man betänker, att kronan i allt fall kan få nöjaktig afkastning på köpeskillingen under 10 år, eller till dess de utarrenderade anläggningarna tidigare behöfva tagas i bruk för kronans räkning, och att dessa, om Laurellska planen icke följes, väl torde kunna äfven efter de 10 årens förlopp mot en om ock måhända mindre ersättning uthyras.

Till slut må påpekas, att, om man lägger tillsammans samtliga köpeskillingar i aftalen med Vargöns aktiebolag, Inlands pappfabriksaktiebolag och det nu föreliggande, erhålles ett sammanlagdt belopp af 10,640,000 kronor. Genom samma inköp skulle den af kronan efter regleringen disponerade vattenkraften i älfven under dagen uppgå till sammanlagdt mer än 190,000 turbinhästkrafter vid lägsta vattenstånd eller 110,000 turbinhästkrafter mer än nu äro för kronan tillgängliga vid Trollhättan. Denna ökning motsvarar 105,000 elektriska hästkrafter, hvilka efter resp. 20 och 15 kronors nettovinst per hästkraft representerar ett kapital efter 4 % af 52,5 och 39,5 millioner kronor. Jämförelsen mellan de båda slutsummorna visar, att kronan utan risk kan inlåta sig äfven på den nu föreliggande affären.

Med stöd af det anförda får styrelsen i underdånighet hemställa, att Eders Kungl. Maj:t täcktes föreslå Riksdagen godkänna bifogade af Lilla Edets pappersbruksaktiebolag undertecknade aftal om försäljning af dess vattenrätt i Göta älf och vissa af dess fastigheter.

Vid aftalets godkännande från Eders Kungl. Maj:ts och kronans sida torde det förvärfvade ställas under förvaltning af undertecknade styrelse.»

Jämväl öfver Trollhättestyrelsens framställning om inköp af de Lilla Edets pappersbruksaktiebolag tillhöriga verken med vattenrätt har väg- och vattenbyggnadsstyrelsen afgifvit infordradt underdånigt utlåtande.

Utlåtande af
väg- och
vattenbyggnadsstyrelsen.

Styrelsen yttrar däri, att förvärfvandet af denna återstående del af fallet vid Lilla Edet synes vara endast ett konsekvent fullföljande af det framkomna förslaget att göra kronan till ensam herre öfver hela vattenkraften i Göta älf, och framhåller därför önskvärdheten af att staten får i sin hand äfven nu ifrågavarande del af vattenkraften vid Lilla Edet, därest sådant kan ske på rimliga villkor.

Rörande de af Trollhättestyrelsen angifna fördelarna för kronan af det nu ifrågasatta inköpet säger sig väg- och vattenbyggnadsstyrelsen icke hafva något att erinra, men anmärker, att dessa fördelar, i hvad de afse ökning i den vid Lilla Edet tillgängliga vattenkraften, vinnas först genom af kronan själf i en framtid företagna regleringsåtgärder

samt genom borttagande af det kronan redan tillhöriga mindre vattenfallet vid Åkerström förmedelst högre dämning vid Lilla Edet.

Ser man därför i första hand till hvad säljaren verkligen skulle i närvarande stund afhända sig, finner man, säger väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, att försäljningen omfattar först och främst en färdigmonterad vattenkraftsanläggning för omkring 5,900 hästkrafter, afsedd sålunda för tillgodogörande af större vattenmängd än som under nuvarande förhållanden tillkommer säljaren vid lågvattenstånd i älven. Inberäknadt kungsådrans halfva vattenmängd skulle nämligen den vattenkraft, som tillhör nu ifrågavarande östra stranden, endast utgöra omkring 5,400 effektiva turbinhästkrafter.

Värdesättes sistnämnda, redan under nuvarande förhållanden alltid tillgängliga kraftbelopp efter samma grunder, som väg- och vattenbyggnadsstyrelsen använt i sitt underdåniga utlåtande angående öfriga nu föreslagna inköp, eller efter ett pris af 200 kronor per hästkraft, erhålles ett värde för enbart själfva vattenkraften af 1,080,000 kronor. Värderas vidare vattenbyggnader och turbiner i säljarens hand till ett, för en så stor anläggning som den förevarande, så rundligt pris som 300 kronor per hästkraft, eller för 5,900 hästkrafter 1,770,000 kronor, erhålles sålunda för vattenkraft och vattenbyggnader med turbiner ett sammanlagdt värde af 2,850,000 kronor, eller i rundt tal 3 millioner kronor. Härmed är dock, fortsätter väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, ingalunda sagdt, att ifrågavarande vattenkraftsanläggning kan anses hafva detta värde i kronans hand, alldenstund ett framtida fullt rationellt tillvaratagande af älvens vattenkraft för statens ändamål sannolikt fordrar en helt och hållet ny anläggning.

Skillnaden mellan det begärda försäljningspriset, 5,000,000, och det ofvan erhållna värdet, 3,000,000 kronor, bör sålunda, enligt väg- och vattenbyggnadsstyrelsens förmenande, — om öfverbetalning ej skall ske — närmelsevis motsvaras af värdet å med köpet följande tomter och fastigheter. Härutinnan lämna emellertid, påpekar styrelsen, handlingarna ej tillräckliga uppgifter, hvarför styrelsen icke är i stånd att bedöma, huruvida den nu begärda köpeskillingen kan anses vara skäligen eller icke.

Enär det emellertid, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, är af stor vikt för staten att, oberoende af andra, kunna på ett fullt rationellt sätt utnyttja vattenkraften i Göta älf, och detta näppeligen kan ske utan förvärfvande af nu ifrågavarande vattenfall och områden, anser väg- och vattenbyggnadsstyrelsen ej allt för mycken vikt böra läggas därpå, att köpesumman noga motsvarar anläggningarnas värde, och då ett mera fördelaktigt aftal ej synes kunna nu bringas till stånd eller i framtiden

förväntas, tillstyrker väg- och vattenbyggnadsstyrelsen för sin del det ifrågasatta köpet.

Kungl. Maj:ts befallningshafvande i Älfsborgs län anför i afgifvet utlåtande, att den af Lilla Edets pappersbruksaktiebolag begärda köpeskillingen sedt från kronans sida måste anses ganska hög, men säger sig å andra sidan icke kunna finna annat, än att de skäl för det ifrågasatta aftalet, Trollhättestyrelsen framhållit, äro af den betydelse, att inköpet synes vara en välbetänkt åtgärd, som Kungl. Maj:ts befallningshafvande därför förordar.

Utlåtande af
Kungl. Maj:ts
befallnings-
hafvande.

Slutligen har landtmäteristyrelsen, på nådig befallning, den 4 april 1908 afgifvit utlåtande jämväl beträffande frågan om inköp från Lilla Edets pappersbruksaktiebolag. På grund af en utaf landtmäteristyrelsen gjord erinran har från säljaren införskaffats ett förtydligande tillägg till kontraktet. Beträffande en annan af landtmäteristyrelsen berörd fråga skall jag i det följande yttra mig.

Utlåtande af
landtmäteri-
styrelsen.

De från Trollhättestyrelsen utgående förslag, jag härmed tillåter mig underställa Eders Kungl. Maj:ts pröfning, äro af synnerligen vidtgående omfattning och kräfva betydliga utgifter från statens sida. Men de värden, hvarom här är fråga, äro också af den storlek, att de synas mig till fullo motsvara de uppoffringar, som af staten skulle fordras.

Departements-
chefens
yttrande.

Hvad frågan här gäller, är icke mindre än att staten skulle, praktiskt taget, blifva herre öfver all vattenkraft i Göta älf från Vänerens utlopp till hafvet.

Staten är redan ägare till hela vattenkraften i Trollhätte strömmar och dessutom till strömfällen vid Fredrikslund och Källshagen samt Åkerström. Genom att nu förvärfva den återstående vattenkraften i älfven skulle staten icke allenast genom att utnyttja denna kraft för industriella ändamål skapa sig nya inkomstkällor utan äfven sättas i tillfälle att på ett väsentligen förmånligare sätt tillgodogöra den kraft, hvartill staten redan är ägare.

I sistnämnda afseende är framför allt af betydelse den kraft, som Trollhättefallen representera. Där beräknas nu af Trollhättestyrelsen vid lågvatten framrinna en vattenmängd af 320 m³ i sekunden, hvaraf 250 sm³ anses kunna tagas i anspråk för industriella ändamål. Den stora kraftstationen vid Trollhättan är också afsedd att utbyggas för sådan vattenmängd, hvilken omsatt i elektrisk energi beräknas gifva 76,000 elektriska hästkrafter.

Genom en rationellt ordnad vattenhushållning skulle emellertid, såsom af Trollhättestyrelsen framhållits, kunna uttagas ett väsentligt större kraftbelopp. De medel, som härvid stå till buds, äro dels reglering af vattenståndet i Väneren dels ock natt- och dagreglering af älfvens vattenmängd.

En vattenbehållare sådan som Väneren har en oerhörd förmåga att under tider med mycken nederbörd insamla vatten och sålunda minska afloppsmängden samt att därefter under vattenfattiga perioder afbörda det insamlade förrådet och därigenom vidmakthålla afloppsmängden. Men det är att märka, att den betydliga nytta, Vänerens stora bassäng kan göra såsom regulator, blir i väsentlig mån reducerad, så länge afloppet såsom för närvarande är fullkomligt oregleradt. En reglering af Väneren skulle, enligt af Trollhättestyrelsen gjorda beräkningar, i och för sig öka den för kraftuttagning tillgängliga vattenmängden vid Trollhättan med 100 sm³, motsvarande med hänsyn till fallhöjden icke mindre än 30,900 elektriska hästkrafter. Den närmast intaget belägna delen af tilloppskanalen till kraftstationen är också ordnad för att framleda 350 m³ vatten, och möjlighet finnes att, därest ännu större vattenmängd kan göras disponibel för kraftuttagning, tillgodogöra jämväl denna. För staten måste det följaktligen vara af synnerligt intresse, att denna regleringsfråga varder så snart ske kan ordnad.

För genomförandet af en ändamålsenlig reglering af Väneren är emellertid, såsom närmare framgår af Trollhättestyrelsens utredning, en öfverenskommelse med Vargöns ägare af nöden, hvadan det därför redan ur denna synpunkt synes vara angeläget att förvärfva Vargöverken, om sådant kan ske på antagliga villkor.

Såsom ofvan framhållits, kan emellertid möjligheten till ökad kraftuttagning vid Trollhättan åvägabringas äfven på annat sätt, nämligen genom en lämpligt afpassad natt- och dagreglering, d. v. s. genom att variera aftappningen från Väneren under dygnets olika delar så att om dagen, då kraftförbrukningen är större, mera vatten aftappas än om natten, då kraftbehovet är mindre.

Trollhättestyrelsen anser, att man genom en sådan natt- och dagreglering skulle redan före Vänerens reglering kunna öka krafttillgången vid Trollhättan med i rundt tal 22,000 elektriska hästkrafter, och väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har i detta afseende kommit till än gynnsammare resultat. Efter reglering af vattenståndet i Väneren, då den för kraftändamål tillgängliga, ständigt framrinnande vattenmängden i Trollhättefallen skulle uppgå till 350 sm³, beräknar Trollhättestyrelsen att genom natt- och dagreglering kunna än ytterligare öka krafttill-

gången. Sålunda skulle aftappningen under dagen, 14 timmar, ökas till 510 sm³, medan under natten, 10 timmar, aftappades endast 290 sm³. Om för slussning och för vattenfallen m. m. frändragas 68 å 69 sm³, skulle man följaktligen kunna för kraftuttagning förfoga öfver 442 sm³ under dagen och 221 sm³ under natten. Genom att ytterligare i kritiska fall spara in på vattnet i fallen, skulle man kunna räkna med en dagvattenmängd af 450 sm³. Härigenom skulle Trollhätteverken tillföras en kraftökning representerande omkring 30,900 elektriska hästkrafter utöfver det krafttillskott Vänerns reglering kan lämna. Från Trollhättan skulle sålunda slutligen kunna levereras 76,000 + 30,900 + 30,900 = 137,800 elektriska hästkrafter.

En dag- och nattreglering sådan som den här ifrågasatta — hvars genomförbarhet naturligtvis måste medelst praktiska försök konstateras — skulle emellertid icke förekomma annat än under torkperioder, då den ständiga afrinningen från Vänern är mindre än 510 sm³. Af de utredningar, som af öfverstelöjtnanten Laurell verkstälts i sammanhang med förslag till reglering af Vänern, finner man, att enligt hans regleringsprogram nämnda vattenmängd kunnat erhållas under 91,3 % af hela tidsperioden 1819—1899, medan under återstående delen af nämnda tidrymd endast mindre aftappning måst ske. Under den ovanliga torkperioden, 1854—60, skulle dock endast 435 sm³ varit tillgängliga. Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen håller emellertid före, att man efter ett annat regleringsprogram äfven under enstaka vattenfattiga år kan erhålla 500—550 m³ och att till och med under sådana svåra torkperioder som 1854—60 460 sm³ skulle vara tillgängliga. Den ifrågasatta natt- och dagregleringen kommer sålunda att ytterst sällan behöfva tillgripas, men har sin stora betydelse däruti, att man kan utan ångreserv eller dylikt basera kraftafsättningen från Trollhättan på en vattenmängd af 450 sm³ under dagen, då förbrukningen gifvetvis är större än under natten. Jag ber tillika få erinra, att dag- och nattreglering ifrågasatts af såväl Laurell som Richert, samt att den förre tänkt sig kraftstationer vid Trollhättan anlagda för tillgodogörande af 700 m³ och den senare för 500 m³.

Huru mycket större afsättningen under dagen kan blifva än under natten, är ju omöjligt att förutsäga. Styrelsen har antagit, att under 14 dagtimmar skulle förbrukas omkring dubbelt så mycket som under 10 natt-timmar, och däri synes icke ligga något orimligt. Visserligen torde betydande energimängder komma att afsättas till elektro-kemiska och dylika industrier, hvilka i allmänhet kräfva jämn krafttillgång dygnet rundt, men å andra sidan lär tendensen att minska arbetstidens längd och höja krafven på extra betalning för nattarbete verka i andra riktningen. För så stora afnämare, som järnvägarna antagligen blifva, är dagförbrukningen alltid betydligt större än nattförbrukningen.

Man skulle kunna vara tveksam om den två gånger i dygnet skeende förändring af vattenhastigheten i älven, som blir en följd af dag- och nattreglering, icke komme att verka menligt för sjöfarten. Men härvidlag bör först och främst framhållas, att förändringen ej sker plötsligt, utan att den utsträcker öfver flera timmar, samt att variationerna i aftappning och tillrinning måste utjämnas genom bildande af magasin i de älfdelar, som ligga emellan vattenverken. Dessutom kommer ej i fråga att ändra vattenhastigheterna, då dessa ändock äro stora, ty vid normal och större afrinning behöfver, såsom nämnts, ingen dag- och nattreglering förekomma. Det gäller sålunda endast att åstadkomma hastighetsvariationer inom lågt liggande gränser, då de icke torde kunna menligt inverka på älftrafiken.

Ytterligare ett medel att öka krafttillgången vid Trollhättan kan tänkas däri, att man under sön- och helgdagar, då förbrukningen af elektrisk energi säkerligen alltid blir jämförelsevis ringa, i Väneren håller inne en betydande vattenmängd, som åter kan användas under söcken-dagarna.

En vattenuttagning, så varierande som den af Trollhättestyrelsen ifrågasatta, inverkar gifvetvis i väsentlig mån på de ofvanför och nedanför belägna vattenverken. Såväl vid Vargön som vid de båda vid Lilla Edet belägna, Inlands pappfabriksaktiebolag och Lilla Edets pappersbruksaktiebolag tillhöriga verken bedrifvas för närvarande sådana industrier, som äro i gång dygnet rundt. De hafva följaktligen intresse af en i möjligaste mån konstant vattenmängd. Med nu gällande lagstiftning kunna de icke heller förpliktas att tåla en dylik varierande aftappning; och, äfven om en förändrad lagstiftning skulle gå i den riktning, att en sådan aftappning skulle kunna tillåtas äfven mot öfriga rättsägares bestridande, torde man, såsom Trollhättestyrelsen påpekat, kunna taga för gifvet, att i sådant fall ersättning måste utbetalas till vederbörande. Den ersättning, hvarom i nu föreliggande fall skulle blifva fråga, skulle säkerligen komma att röra sig om betydande belopp.

Ur nu nämnda synpunkt är det således af synnerlig vikt för staten att blifva ägare till den vattenkraft i älven, hvaröfver staten ej redan förfogar. Beträffande de s. k. Hægerska verken framträder denna synpunkt ej så skarpt, då, enligt hvad Trollhättestyrelsen uppgifver, kronan med Inlandsverken i sin hand skulle i fråga om vattenuttagningen kunna ordna så, att Hægerska verken finge jämn vattenmängd dygnet rundt. Men klart är, att kronan genom att förfoga öfver båda strändernas vattenkraft finge än friare händer för ett rationellt ordnande af vattenhushållningen i älven.

Nu tillkommer ytterligare en anledning, som kraftigt talar för statsförvärf af ifrågavarande anläggningar. Särskildt gäller detta verken vid Lilla Edet. Såsom bekant har frågan rörande ombyggnad af Trollhätte kanal redan sedan länge stått på dagordningen. I det af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen på grundval af öfverstelöjtnanten Laurells utredningar år 1902 framlagda förslag till kanalens ombyggnad förut-sattes en höjning af lågvattenytan i älven mellan Vargön och Trollhättan med 0,41 meter. En sådan höjning skulle gifvetvis, såsom Trollhättestyrelsen påpekar, medföra minskning i Vargöfallens fallhöjd och följaktligen betinga afsevärd ersättning åt fallens ägare. I berörda plan ingår vidare beträffande sträckan nedanför Trollhättan mellan Åkersvass och Röda berget, dels att å hela denna del af farleden uppdämma vattenytan till 1 meters höjd öfver nuvarande högvattenytan ofvanför Åkerström, dels att förlägga och samla hela fallet å denna sträcka vid Röda berget. Härigenom skulle de nu befintliga fallen vid Lilla Edet försvinna. Förlusten af de öfverdämda vattenfallen skulle dock i värde rikligen ersättas af den vattenkraft, som erhålles samlad vid Röda berget. En sådan plans genomförande skulle gifvetvis medföra nödvändighet att inlösa de båda vid Lilla Edet belägna verken med tillhörande vattenrätt eller i hvarje fall att bekosta förflyttning af desamma.

Trollhättestyrelsen meddelar visserligen, att i det förslag till farledsfrågans lösning, som styrelsen har under utarbetande, förutsattes möjligheten att framdraga farleden förbi Lilla Edet på annat sätt än ofvan antydts, hvarigenom allenast de Inlands pappfabriksaktiebolag tillhöriga anläggningarna skulle beröras, medan de Hægerska verken lämnades orörda. Att afgifva något omdöme hvilkendera lösningen kan vara att förorda, är ju gifvetvis ej möjligt i frågans nuvarande läge. Men uppenbarligen är det synnerligen önskvärdt, att, då afgörandet en gång skall träffas, staten är såvidt möjligt obunden af enskilda intressen.

Förutom de af mig nu i korthet angifna synpunkter, som tala för de ifrågasatta statsinköpen, har Trollhättestyrelsen framhållit en del andra fördelar, som dessa inköp skulle medföra; och tillåter jag mig härutinnan hänvisa till hvad Trollhättestyrelsen anført.

Det gäller sålunda att tillse, huruvida de preliminära köpeaftalen äro sådana, att de kunna anses för staten antagliga.

De områden på marken, som enligt de särskilda aftalen försäljas, framgå närmare af kartor, hvilka torde få såsom bilagor fogas vid protokollet. En öfversiktskarta öfver Göta älf torde jämväl få bilaggas protokollet.

Enligt det af *Vargöns aktiebolag* underskrifna köpeaftalet försäljer bolaget till kronan all sin vattenrätt i Göta älf jämte alla dammar och andra anläggningar för vattenkraftens uttagande äfvensom hela Hufvudnäsön, alla stränder på båda sidor om bolagets vattenfall samt tillräcklig mark för anläggning af vattenverk i och för kraftens utnyttjande.

Köpeskillingen, som skall erläggas på tillträdesdagen den 1 juli 1908, utgör 3,090,000 kronor, hvaraf 190,000 kronor anses motsvara landområden och byggnader. Priset för vattenkraften skulle alltså belöpa sig till 2,900,000 kronor. Den för närvarande tillgängliga vattenkraften uppskattas till omkring 12,500 turbinhästkrafter vid lågvatten och 28,000 turbinhästkrafter vid medelvatten. Priset per turbinhästkraft skulle följaktligen blifva 232 kronor, om förhållandena vid lågvatten, och 104 kronor, om förhållandena vid medelvatten läggas till grund för beräkningen. Efter Vänerens reglering och med genomförande af natt- och dagreglering skulle vid lågvatten kunna vinnas ytterligare 8,700 hästkrafter eller sålunda sammanlagdt 21,200 turbinhästkrafter, då priset skulle blifva 137 kronor per hästkraft, ett pris, som icke kan anses oskäligt.

Enligt aftalet förhyr bolaget mot en årlig hyra af 60,000 kronor, motsvarande omkring 2 % å köpeskillingen, alla de försålda fastigheterna, nu befintliga dammar och andra anläggningar för vattenkraftens uttagande, intill dess den leverans af elektrisk energi, som kronan åtagit sig, tager sin början. Leveransen, som enligt § 8 i köpeaftalet omfattar 3,000 elektriska hästkrafter under en tid af 40 år, är afsedd att börja senast den 1 maj 1910. Såsom betalning härför erlägger bolaget 105,000 kronor om året, motsvarande 35 kronor per hästkraft.

Enligt samma § 8 har bolaget förbundet sig att icke uttaga ström med fasförskjutning öfver en viss gräns och att belasta de tre faserna på visst sätt. Bryter bolaget häremot, är kronan berättigad afbryta leveransen intill dess rättelse skett.

I sitt underdåniga utlåtande har justitiekanslern erinrat, att kontrahenternas mening antagligen är, att vid afbrott i leveransen af nu nämnd anledning bolaget ändock skall vara skyldigt betala den för leveransen betingade ersättningen. Emellertid, säger justitiekanslern, stadgas längre fram i samma §, att vid force majeure kronans skyldighet att leverera elektrisk energi upphör, samt tillägges, att för afbrott i energileveransen »af anledning, som ofvan nämnts», bolaget skall åtnjuta godtgörelse efter vissa grunder. Dessa ord »af anledning, som ofvan nämnts», skulle, menar justitiekanslern, kunna gifva stöd för den tolkning, att bolaget vore berättigadt till godtgörelse äfven i det ofvan i samma § omnämnda fall att afbrottet i leveransen föranledts af bolagets förvål-

lande, hvadan justitiekanslern anser försiktigast att i § 8 göra ett förtydligande tillägg. Justitiekanslern ifrågasätter tillika, huruvida icke äfven i § 9, där det talas om att kronan i visst fall äger afbryta energileveransen, skulle tarivas ett tillägg därom, att bolaget icke af sådan anledning är berättigadt till godtgörelse eller afdrag å den utfästa betalningen för den elektriska energien.

En tolkning, sådan som den af justitiekanslern såsom möjlig förut-sätta, synes mig dock icke gärna kunna ifrågakomma, helst i betraktande af den i köpeaftalet förekommande bestämmelsen, att det af bolaget utfästa beloppet skall »under alla förhållanden till kronan af bolaget erläggas, sålunda äfven om bolaget icke uttager tretusen hästkrafter och oafsedt huruvida desamma i så fall af kronan helt eller delvis upp-låtas till annan».

Enligt § 15 i köpeaftalet medgifver kronan bolaget rätt att för all framtid utan ersättning ur älfven nedanför Nybrofallen taga det vatten, som erfordras för industriellt bruk, dock icke för kraftuttagning samt under villkor att denna rätt till vattenuppfordring icke får på något sätt lägga hinder i vägen för kronans anläggningar i och för vattenkraftens tillgodogörande eller för andra ändamål eller föranleda till några som helst kostnader för kronan, om till följd af sådana anläggningar anstalterna för vattenuppfordringen behöfva ändras eller desamma därigenom försvåras.

I sitt utlåtande har justitiekanslern ifrågasatt, huruvida icke det vatten, bolaget sålunda berättigats taga ur älfven, bör begränsas till viss rymd per sekund.

Emellertid får vattnet icke begagnas för kraftuttagning, och kan så ej heller ske, emedan det skall tagas nedanför hufvudfallen. Då det således icke kan blifva fråga om någon afsevärd myckenhet samt i betraktande af de villkor, som äro fästade vid det gjorda medgifvandet, synes mig en dylik begränsning knappast vara erforderlig. Emellertid torde åt Eders Kungl. Maj:t böra utverkas bemyndigande att vidtaga formella ändringar i köpeaftalet, och lär säkerligen icke möta hinder från säljarens sida att göra de af justitiekanslern ifrågasatta tilläggen.

Enligt det af *Inlands pappfabriksaktiebolag* undertecknade aftalet försäljer bolaget dels hela den bolaget tillhöriga del af den ö, hvarå bolagets vattenverk och fabriker äro belägna, dels så stort område af bolagets mark å västra stranden, som anses behöfligt för framdragande af en ny dubbel slussled, dels all bolagets rätt till vatten och fiske utanför och å de sålunda försålda områdena. Med köpet följa anlägg-

ningar och verk å områdena ifråga jämte alla i fabriken varande maskiner, ledningar och andra anordningar. Köpeskillingen, som skall erläggas å tillträdesdagen den 1 augusti 1908, utgör 2,550,000 kronor. Byggnader och maskiner samt marken anses, lågt räknadt, vara värda 1,360,000 kronor. Priset för vattenkraften skulle sålunda belöpa sig till 1,190,000 kronor. Den bolaget tillkommande, för kraftuttagning tillgängliga vattenkraften uppskattas för närvarande vid lågvatten till 5,400 turbinhästkrafter. Priset skulle sålunda utgöra 220 kronor per hästkraft. Tager man hänsyn till den ökning i vattenmängd, som en reglering af Vänern samt en eventuell dag- och nattreglering skulle medföra, beräknas emellertid 11,700 turbinhästkrafter kunna uttagas, och priset blir då allenast omkring 102 kronor per hästkraft.

Bolaget skall enligt aftalet under 10 år från tillträdesdagen arrendera det försålda mot ett årligt arrende af 95,000 kronor, motsvarande 3.73 % å köpeskillingen. Kronan är dock fri att redan tidigare komma i besittning af hvad kronan skulle förvärfva.

Lilla Edets pappersbruksaktiebolag försäljer enligt det af bolaget undertecknade köpeaftalet all sin vattenrätt i Göta älf, samtliga af bolaget gjorda anläggningar för vattenkraftens uttagande, alla sina områden väster om den kronan tillhöriga och af bolaget arrenderade gamla slussen vid Lilla Edet samt vissa bolaget tillhöriga tomter och områden, som skulle komma att öfversvämmas, därest det Laurellska kanalförslaget komme till utförande. Alla bolaget tillhöriga byggnader å de försålda områdena ingå i köpet, däremot inga maskinella anordningar med undantag af turbiner.

Landtmäteristyrelsen har i sitt utlåtande, bland annat, anfört, att det möjligen, enär staten vore ägare af såväl gamla slussen vid Lilla Edet som viss mark å ömse sidor därom, kunde ifrågasättas, om icke afslutandet af det föreslagna köpet borde föregås af en närmare utredning, huruvida icke staten på grund af nyssnämnda förhållande kunde anses vara ägare af viss del uti det vattenfall, som försäljningen ifråga hufvudsakligen gäller. Landtmäteristyrelsen anmärker emellertid, att uti en af Kungl. Maj:t genom dom den 15 maj 1903 afgjord tvist Lilla Edets pappersbruksaktiebolag såsom ägare af ifrågavarande vattenverk förklarats äga tillgodogöra sig en tredjedel af den i älven framrinnande vattenmängden, och att i denna tvist, som uppstått af den anledning, som omförmäles i 10 § af nådiga förordningen om jordägares rätt öfver vattnet å hans grund, å kronans vägnar ej gjorts anspråk på annan del af älven än kungsådran, som också uttryckligen undantagits från verksägarens förfogande. På grund häraf anser sig landtmäteristyrelsen sakna skäl tillstyrka en sådan föregående utredning, hvilken, äfven om resultatet

däraf ej gäfvé anledning till nedbringande af den föreslagna köpeskillings belopp, i hvarje fall kunde föranleda en vidlyftig rättegång, däri kronans talan antagligen ej utan fog komme att mötas med invändning om res judicata.

Till hvad landtmäteristyrelsen sålunda anført ber jag få tillägga, att vattenrätten väl torde få anses bunden vid de i punkt A. i § 1 af köpeaftalet omförmälda sågverken, och att, enligt hvad inhämtas af för mig tillgängliga handlingar, häfd åkommit fången till dessa sågverk på grund af förordningen om tjuguarig häfd den 22 april 1881. Vidare tillåter jag mig nämna, att i en genom Kungl. Maj:ts dom den 30 december 1875 afgjord tvist mellan Nya Trollhätte kanalbolag och Kungl. Maj:t och kronan, å ena, samt ägarna af de vid Lilla Edet belägna sågverk, å andra sidan, angående rätt till den i Göta älf utskjutande udde, hvarå Lilla Edets sluss är uppförd, förklarats, att af omtvistade holmen eller den emellan slusskanalen och älfven befintliga strandrensa allenast så stor del tillhörde kronan, som för slussens och kanalens begagnande till segelled samt byggnadens vidmakthållande erfordrades, och hvilken del utmärkts å en i saken företedd karta. Kronans äganderätt förklarades sålunda icke sträcka sig ut till älfstranden, hvadan ej heller någon vattenrätt torde kunna anses tillkomma kronan. På regalrätt till vattnet i denna del af Göta älf har kronan icke heller, mig veterligen, gjort anspråk. Jag är därför ense med landtmäteristyrelsen, att någon ytterligare utredning rörande äganderättsförhållandena till Lilla Edets fall icke synes erforderlig.

I sitt uti ärendet afgifna utlåtande har justitiekanslern erinrat, att de under § 1 B—I samt O och P upptagna lägenheter icke skola af säljaren lämnas gravationsfria, och att dessa lägenheter besväras, förutom af nyttjanderättsinteckningar, äfven af penninginteckningar till afsevärda belopp. Justitiekanslern har därför ifrågasatt, huruvida icke säljaren borde tillförbindas att, därest på grund af nämnda inteckningar något af det försålda skulle frångå kronan eller kronan eljest lida intrång i sin ägande- eller nyttjanderätt till det försålda, härför hålla kronan skadeslös.

Med anledning häraf ber jag till en början få nämna, att, enligt hvad meddelats mig, icke någon af de tomter, till säkerhet för hvilkas besittning meddelade inteckningar besvära de försålda fastigheterna, är belägen å sistnämnda fastigheter. Förutom ett par numera betydelselösa inteckningar samt inteckningar, som kunna anses ytterligare trygga kronan i dess rätt, besväras ifrågavarande fastigheter jämväl af inteckningar för gäld till betydande belopp. Emellertid hafva i ärendet förda underhandlingar numera ledt därhän, att intet hinder torde förefinnas

mot att samtliga penninginteckningar före tillträdesdagen dödas jämväl i de fastigheter, som enligt köpeaftalet icke skola lämnas gravationsfria.

Köpeskillingen till Lilla Edets pappersbruksaktiebolag utgör 5,000,000 kronor, hvaraf 3,000,000 kronor skola erläggas å tillträdesdagen den 10 juni 1908 och 2,000,000 kronor den 10 juni 1909. Emellertid har tillika träffats aftal, att bolaget skall arrendera det försålda under 10 år mot ett årligt arrende af 114,000 kronor för första året och 190,000 kronor för de återstående nio åren, motsvarande 3,8 % ränta å köpeskillingen. Arrendet skall betalas i förskott med afdrag af 4 % ränta på ränta å de för tidigt erlagda arrendeafgifterna. Härigenom minskas likviden den 10 juni 1908 till 2,038,372 kronor 20 öre och den 10 juni 1909 till 1,412,311 kronor 39 öre. Kronan har i sin hand att äfven före de 10 årens utgång komma i besittning af det köpta.

Den ifrågasvarande verk tillkommande vattenkraften torde kunna beräknas vara lika stor som den, hvilken antagits medfölja de på västra sidan af älven belägna Inlandsverken eller sålunda efter nuvarande förhållanden vid lågvattenmängd 5,400 turbinhästkrafter samt efter dämning och reglering 11,700 turbinhästkrafter. Hur man än räknar, blir köpeskillingen, såsom också Trollhättestyrelsen framhållit, högst betydande i förhållande till det värde, som det försålda *i och för sig* kan anses representera. Billigare pris synes emellertid icke hafva varit möjligt att uppnå.

När det gäller bedöma de nu ifrågasatta inköpen — genom hvilka hvarje enskild säljare nog uppenbarligen gör en god affär — synes man emellertid från statens sida böra, då nu billigare villkor icke lära kunna ernås, anlägga en större synvinkel på frågan och se något längre fram i tiden, huru saken då kan komma att ur affärssynpunkt gestalta sig för staten.

Sammanlagda köpeskillingen för hvad kronan, enligt hvad nu ifrågasätts, skulle förvärfva från Vargöns aktiebolag, Inlands pappfabriksaktiebolag och Lilla Edets papperbruksaktiebolag uppgår till 10,640,000 kronor.

Därest de nu föreslagna köpen skulle vinna godkännande, komme staten efter slutligen genomförd vattenhushållningsplan att under dagen vid lägsta vattenstånd, utöfver den kraft, hvartill staten redan är ägare, förfoga öfver ytterligare följande antal elektriska hästkrafter: vid Trollhättan omkring 61,800, vid Vargön omkring 20,200 samt vid de båda verken vid Lilla Edet omkring 22,300, sålunda sammanlagdt omkring 105,000 elektriska hästkrafter. Under antagande af en nettovinst af 20

kronor per hästkraft skulle med beräkning af 4 % ränta detta krafttillskott motsvara ett kapital af omkring 52,500,000 kronor. Med antagande af en nettovinst af 15 kronor per hästkraft, det lägsta belopp, hvarmed Trollhättestyrelsen ansett sig kunna räkna, kommer man till ett kapitalvärde af 39,500,000 kronor. Om man emellertid i betraktande däraf att krafttillskottet icke ännu på någon tid torde kunna tillgodogöras och med hänsyn till svårigheterna att nu beräkna kostnaderna för kraftens uttagande utgår från en så låg nettovinst som 10 kronor i medeltal per hästkraft, stiger kapitalvärdet i allt fall till 26,250,000 kronor. Sedt ur denna, tämligen påtagliga synpunkt lära de ifrågasatta förvärfven äfven från statens sida kunna betraktas såsom en god affär. Dessutom har ju staten till följd af aftalade arrenden redan under de närmaste åren att påräkna en någorlunda skälig afkastning å de belopp, staten får utgifva.

Jag anser mig därför böra förorda desamma till antagande.

Jag tillåter mig i detta sammanhang påpeka, att, äfven om staten antager aftalen, de vid ifrågavarande verk nu befintliga industrier fortfarande torde komma att äga bestånd. Sålunda lära de vid Vargön arbetande industrierna komma att fortfaara under åtminstone 40 år eller den tid, hvarunder den till visst pris aftalade energileveransen skall pågå. Inlandsverken och Hægerska verken komma med all sannolikhet att drifvas på sina nuvarande platser de tio år arrendena vara, och under tiden torde vederbörande hinna planera andra anläggningar i närheten, baserade på energileverans från statens kraftstationer.

Såsom jag förut omnämnt, skulle staten genom antagande af ifrågavarande köpeanbud blifva herre öfver, praktiskt taget, hela vattenkraften i Göta älf. Emellertid skulle ett mindre vattenfall, tillhörigt $\frac{1}{2}$ mantal frälse Önafors, fortfarande komma att befinna sig i enskild ägo.

Vattenkraften förefinnes i en mindre afgrening af Göta älf, den så kallade Lillån, som utlöper från älfven nedanför det kronan tillhöriga Källshagsfallet emellan västra stranden och Hufvudnäsön samt åter utfaller i älfven nedanför Vargöfallet. Vattenmängden uppmättes, enligt hvad meddelats mig, den 6 juni 1907, då vattenståndet var något under medelvatten, till 4 sek m^3 . Fallhöjden var samtidigt omkring 5 m., hvadan den tillgängliga vattenkraften vid mätningstillfället utgjorde omkring 200 turbinhästkrafter. Fallet tillgodogöres genom en ganska modern kvarnanläggning och ett sågverk. I den förra äro enligt uppgift monterade turbiner för sammanlagdt 250 hästkrafter och i det senare för 100 hästkrafter. Så stor vattenkraft finnes emellertid icke alltid tillgänglig.

Underhandlingar hafva också förts om inköp af jämväl detta lilla fall för statens räkning, men det pris, som begärts, har icke ansetts antagligt. Sannolikt torde väl så småningom fallets ägare dock finnas villig att hembjuda egendomen till staten på afsevärdt billigare villkor.

Slutligen anhåller jag få anmäla, att ordföranden i Fuxerna sockens kommunalstämma och ordföranden i socknens kommunalnämnd uti en till Kungl. Maj:t ingifven skrift anhållit, att, därest det ifrågasatta köpeaftalet med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag kommer till stånd, staten måtte betala årlig kommunalskatt motsvarande den annars gifna förlusten för kommunen eller ock därför lämna skäligt vederlag. Denna fråga torde emellertid icke i detta sammanhang böra göras till föremål för pröfning.»

*Utskottets
yttrande.*

På sätt i statsrådsprotokollet framhålles, äro de fastigheter med tillhörande vattenrätt i Göta älf, som genom afslutande af de nu föreslagna köpen skulle förvärfvas åt staten, af värde för densamma icke allenast eller i främsta rummet genom den inkomst, nämnda egendom direkt kan lämna, utan de ifrågasatta köpen hafva sin största betydelse däruti, att genom desamma staten dels blifver i tillfälle att medelst reglering af afrinningen i Göta älf bereda sig väsentligen ökad utbyte af den vattenkraft, staten redan nu äger i älfven, dels ock får frihet att på lämpligt sätt ordna en förbättrad farled från Vänern till Kattegatt. I statsrådsprotokollet har utförligt redogjorts för de stora fördelar, som skulle vinnas genom en rationellt ordnad vattenhushållning i Göta älf, och vill utskottet i detta hänseende här endast erinra, hurusom enligt gjorda beräkningar krafttillgången i Trollhättefallen, hvilken under närvarande förhållanden uppskattas till 76,000 elektriska hästkrafter, skulle kunna genom anordnande af en varierande aftappning under olika delar af dygnet (dag- och nattreglering) ökas med 22,000 hästkrafter redan innan vattenståndet i Vänern reglerats. Efter genomförande af Väterns reglering, hvilken beräknas i och för sig medföra en krafttillökning i nämnda vattenfall af 30,900 hästkrafter, skulle dag- och nattregleringen blifva ännu effektivare och komma att med likaledes 30,900 hästkrafter öka krafttillgången vid Trollhättan, så att den komme att uppgå till 137,800 elektriska hästkrafter. Med hänsyn till de högst betydande värden, som berörda ökning i krafttillgången representerar, måste det anses vara af största vikt, att staten får frihet att vidtaga åtgärder för en ändamålsenlig reglering af afrinningen i älfven. Den förebragta

utredningen gifver emellertid vid handen, att sådana åtgärder icke kunna verkställas utan efter uppgörelse med ägaren till Vargöverken och, hvad angår dag- och nattreglering, jämväl med Inlands pappfabriksaktiebolag. Äfven beträffande de s. k. Hægerska verken, tillhöriga Lilla Edets pappersbruksaktiebolag, komme svårigheter att möta mot inrättande af en varierande aftappning i älven; dock finnes, enligt hvad Trollhättestyrelsen upplyst, möjlighet för staten, om den har Inlandsverken i sin hand, att lämna de Hægerska verken en jämn vattenmängd dygnet rundt, ehuru aftappningen i älven eljest varierar.

De omständigheter, som ofvan framhållits, innefatta mycket vägaande skäl för att staten förvärfvar såväl Vargöns som Inlands vattenverk. Härtill kommer ytterligare det skälet, att staten genom inköp af dessa verk kommer i tillfälle att tillgodogöra sig sina redan förut förvärfvade vattenfall vid Vänerens utlopp (Källshagen och Sjöboda) samt vid Åkerström nedanför Trollhättan, hvilka fall knappast kunna ensamma för sig med ekonomisk fördel utbyggas, men däremot lämpligen kunna tillgodogöras i sammanhang med nyssnämnda till inköp föreslagna vattenfall. Slutligen är det, på sätt Trollhättestyrelsen närmare utvecklat, i och för ordnandet af en förbättrad farled af stor vikt för staten att blifva ägare till Inlandsbolagets vattenkraft och ett tillräckligt område på västra stranden för att möjliggöra farledens framdragande därstädes.

Af ofvan angifna skäl och med hänsyn jämväl till åtskilliga andra i statsrådsprotokollet framhållna omständigheter måste det anses vara för staten i hög grad önskvärdt att komma i besittning af vattenfallen jämte angränsande markområden vid Vargön och Inland. De pris, till hvilka staten enligt de nu framlagda köpeaftalen kan förväfva nämnda egendomar, äro visserligen så i ena som i andra fallet ganska höga och öfverstiga helt visst ej obetydligt det värde, egendomarna hafva för de nuvarande ägarne. Men genom den i statsrådsprotokollet lämnade utredningen har utskottet funnit sig öfvertygad om att de fördelar, staten genom afslutande af dessa köp vinner, äro så stora, att de väl motsvara statens uppoffringar. I följd häraf anser sig utskottet ock böra tillstyrka antagandet af de med Vargöns aktiebolag och Inlands pappfabriksaktiebolag preliminärt upprättade köpeaftalen.

Hvad angår de s. k. Hægerska verken vid Lilla Edet visar utredningen, att det är synnerligen önskvärdt för staten att få i sin hand äfven dessa verk med tillhörande vattenrätt i älven. Härigenom skulle staten, praktiskt taget, blifva herre öfver all kraft i Göta älf och sålunda kunna skörda hela vinsten af den ökning i krafttillgången, som åstadkommes genom de planlagda regleringsföretagen. Och härjämte skulle

staten få fullt fria händer att på det sätt, som kan visa sig lämpligast, lösa frågan om en förbättrad farled. Hvad beträffar sistnämnda fråga föreligger som bekant ett af öfverstelöjtnant Laurell uppgjort förslag, enligt hvilket en damm skulle anläggas vid Röda berget 4,7 km. nedanför Lilla Edet för vattenytans höjande ungefär en meter öfver Åkerströms sluss, hvarvid det där befintliga låga fallet skulle försvinna och vattenytan vid Lilla Edet höjas med nära 2 meter. Då emellertid denna plan förutsätter öfversvämning af ganska betydande strandområden och industriella anläggningar, har Trollhättestyrelsen under utarbetande ett nytt förslag, enligt hvilket sluss och damm förläggas vid Lilla Edet. Huruvida detta synnerligen tilltalande alternativ skulle medföra ekonomiska fördelar, kan naturligtvis ännu icke med bestämdhet förutsägas, men gifvet är, att en sådan lösning är betydligt svårare att genomföra, om staten icke är i besittning af de Hægerska verken. Det skulle vara synnerligen olämpligt, om hela variationen mellan dag- och nattförbrukning måste åstadkommas på västra älfstranden i stället för att jämnt fördelas på hela vattentillgången; och gifvetvis skulle det vara förenadt med stora kostnader och svårigheter att under hela dygnet, oafsedt den med vattenvariationen snabbt följande höjningen och sänkningen af älfvens vattenstånd, kunna bereda ägaren af de Hægerska verken den konstanta vattentillgång, som han enligt lag har rättighet att fordra. Alldeles uppenbart är, att såväl denna komplicerade vattenhushållning som dammens anläggning på ett staten icke tillhörigt strandområde inbjuda till juridiska tvistigheter, hvilkas räckvidd ej kan öfverskådas. Det kan för öfrigt med till visshet gränsande sannolikhet antagas, att de Hægerska verken ej kunna ombyggas för den genom vattenytans höjande möjliga tillökningen i fallhöjd, utan den nuvarande öfre vattenytan måste säkerligen bibehållas vid sin naturliga nivå, alltså omkring 2 meter lägre än den nya dammen. Detta förutsätter emellertid, att vattnet från den nya dammen genom luckor nedsläppes till en lägre nivå, hvarvid några tusen hästkrafter utan ändamål bortkastas — en misshushållning, som från nationalekonomisk synpunkt måste anses högst motbjudande.

Genom att komma i besittning af bägge stränderna och hela vattenfallet vid Lilla Edet skulle staten däremot kunna på ett fullt rationellt sätt och med största ekonomiska fördel ordna kraftuttagningen. Den till de Hægerska verken hörande vattenkraften utgör, om däri inberäknas kungsådrans halfva vattenmängd, 5,400 turbinhästkrafter, men efter dämning och reglering skulle staten här kunna tillgodogöra sig 11,700 turbinhästkrafter. Värdet af detta kraftbelopp kan enligt Trollhätte-

styrelsens beräkning uppskattas till 3 miljoner kronor. Genom antagande af det med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag uppgjorda köpeaftalet skulle staten förutom vattenrätten förvärfva bolagets anläggningar för vattenkraftens uttagande samt åtskilliga jordområden med därå uppförda byggnader. I fråga om de i köpeaftalet omhandlade jordområdena äfvensom vattenrätten i älven har landtmäteristyrelsen i sitt till Kungl. Maj:t afgifna utlåtande i ärendet gjort vissa erinringar, och i anledning därå hafva Trollhättestyrelsens verkställande direktör samt dess juridiska ombud på begäran af utskottet afgifvit yttranden till närmare upplysning och utredning af ifrågavarande förhållanden. Då landtmäteristyrelsens utlåtande endast delvis blifvit relateradt i statsrådsprotokollet, vill utskottet såsom bilagor till detta sitt utlåtande meddela såväl nämnda styrelsens utlåtande i dess helhet som ock ofvan omförmälda, i anledning af detsamma afgifna yttranden.

Enligt köpeaftalet utgör köpeskillingen för de Hægerska verken 5 miljoner kronor. Såsom ofvan nämnts, kan den vattenkraft, staten genom köpet förvärfvar, anses vara värd 3 miljoner kronor. Återstående 2 miljoner kronor skulle då motsvara värdet af den öfriga egendom, staten genom köpet förvärfvar. Det låter icke förneka sig, att denna köpeskillning är hög i förhållande till det värde, till hvilket det försålda i och för sig kan uppskattas. Men de fördelar, staten indirekt kan bereda sig genom besittningen af dessa verk och den frihet, staten därigenom äger att, oberoende af andra, på lämpligaste sätt sköta vattenhushållningen i Göta älf, äro helt visst så stora, att de väl motsvara den uppoffring, som ifrågavarande köp kan anses innebära. Då det ej heller synes vara möjligt att uppnå ett billigare pris, utan det tvärtom torde vara anledning befara, att i en framtid till följd af de utvidgningar och tillbyggnader af verken, som, enligt hvad Trollhättestyrelsen upplyst, ständigt pågå, priset kan blifva högre än nu, anser sig utskottet hafva skäl tillstyrka antagandet af äfven nu ifrågavarande köpeaftal.

För ett rätt bedömande af hvad frågan här gäller bör man, såsom i statsrådsprotokollet ock framhållits, se alla de tre föreslagna köpen i ett sammanhang. Man finner därvid, att köpeskillningarnas sammanlagda belopp utgör 10,640,000 kronor. Genom dessa köp skulle den af staten efter slutligen genomförd vattenhushållningsplan i Göta älf disponerade vattenkraften i älven komma att under dagen vid lägsta vattenstånd uppgå till sammanlagdt omkring 180,000 elektriska hästkrafter, hvilket innebär en ökning med 105,000 elektriska hästkrafter i det kraftbelopp, staten för närvarande kan tillgodogöra sig. Denna krafttillökning mot-

svarar efter den lägsta beräkningsgrund, som rimligen kan komma i fråga, ett kapitalvärde af 26,250,000 kronor, men efter all sannolikhet bör värdet sättas betydligt högre. Detta visar tydligt, att de nu föreslagna inköpen äro för staten i ekonomiskt hänseende synnerligen förmånliga. Härtill kommer, att staten genom köpen får i sin hand hvad som i hufvudsak erfordras för ett ändamålsenligt ordnande af den viktigaste inre farleden i vårt land, en fråga, som inom den närmaste framtiden måste lösas.

På grund af hvad ofvan blifvit anfördt får utskottet hemställa,

att Riksdagen, med bifall till Kungl. Maj:ts förevarande proposition, må

a) godkänna och antaga tre särskilda, vid statsrådsprotokollet öfver civilärenden den 9 april 1908 fogade köpeaftal, undertecknade ett af Vargöns aktiebolag den 8 januari, ett af Inlands pappfabriksaktiebolag den 24 februari och ett af Lilla Edets pappersbruksaktiebolag den 29 februari 1908, angående försäljning till Kungl. Maj:t och kronan af viss nämnda bolag tillhörig egendom, jämte de statsrådsprotokollet jämväl bilagda tillägg till de af Inlands pappfabriksaktiebolag och Lilla Edets pappersbruksaktiebolag undertecknade köpeaftalen;

b) medgifva, att Kungl. Maj:t må i aftalen vidtaga de formella ändringar, som kunna finnas påkallade;

c) bemyndiga riksgäldskontoret att, på rekvisition, i mån af behof tillhandahålla Kungl. Maj:t de medel, som erfordras för fullgörande af likviderna enligt omnämnda köpeaftal; och

d) medgifva, att den egendom, som genom antagande af ifrågavarande aftal skulle af Kungl. Maj:t och kronan förvärfvas, må ställas under förvaltning af styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk.

Stockholm den 21 maj 1908.

På statsutskottets vägnar:

G. BILLING.

Reservation

af herrar *P. Pehrson, C. Persson, J. A. Sjö, H. Andersson* och *A. Wiklund*, hvilka ansett, att utskottets yttrande och förslag bort hafva följande lydelse:

»På sätt i stadsrådsprotokollet — — — — — (lika med utskottets yttrande här ofvan) — — — — — preliminärt upprättade köpeaftalen.

Hvad angår förslaget om inköp af de s. k. Hægerska verken vid Lilla Edet kan det icke förnekas, att staten skulle hafva fördel af att komma i besittning af äfven dessa verk med tillhörande vattenrätt i älfven. Genom detta köp i förening med de öfriga nu föreslagna skulle nämligen staten, praktiskt taget, blifva herre öfver all vattenkraft i Göta älf och sålunda kunna skörda hela vinsten af den ökning i vattenkraft, som åstadkommes genom de planlagda regleringsföretagen. Härjämte har framhållits, hurusom staten genom ifrågavarande köp skulle få fria händer beträffande farledens ordnande. Såsom ofvan påpekats, har det emellertid blifvit utredt, att farleden med slussar kan framdragas på västra stranden å den mark, som nu tillhör Inlandsverken, och denna omständighet har särskildt anförts till stöd för inköpet af dessa verk. Med denna anordning af farleden komme fallen att bibehållas vid Lilla Edet, hvaremot enligt det andra föreliggande förslaget till farledsfrågans lösning en ny damm skulle anläggas vid Röda berget 4,7 km. nedanför Lilla Edet och älfvens öfre vattenyta framdragas till denna damm, hvarigenom såväl Lilla Edets och Inlands fabriker som ock flera andra värdefulla industriella anläggningar äfvensom vidsträckta jordområden på ömse sidor om älfven skulle blifva öfversvämmade. De ersättningar, som staten i följd häraf skulle få vidkännas, komme med all säkerhet att uppgå till mycket betydande belopp och i betraktande häraf synes det vara tveifvelaktigt, att denna plan är att föredraga framför utvägen att med bibehållande af fallen vid Lilla Edet framdraga farleden öfver Inlandsverkens mark.

I fråga om den vattenkraft, hvaraf staten skulle komma i besittning genom inköp af de Hægerska verken, inhämtas af statsrådsprotokollet, att den nämnda verk tillhörande vattenkraften med tillägg af halfva kungsådran kan beräknas till 5,400 turbinhästkrafter. Genom uppdämning af älfven ofvanför Lilla Edet — hvilken uppdämning är önskvärd såväl för farledens förbättring som för utnyttjande af fallet vid Åkerström — samt genom reglering af Vätern och anordnande af

en varierande aftappning i älven skulle nämnda krafttillgång kunna ökas med 6,300 turbinhästkrafter. Äfven om man medräknar sistnämnda kraftbelopp och sålunda utgår ifrån att staten genom köpet af de Hægerska verken skulle förvärfva 11,700 turbinhästkrafter, uppgår värdet af ifrågasvarande krafttillgång, efter det af väg- och vattenbyggnadsstyrelsen satta priset af 200 kronor per hästkraft, icke till mer än 2,340,000 kronor eller, enligt Trollhättestyrelsens värdesättning efter 250 kronor per hästkraft, till omkring 3,000,000 kronor. Den i det föreslagna köpet ingående vattenkraftanläggningen kan icke för staten anses hafva något egentligt värde, enär helt och hållet nya anläggningar torde erfordras för ett rationellt tillvaratagande af älvens vattenkraft. De försålda byggnaderna och jordområdena kunna ej heller åsättas stort värde i statens hand, helst marken enligt ofvan omförmälda plan skulle till största delen sättas under vatten. Af det anförda framgår, att den i det framlagda köpeaftalet till 5 miljoner kronor satta köpeskillingen måste anses med ett belopp af 2 å 3 miljoner kronor öfverstiga värdet af den försålda egendomen. Ett för staten så ofördelaktigt och betungande aftal anser sig utskottet icke böra tillstyrka. Inköpet af de Hægerska verken är ej heller för staten på långt när så önskvärdt eller behöfligt som förvärfvandet af Vargöns och Inlands vattenverk. Genom köpen af sistnämnda två verk vinner staten, förutom viktiga fördelar med afseende å ordnandet af farleden, en högst betydlig tillökning i den för staten nu disponibla vattenkraften i Göta älf. Såsom ofvan nämnts, kan staten nu vid Trollhättan tillgodogöra sig omkring 76,000 elektriska hästkrafter. Härutöfver skulle staten i följd af nämnda köp komma att efter fullt genomförd vattenhushållningsplan under dagen vid lägsta vattenstånd förfoga öfver följande antal elektriska hästkrafter: vid Trollhättan omkring 61,800, vid Vargön omkring 20,200 och vid Inland omkring 11,100 eller sålunda sammanlagdt omkring 93,000 elektriska hästkrafter, ett kraftbelopp, i jämförelse hvarmed det, som kan utvinnas genom inköp af de Hægerska verken, nämligen 11,100 elektriska hästkrafter, måste anses vara mindre betydande.

I sammanhang härmed har utskottet velat meddela, att enligt verkställd öfverslagsberäkning Sverige i sina vattenfall har en naturkraft af omkring tio miljoner turbinhästkrafter, hvaraf emellertid endast ett belopp af omkring 3,7 miljoner kan inom öfverskådlig framtid blifva med ekonomisk fördel utnyttjad. Af sistnämnda kraftbelopp komme staten, i händelse de nu ifrågasatta köpen beslutas, att — frånsett den tillökning i kraft, som kan vinnas genom dag- och nattreglering — förfoga öfver ungefärligen en sjättedel eller omkring 600,000 turbinhästkrafter.

På grund af hvad ofvan blifvit anfördt får utskottet hemställa,

att Riksdagen må

a) med afslag å Kungl. Maj:ts förevarande framställning i hvad den afser godkännande af framlagdt köpeaftal med Lilla Edets pappersbruksaktiebolag, godkänna och antaga två särskilda vid statsrådsprotokollet öfver civilärenden den 9 april 1908 fogade köpeaftal, undertecknade det ena af Vargöns aktiebolag den 8 januari och det andra af Inlands pappfabriksaktiebolag den 24 februari 1908, angående försäljning till Kungl. Maj:t och kronan af viss nämnda bolag tillhörig egendom, jämte det statsrådsprotokollet jämväl bilagda tillägget till det af Inlands pappfabriksaktiebolag undertecknade köpeaftalet;

b) medgifva, att Kungl. Maj:t må i sistnämnda två aftal vidtaga de formella ändringar, som kunna finnas påkallade;

c) bemyndiga riksgäldskontoret att, på rekvisition, i mån af behof tillhandahålla Kungl. Maj:t de medel, som erfordras för fullgörande af likviderna enligt omnämnda köpeaftal med Vargöns aktiebolag och med Inlands pappfabriksaktiebolag; och

d) medgifva, att den egendom, som genom antagande af sistnämnda två aftal skulle af Kungl. Maj:t och kronan förvärfvas, må ställas under förvaltning af styrelsen för Trollhätte kanal- och vattenverk.»

Herrar *H. R. Törneblad* och *E. Hammarlund* hafva begärt få antecknadt, att de icke inom utskottet deltagit i behandlingen af detta ärende.

Bil A.

Landtmäteristyrelsens utlåtande.

Till Konungen.

Genom nådig remiss den 2 mars 1908 har Eders Kungl. Maj:t anbefallt landtmäteristyrelsen att afgifva underdånigt utlåtande öfver styrelsens för Trollhätte kanal- och vattenverk förslag om inköp för Eders Kungl. Maj:ts och kronans räkning af vissa vattenverk och jordområden med vattenrätt m. m. vid Lilla Edet i Göta älf; och får i anledning däraf landtmäteristyrelsen i underdånighet anföra följande:

De jordområden, som genom ifrågavarande köpeaftal föreslås att af statsverket förvärfvas, utgöra delar af de så kallade »Lilla Edets tomter», belägna inom Fuxerna by å Göta älfs östra strand och innefattande äfven en därinvid liggande holme i älfven. Lilla Edets tomter hafva af ålder lydt till Fuxerna bys skifteslag i socknen af samma namn. Detta skifteslag har bestått af följande hemman, till nummer och namn angifna enligt 1825 års jordebok:

Fuxerna n:o 1, Bengt Ivarsgården,	om 1 mantal,
» n:o 2, Ivar eller Mårten Toresgården, »	1 » ,
» n:o 3, Torstens- eller Storegården, »	1 » ,
» n:o 1, Nedergården,	1 » ,
» n:o 8, Lars Svensgården,	1 » ,
» n:o 9, Frälsegården,	1 » ,
Kullås n:o 4,	$\frac{3}{8}$ » ,
Högstorp n:o 5,	$\frac{1}{2}$ » ,
Öfverbol n:o 6,	$\frac{1}{2}$ » , och
Stommen n:o 10,	$\frac{1}{2}$ » .

Hemmanen Fuxerna Frälsegård och Öfverbol äro af krono-, de öfriga af skattenatur. Uti gällande jordebok af år 1877 hafva hemmanen samma mantal som enligt 1825 års jordebok, men följande nummer och namn:

Bengt Ivarsgården n:o 1, Mårten Torsgården n:o 2, Storgården n:o 3, Nedergården n:o 4, Lars Svensgården n:o 5, Fräsegården n:o 6, Högstorp n:o 1, Kullås n:o 1, Stommen n:o 1 och Öfverbohl n:o 1.

I medlet af 1700-talet bestod den del af skifteslagets nuvarande inägoområde vid Göta älf, som var belägen söder om Lilla Edet och som utgjorde ungefär två tredjedelar af skifteslagets längs älfven belägna område, hufvudsakligen af egentlig inägojord eller åker- och ängsgården, under det att den norr därom belägna tredjedelen af skifteslagets område vid älfven bestod af så kallad »hed- och fäladsmark», eller då ännu ouppodlad men odlingsbar jord med mellanliggande berg-åsar och dylikt. Denna fäladsmark hade visserligen då för tiden utmarksnatur, men skifteslagets egentliga ut- och skogsmark sträckte sig österut från nyssnämnda område vid älfven.

Skifteslagets hed- eller fäladsmark har år 1753 undergått storskifte, som fastställdt år 1755. Därvid erhöles alla ofvannämnda hemman del efter oförmedlat mantal utom Öfverbol, som i handlingarna icke ens nämnes. Vissa områden lämnades samfällade, såsom bergåsar, gatubackar m. m. samt betecknades å kartan och i beskrifningen med k. Bland dylika områden märkes »Elfvedalarna mellan Lilla Edet och Hålan», som afsattes till »Byemännens gemensamma nyttjande, och bekvämlighet vid Fiskande». Inom den då delade marken låg invid älfven ett område, som hvarken ingick i skiftet eller uttryckligen undantogs såsom samfällt. Detta område var å kartan betecknad med särskild gul färg och påskriften »Lilla Edets tomter». I protokoll och beskrifning omförmäles det icke. En mindre del af detta område, ungefär 30 meter långt och 5 meter bredt, var skildt från fasta landet genom en kanal, i beskrifningen betecknad såsom »slusserne» och tydligen utgörande en del af gamla Trollhätte kanal. Utanför Lilla Edets område låg i själfva älfven ett område, å kartan utmärkt med q, omgifvet af dammar och åtta sågbyggnader, samt i beskrifningen sålunda angifvet: »Sågbruket på Hålänska sättet inrättat». Ej heller detta sågbruksområde ingick i skiftet eller undantogs samfällt. Enligt 1753 års karta och beskrifning funnos å Lilla Edets område förutom slusskrifvarhus och tullhus invid kanalen, tings- och gästgifvargård, häradsarrest m. m.

År 1754 hafva Fuxerna skifteslags inägor och möjligen äfven dess skogsmark undergått storskifte, hvaröfver dock hvarken karta eller beskrifning upprättats. Redan år 1760 verkställdes därför nytt storskifte å skifteslagets egentliga ofvan omförmälda inägoområde vid älfven söder om Lilla Edet. Detta skifte fastställdes år 1761. Alla ofvannämnda hemman, äfven Öfverbol, tilldelades därvid ägolott efter räntan,

som med visst undantag utgjorde delningsgrund för åker och äng, samt efter mantalet, som utgjorde delningsgrund för viss i detta skifte ingående utmark. Vid detta skifte synas ej hafva gjorts några samfällda undantag, men delägarna träffade bland andra följande öfverenskommelse: »Elfrättigheten vidkommande så nyttjas den så hädanefter som hittills, af Hemmanen i Öfre och nedre Byn alldeles efter förra vanligheten till alla sina förmåner, dock att ingen främmande eller oberättigad, må af någon Delägare tillåtas gagna sig häraf, hvarken med slåttars anläggande, fiskande eller annat nyttjande af hvad namn det vara må, utom tillstånd af alla de, som häruti laga del äga. Men ej må någons land brukas, gräset nedtrampas, eller fisket förhindras utom Jordägarens lof och föregången öfverenskommelse med honom därom». Denna öfverenskommelse torde få anses innebära, att fisket och vattnet i ån voro samfällda.

Åren 1799 och 1800 verkställdes storskifte af dels Lilla Edets tomter, dels de ägor, som under litt. k lämnats odelade vid ofvannämnda 1753 års storskifte. Sedan år 1802 vissa ändringar verkställts i storskiftet å Lilla Edets tomter, fastställdes skiftet år 1803, särskild karta och beskrifning upprättades öfver de vid 1753 års skifte med litt. k betecknade ägor; men ofvannämnda »elfvedalar» eller stranden emellan Lilla Edet och »Hålaiden» gingo i storskifte med Lilla Edets tomter. Vid sistnämnda skifte erhöilo alla ofvan uppräknade hemman i skifteslaget utom Öfverbol ägolott uti två eller flera skiften efter innehaf, jämlikt en redan år 1748 upprättad delningslängd. Hemmanet Öfverbol omtalas ej ens i handlingarna. Landtmästeristyrelsen bifogar i underdånighet utdrag af kartan öfver detta storskifte, bilaga A, samt af beskrifningen, bilaga B.

Af skifteshandlingarna framgår, att i skiftet ingingo — utom de egentliga tomterna vid Lilla Edet, som tilldelades ofvannämnda hemman — dels »slussverket», som ägdes af Eders Kungl. Maj:t och kronan och Göteborgs stad samt bestod af kanalen eller slussen jämte de å kartan med litt. N, O och P utmärkta områdena, af hvilka det med litt. N betecknade utgjorde »slussgången», det med O betecknade slussskrifvarehusets tomt och det med P betecknade faktorsbyggnadstomt, äfven benämnd tullhustomten, dels »sågbruket», som då ägdes af två personer eller firmor, hvilka samfällt begagnade till sågbruket hörande platserna L och M å »holmen» samt »spånkajen», litt. Q, som genom köpeafhandling år 1757 upplåtits till sågbrukets ägare af »större delen af Fuxerna Byelags Intressenter» hvilken upplåtelse nu vid storskiftet förnyades genom förening, dels ock ett skattelagdt laxfiske i älften vid

sågarne å det med litt. R utmärkta området, hvilket fiske ägdes af inspektoren Lars Wallgren, som ägde äfven hälften af hemmanet Kullås. I protokollet uppgafs bland annat, att såväl slussverket som sågbruket varit Kungl. Maj:ts och kronans »uråldriga ägendom», att Göteborgs stad enligt nådigt bref den 24 mars 1651 erhållit rättighet att emot det arrende, som inspektoren Hans Sincler förut betalt, »få begagna Lilla Edets slussar, sågverk och Holmen» och att enligt en företedd gammal jordebok slussverket med åtta stycken sågar år 1720 till skatte försålt för 1,200 daler silfvermynt till Hans von Gärdes och rådmans-änkan i Göteborg Catharina Beckman. Vid 1800 års storskifte uppgafs Göteborgs stad vara ägare till $\frac{2}{3}$ och Kungl. Maj:tt och kronan till $\frac{1}{3}$ af slussverket, hvilket dock ungefär vid denna tid med tillhörande jord torde hafva öfvergått i kanalbolagets och statens ägo.

Åren 1837 och 1838 verkställdes laga skifte å inägorna till Fuxerna by, hvilket fastställdes år 1843. Alla ofvan nämnda hemman, äfven Öfverbohl, tillades därvid ägolott efter innehaf. Jämlikt 11 och 17 §§ af skiftesprotokollet bestämdes, att såväl skifteslagets skogsmark som tomtorna på Lilla Edet, som förut blifvit lagligen skiftade, skulle från laga skiftet uteslutas.

För samfällt behof undantogs bland annat dels sågspånsplatsen vid älfven, dels en lastageplats vid ofvannämnda »Hålan» eller »Håla-idan», belägen vid sydligaste ändan af de år 1800 storskiftade Lilla Edets tomter. Enligt 15 § af skiftesprotokollet yrkade trenne delägare, att få för framtiden bibehållas vid sina i älfven ägande »Blockbommar» med landfästen, hvilket yrkande bestreds af samtliga öfriga närvarande delägare under påstående »att såväl alla i Elfven vid Fuxerna bys ägor varande Blockbommar som Fisket bör förblifva till samfällt begagnande efter hemmantalet». Denna fråga afgjordes genom utlåtande af förrättningsmännen, som yttrade bland annat: »Denna stridighet är en rättsfråga, som ej tillhör landtmätaren och Godemän att afgöra, hålst denna förrättning ej sträcker sig längre än till Inägorna, och altså Delning af vattnet uteslutit, i grund hwaraf denna stridighet efter behörig Instämning får göras anhängig wid wederbörlig Domstol, om någon af Byamännen därtill finner sig befogad».

Bland de i ägobeskrifningen och häfdeförteckningen upptagna »Gemensamma ägor till Hela Byalaget» märkes »Halfwa Götha Elf» om en areal af 40 tunnland 3 kappland.

Af det anförda torde framgå, att vattnet och fisket i Göta älf vid laga skiftet ansetts vara samfällda.

Såsom framgår af § 49 af skiftesprotokollet hade vid år 1819 för-

rättad storskiftesdelning å Fräsegården skett rubbning af 1800 års storskifte å Lilla Edets tomter, så att sagda hemmans andel uti nyssnämnda tomter nu tillhöra endast $\frac{1}{8}$ mantal af hemmanet.

År 1876 verkställdes utstakning af rågångarna omkring Trollhätte nya kanalbolags område på båda sidor om gamla slussarne vid Lilla Edet». Eders Kungl. Maj:ts och kronans samt kanalbolagets område öster om kanalen bestämdes i enlighet med 1800 års storskifteskartas gränser för de å den då upprättade kartan med litt. N, O och P be-tecknade områdena. Jämlikt Kungl. Maj:ts dom den 30 december 1875 uti redan år 1843 uppkommen tvist emellan kanalbolaget, uti hvars talan kronan sedermera instämt, samt sågverkens ägare, rörande kanalbolagets och kronans rätt till mark å *västra* sidan om kanalen, blef vid förrättningen å *västra* sidan utstakad en omkring 4 meter bred ägoremsa, som enligt nämnda dom och en däri åberopad karta förklarats såsom för slussens och kanalens begagnande och vidmakthållande oundgängligen erforderlig. Enligt å kartan af vederbörande häradsrätt år 1877 tecknad bevis förklarades den i enlighet med kartan verkställda rågångsförrättning hafva vunnit laga kraft.

Huruvida hemmanet Öfverbol erhållit skogsmark i samband med Haneströms skogsmark eller måhända ej tilldelats annan utmark än den, som hemmanet enligt hvad ofvan nämnts erhållit genom laga skifte å inrösningsjorden till Fuxerna skifteslag, har af härstädes tillgängliga handlingar ej kunnat utrönas.

Ehuru det kan anses tveksamt, huruvida det öfverensstämde med skiftesstadgans föreskrifter, att, såsom skedde vid laga skiftet af inägorna till Fuxerna skifteslag, storskiftet å Lilla Edets tomter lämnades orubbadt, då dessa tomter vid tiden för storskiftet ej rätteligen kunde, såsom redan då tätt bebyggda, betraktas såsom skogsmark, som uti punkt 3:o af 78 § skiftesstadgan afses, har emellertid med stöd af gällande rättsuppfattning nyssnämnda storskifte ansetts såsom orubbligt skifte, i det att åtskilliga af de vid storskiftet uppkomna ägototter eller tomter tid efter annan varit föremål för landtmäteriförrättningar af olika slag, såsom delningar, ägoutbyten och rågångsförrättningar, hvilka i allmänhet vunnit fastställelse. I öfverensstämmelse härmed synes äfven lagfart i allmänhet hafva meddelats å köp och försäljningar af tomter inom Lilla Edet. Lilla Edets pappersbruksaktiebolag har ock erhållit lagfart ej allenast å sågverks- och fiskelägenheterna Lilla Edet n:is 1, 2 och 3

utan äfven å flertalet af de tomter, hvilka nu enligt ifrågavarande köpekontrakt försäljas till Eders Kungl. Maj:t och kronan. Landtmästeristyrelsen har ansett sig sakna anledning att ingå i vidare granskning, huruvida vid upplåtelsen af dessa redan lagfarna lägenheter föreskrifterna i vederbörande afsöndringsförfattning blifvit behörigen iakttagna.

Enligt hvad till landtmästeristyrelsen öfverlämnade handlingar utvisa, har lagfart, som sökts å de uti köpeaftalets § 1 under punkterna D.), F.), G.) och H.) omförmälda lägenheter förklarats hvilande, enär säljarnes åtkomst ej kunnat visas eller åtkomsthandlingarna eljest ej varit lagligen beskaffade. Möjligen blifver det ej lätt att undanröjda de hinder, som hittills mött för lagfarts beviljande å dessa lägenheter.

Uti köpeaftalets § 1 punkt N.) uppgifves, att det till spånkaj nyttjade område såsom tillhörande sågverken »inbegripes i den lagfart, som för bolaget å sågverken beviljats den 11 februari 1907, § 44». Enär den upplåtelse till sågverksägarna af berörda område, hvilken ägt rum genom särskild, af närvarande skiftesdelägare undertecknad handling, intagen i protokollet för den 1 augusti 1800 vid storskiftet å Lilla Edets tomter, enligt landtmästeristyrelsens åsikt ej tydligen afser äganderätt, kan styrelsen ej vitsorda sagda uppgift i köpeafhandlingen, därest riktigheten däraf ej framgår af ordalydelsen uti lagfartsbeviset, hvilket landtmästeristyrelsen emellertid ej haft tillfälle att granska. I hvarje fall håller styrelsen före, att sågverksägarna genom berörda handling åtminstone tillerkänts ständig servitutsrätt till området.

Landtmästeristyrelsen tillåter sig i underdånighet erinra att, därest staten skall kunna erhålla lagfart å det i köpeaftalets § 1 punkt P) afsedda tomtområde, måste stamhemmanets ägolott å Lilla Edet enligt 1800 års storskifte först undergå delning.

Enligt § 1 af det till ärendet hörande köpeaftal inbegripes i köpet »all till de försålda fastigheterna hörande grund, öar, vattenfall, vatten och fiske i Göta älf». Af hvad ofvan anförts torde framgå, att något egentligt vattenfall ej tillhör andra än de under punkt A.) § 1 omförmälda fastigheterna Lilla Edet n:is 1, 2 och 3, i det att det hufvudsakliga vattenfallet vid Fuxerna bys nära 5 km. långa strand är beläget vid sistnämnda fastigheter.

Till öfriga i köpeaftalet upptagna lägenheter, vare sig deras ägor sträcka sig ned till älfven eller icke, läser icke höra någon vatten- och

fiskerätt i älven, än mindre något vattenfall, då dylika rättigheter, så vidt de förefinnas, måste anses höra till hemmanen. Dock torde möjligen viss vattenrätt få anses tillhöra »Spånkajen, därest området i afseende å äganderätten utgör en samfällighet för hela skifteslaget».

Genom nu föreslagna köp har äganderätt till hemmanens i Fuxerna skifteslag vatten- och fiskerätt m. m. icke öfverlåtits på Eders Kungl. Maj:t och kronan. Men om köpet kommer till stånd, så att vattenfallet skall af staten utnyttjas, vare sig enligt Laurellska förslaget eller annorledes, lär det uppenbarligen blifva nödvändigt, för undvikande af stora årliga ersättningsbelopp, att Eders Kungl. Maj:t och kronan förvärfvar uppdämningsrätt å samt vatten- och fiskerätt till åtskilliga eller kanske samtliga hemman i nyssnämnda skifteslag. Det synes under sådana omständigheter anmärkningsvärdt, att dylika rättigheter vid nu föreliggande köp icke förbehållits staten från bolagets inom samma skifteslag ägande hemman. Ätminstone synes sådant förbehåll hafva bort göras vidkommande de bolagets hemman, hvarifrån afsöndring till staten enligt köpeaftalet skall äga rum, och detta så mycket mer, som de nu till staten försålda tomterna utan vattenrätt ej kunna anses äga högre värde än annan dylik mark inom Lilla Edet eller Fuxerna skifteslag.

Af Eders Kungl. Maj:ts i Holms juridiska arkiv refererade dom den 15 maj 1903 rörande kungsådra m. m. uti ifrågavarande del af Göta älf framgår, att Lilla Edets pappersbruksaktiebolag, såsom ägare af ifrågavarande vattenverk, äger tillgodogöra sig $\frac{1}{3}$ af den i älven vid Lilla Edet framrinnande vattenmassa. Möjligen skulle, vid det förhållande, att staten emellertid är ägare af såväl gamla slussen vid Lilla Edet som viss mark å ömse sidor därom, hvarå en del af bolagets byggnader torde vara uppförda, kunna ifrågasättas, om icke afslutandet af det föreslagna köpet borde föregås af en närmare utredning, huruvida icke staten på grund af nyssnämnda förhållande kunde anses vara ägare af viss del uti det vattenfall, som försäljningen i fråga hufvudsakligen gäller. Men då i den tvist, som afgjordes genom Eders Kungl. Maj:ts berörda dom och hvilken tvist uppstått af den anledning, som omförmäles i 10 § af Eders Kungl. Maj:ts nådiga förordning om jordägares rätt öfver vattnet å hans grund den 30 december 1880, å kronans vägnar ej gjorts anspråk å annan del af älven än kungsådran, som genom domen också uttryckligen undantagits från sågverksägarens förfogande, anser sig landtmäteristyrelsen sakna skäl att tillstyrka en sådan föregående utredning, hvilken, äfven om resultatet däraf ej gäfvade anledning till nedbringande af den föreslagna köpeskillingens belopp, i hvarje fall

kunde föranleda en vidlyftig rättegång, däri kronans talan antagligen ej utan fog komme att mötas med invändning om res judicata.

Gränserna för de försålda lägenheterna, sådana de blifvit utmärkta å den i köpeaftalet åberopade och detsamma bilagda kartan, öfverensstämma ej väl med 1800 års fastställda storskifteskarta öfver Lilla Edets tomter, men denna omständighet torde i och för sig ej anses utgöra hinder för köpets afslutande, då sagda gränser framdeles kunna bestämmas genom i laga ordning utförda rågångsförrättningar.

Remissakten med därtill hörande kartor och handlingar varda härvid återställda.

Stockholm den 4 april 1908.

Underdånigst

H. RHODIN.

Alfred Eriksson.

P. M.

Det egentliga fallet vid Lilla Edet är på älvens östra sida koncentreradt vid de i köpeaftalets § 1 A — omnämnda sågverken och kvarnarna. Ofvanför går älvens relativa lugnvatten ända fram till vattenverkens intag. Nedanför A är äfvenledes relativt lugnvatten, men till följd af några i älven liggande klippvallar är här ett strömdrag, hvars sammanlagda fallhöjd på sträckan från A till den å 1843 års skifteskarta med 608 betecknade udden dock utgör endast cirka 0,15 meter vid medelvatten. Som bevis på detta strömdrags natur må anföras, att fartygen gå direkt upp till och angöra pappersbrukets bryggor vid A. Något vattenfall kan man sålunda ej tala om på sträckan A—608. Än mindre kan man det beträffande den söder om 608 belägna delen af älven, vid hvilken Fuxerna by har sin strand. Älvens lutning mellan n:r 608 och Röda berget — sålunda på ett afstånd af cirka 4 kilometer — är endast omkring 0,15 meter, hvadan om denna lutning jämnt fördelas på motsvarande sträcka, höjdskillnaden på den af Fuxerna by innehafda sträcka, eller 2,7 kilometer ej skulle utgöra mer än c:a 0,10 meter. Det må dock framhållas, att vid stark västlig vind och högt vattenstånd i Kattegatt all höjdskillnad försvinner och ett relativt lugnvatten då härskar hela vägen från Röda berget upp till vattenverken vid A.

Den lutning på vattendraget nedanför A fram till Röda berget, som sålunda, enligt ofvanstående, i vanligt fall förefinnes, ger anledning till en för älffrafiken oläglig ström på vissa punkter. Till *farledens* förbättring bör densamma i alla händelser bortskaffas, och detta måste, därest icke uppdämning, såsom Laurell föreslagit, sker, åstadkommas medels uppremsning i botten. Hvilken plan som än följes för farledens förbättring, måste sålunda fallet på ifrågavarande älffsträcka bortskaffas. Denna fråga torde på grund häraf icke böra influera vid bedömandet af det nu föreliggande ärendet om inköp af vattenverken vid Lilla Edet.

Beträffande det värde, som ifrågavarande »fall» kan anses hafva och den lösesumma som staten skulle kunna blifva pliktig för dem utgifva, så vill jag först och främst påpeka, att motsvarande vattenkraft till följd af den på lång sträcka fördelade ringa fallhöjden icke kan på ekonomiskt sätt för sig utnyttjas. Lägges härtil, att strandägarne vinna en afsevärd värdeökning å sin mark genom strömmens bortskaf-

fande och farledens förbättring, borde rättvisligen ingen lösen alls utgifvas. Den högsta ersättning, som kan ifrågakomma vore enligt min mening den, som motsvarade den teoretiskt uträknade vattenkraften på sträckan A—608, ty å den nedanför liggande sträckan kan det aldrig bli tal om vattenfall. Efter en medelvattenmängd af 500 sek^m³, hvaraf hälften skulle tillkomma Fuxerna by som strandägare, och en fallhöjd af 0,15 meter, blefve vattenkraften 375 turbinhästkrafter. I betraktande af svårigheten att tillgodogöra den obetydliga nivåskillnaden bör ett pris af 100 kronor per hästkraft snarare vara för högt än för lågt. Ersättningen skulle enligt dessa grunder blifva högst 37,500 kronor.

Stockholm den 8 maj 1908.

F. Vilh. Hansen.

Bil. C.

P. M.

Å den år 1803 den 27 maj fastsållda kartan till det åren 1799 och 1800 verkställda storskiftet å Lilla Edets tomter har enligt delningsbeskrifningen till samma skifte utmärkts med Litt. L »sågbruket med sina fördämningar», med Litt. M »Holmen hvarom tvistats, men nu sågbruket tillhörigt» samt med Litt. R »ett kronoskatte laxfiske».

Till vidare upplysning angående dessa med Litt. L, M och R betecknade områden återopas bilagda utdrag af handlingarna till ofvan berörda åren 1799 och 1800 förrättade storskifte (Bil. n:r 1).

Såsom af nämnda karta kan inhämtas, funnos vid tiden för densammans upprättande å det med Litt L utmärkta området med N:ris 1—10 betecknade särskilda verk.

Det vid Lilla Edet varande egentliga vattenfallet finnes, såsom framgår af en af herr majoren F. V. Hansen i dag ingifven P. M. utanför detta med Litt. L, M och R betecknade området, hvilket motsvarar det område, som betecknats med Litt. A å den karta, som återopas i det af Lilla Edets pappersbruks aktiebolag den 29 februari 1908 undertecknade köpeaftalet.

Vid det åren 1837 och 1838 verkställda laga skiftet å inägorna till Fuxerna by, hvilket fastställdes 1843, har enligt hvad upplyses i kungl. landtmäteristyrelsens i ärendet afgifna underdåniga utlåtande bestämts,

att tomterna på Lilla Edet, som förut blifvit lagligen skiftade, skulle från laga skiftet uteslutas.

Den till nämnda laga skifte hörande kartan upptager ej heller ofvanberörda med Litt. L, M och R betecknade område.

För säljaren har beviljats lagfart å Edet Lilla N:o 1, ett laxfiske och åtta sågkvarnar eller N:ris 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 och 8, Edet Lilla N:o 2 ett laxfiske eller sågverken N:ris 11 och 12 samt Edet Lilla N:o 3 en sågkvarn eller sågverken N:ris 9 och 10.

För driften af dessa vid Lilla Edet sedan äldre tider befintliga sågar och sågkvarnar har användts det vid Lilla Edet befintliga vattenfallet.

Genom Kungl. Maj:ts den 15 maj 1903 gifna dom i mål angående uppförande af dammbyggnader vid Lilla Edet har ingenjör C. Emil Hæger såsom ägare af verken vid Lilla Edet förklarats berättigad att tillgodogöra sig $\frac{2}{3}$ af den i älven vid Lilla Edet framrinnande vattenmassan (se Holms Nytt Juridiskt Arkiv årgång 1903 sid. 286 n:o 109).

Berörda dom, som äfven fastslog läget af kungsådran i ifrågasvarande del af Göta älf, bestämde sålunda den rätt till den framrinnande vattenmängden, som tillkommer ägare af Lilla Edets verk gentemot ägaren af den motliggande stranden.

Såsom framgår af den Kungl. propositionen har kronan veterligen icke framställt några anspråk på grund af regalrätt till vattnet i denna del af Göta älf.

Enligt återopade utdrag af handlingarna till 1799—1800 års stor-skifte hafva ock vid Lilla Edet befintliga sågverk af kronan skatte-sålts redan år 1720.

Att märka är äfven, att lagfart beviljats å sågverken n:ris 2, 3, 7, 8, 9, 10, 11 och 12 den 1 oktober 1878 för Robert Dickson, den 16 januari 1903 för C. Emil Hæger och den 11 februari 1907 för Lilla Edets pappersbruks aktiebolag samt å sågarna 1, 4, 5 och 6 den 28 januari 1887 för C. Emil Hæger och den 11 februari 1907 för nämnda aktiebolag, till följd hvaraf häfd jämlikt kungl. förordningen den 22 april 1881 om tjuguarig häfd har åkommit fången till dessa verk.

Af hvad sålunda förekommit framgår enligt min uppfattning att äganderätten till det vattenfall, som finnes utanför det med bokstafven A i köpeaftalet betecknade området, måste vara förenad med äganderätten till berörda område, hvarå de gamla verken funnits.

Kungl. landtmäteristyrelsen har ock i sitt i ärendet afgifna utlåtande uttalat den uppfattningen, att det egentliga vattenfallet vid Lilla Edet tillhör ofvanberörda sågverk, då i detsamma yttrats: »Af hvad ofvan

auförts torde framgå, att något egentligt vattenfall ej tillhör andra än under punkt A. § 1 omförmälda fastigheterna Lilla Edet n:ris 1, 2 och 3, i det att det hufvudsakliga vattenfallet vid Fuxerna bys nära 5 km. långa strand är beläget vid sistnämnda fastighet».

Af herr majoren Hansens i dag afgifna P. M. framgår ock, att det strömdrag, som vid den Fuxerna skifteslag tillhörande stranden utmed Göta älf faller utanför berörda med Litt A. betecknade område, är af mycket obetydlig beskaffenhet.

Enligt landtmäteristyrelsens utlåtande ha vattnet och fisket i Göta älf, utom hvad angår det med sågverken förenade vattenfallet, vid 1837 och 1838 års laga skifte å inägorna till Fuxerna by ansetts vara samfällade för skifteslaget.

Den rätt, som på grund häraf tillkommer skifteslaget, kan enligt min uppfattning icke innebära annat, än att delägarne i skifteslaget skulle vara berättigade att tillgodogöra sig den fallhöjd, som finnes utmed skifteslagets strand samt att bedrifva fiske i älfven utmed densamma.

Enligt herr majoren Hansens berörda P. M. är emellertid denna fallhöjd så obetydlig, att den icke torde själfständigt på ekonomiskt sätt kunna tillgodogöras och mer än tvifvelaktigt torde det därför vara, huruvida delägarne i skifteslaget, om en uppdamning af älfven ifrågakomme, enligt nu gällande lagstiftning ens skulle vara berättigade till någon ersättning för mistning af berörda strömdrag.

Hvad fisket angår bör märkas, att de gamla vid Lilla Edet förut befintliga verken i sig innefattade två laxfisken, till hvilka rätten sålunda genom köpet skulle förvärfvas.

Vid uppförande af en dammbyggnad torde för öfrigt i hvarje fall det hinder, som därigenom tilläfventyrs skulle vållas på fiskens fria gång, kunna undanrödjas genom inrättandet af laxtrappor och dylika anordningar.

Någon mera afsevärd skada å fisket torde därför icke kunna uppkomma till följd af en dammbyggnad.

Skada å jord och byggnader, som tillfogas delägare i skifteslaget, måste gifvetvis under alla förhållanden ersättas, oafsedt huruvida vattnet invid stranden är samfäldt eller ej.

I detta sammanhang bör erinras, att Lilla Edets pappersbruks aktiebolag, genom ett den 7 april 1908 dagtecknad tillägg till köpeaftalet medgifvit kronan rätt att afgiftsfritt verkställa uppdamning å de bolaget tillhöriga hemmansdelarna i skifteslaget, hvilka icke ingå i köpet.

Till upplysning angående den s. k. spånkajen åberopas bilagda utdrag af handlingarna till 1799—1800 års storskifte (Bil. n:o 2).

Däraf torde bestyrkas att ägaren af sågverken, såsom landtmäteristyrelsen ock i sitt utlåtande framhållit, måste anses under alla förhållanden hafva tillerkänts åtminstone ständig servitutsrätt till berörda område.

För kronan torde det emellertid vara likgiltigt om området besittes under äganderätt eller med ständig besittningsrätt.

Stockholm den 8 maj 1908.

Ernst Hagelin.

Utdrag af handlingarna rörande det åren 1799 och 1800 förrättade storskiftet å Lilla Edets tomter.

(Bil. 1.)

Så snart upptecknandet var verkställt, förekom första frågan om Slussverket och Holmen hvarpå Sågbruket har sitt upplag; då Herrar fullmäktigarne förete, först en gammal Jordebok som upptager Slussverket och 8:ta stycken sågar som krono, med anmärkning theruti, att det tillhopa blifvit år 1720 till skatte försåldt; hvilket skattebref i bevittnad afskrift äfven framlämnades, och innehöllt tillika ett Laxfiske, som ett Herr Hans von Gärdes och Rådmansänkan i Götheborg Madam Chatarina Beckman sig af Kongl. Maj:t och Kronan för Ett tusende två Hundrade dahler Silfver mynt tillhandlat; för det andra förelägges ett Kongl. Secretes Bref under den 24 Martii 1651 som gifver Götheborgs Stad rättighet att mot det arrende som Inspectoren Hans Sincklär förut betalt till Kongl. Maj:t och Kronan få begagna Lilla Edets slussar, Sågverk och Holmen; hvilka documenter de förmodade vara tillräcklige i beviset, att så slussarne som Sågverket, med Holmen är Kongl. Maj:ts och Kronans uråldriga ägendom och icke Fuxerna Byelags och har det sedermera kommit uti skatteköp och gått flere händer emellan Lagl:n från första Köpet 1720, med hvilken lika rätt Kongl. Maj:t och Kronan ännu har Slussverket till $\frac{1}{3}$ del och Götheborgs de 2:ne delarne; Sågvärken Herrar Hal et Compagnie och Krigs Rådet Maul, samt Laxfisket

Herr Lars Wallgren: Herrar Jord och delägare som förut okunnige om allt detta, hade nu alls icke vidare åtal på Holmen som Herrar Sägbruksägarna med rätta tillkommer, utan har 1753 års Charta gifvit anledning till theras påstående, såsom den theruti med samma färg finnes upptagen som theras öfriga odelta mark.

(Bil. 2.)

Thernäst och sist förekom Spånkajjen som Herrar Sägbruksägare låtit efter undersökning och träffat Kjöp med större delen af Fuxerna Byelags intressenter, på Sötångshåla och wattnet Idan, som den thervid gående grund upprätta år 1757 och ehuru köpeafhandling, med undersökningen under den 7 December samma år förelades och upplästes, till alla sina villkor å ömse sidor så för köpare som säljare; Så yttrade Herrar delägare af Fuxerna att de sielfve funno sig i behof af marken; och som icke med det förevista köpebrevet varet lagligen förfaret, ej heller ägarne till Stommen eller Frälsegården therunder tecknade, så påstås detta Köp olagligt och att återgå, då likväl de som sålt böra återbära de 50 Rdr som emottagna blifvit, hvartill kommer att det som skattejords förminskning bör anses. Efter någon bemedling blef omsider hela köpet ånyo belevvat till evärdelig säkerhet på sätt och förbindelse som Köpehandlingen innehåller jemte tillägg af en årlig skatt genom sågningsrättighet hvilket allt serskillt i Protocollet infördes och skriftligen för fattade föreningen med allas underskrifter befastes och här ord från ord följer:

Sedan tillförordnade Landtmätaren Lidström, rörande Slussverks och Sägverks inrättningen vid Lilla Edet infört här förut i protokollet dess uråldriga rättigheter med vårt frivilliga beslut till framtida säkerhet och stadfästelse; förekom enskildt Sägbruket rörande den så kallade Spånkajjen, hvilken af en del Jordägare uti Fuxerna By och företrädare blifvit genom Köp År 1757 försåldt till Sägbrukets särskilda behof af Spåns utföring, med villkor och förbindelser som nämnda Köpebref under den 7 December samma år innefattar; Och som detta Kjöp till ingen del blifvit Lagl. Dom fäst, så har vi till förnyande theraf under denna förening och i allmän sammanvaro öfverlagt och beslutat, att ingen ändring nu eller framdeles deruti göra, mer än, att Herrar Sägbruks ägare skjärer för hvart hemman 2:ne tolfter blackar årligen till 6 à 7 alnars och proportionaliter på de mindre hemman utan betalning, och skulle

denna längd öfverskridas får proportionen tagas derefter; Äfvenledes tillkommer hemmansägarna att innan April månads slut hafva virket på sågarna upplagdt, om de för det året vill begagna denna sin rättighet.

Sålunda oss emellan beslutat bestyrkes med våre egenhändiga underskrifter af Lilla Edet den 1 Augusti 1800.

Å Herrar Sägbruksägares vägnar

Joh. Boustedt.

And. Wilh. Gyzander.

Såsom Jordägare underskrifva:

Christer Zelow.

Sven Möller.

Jonas Boustedt.

för Fuxerna frälsegården.

för Stommen.

För Mårten Torsg. & Bengt Ivarsg.

Joh. Boustedt.

And. Olofsson.

And. Nilsson.

För Lars Svensg. *And. Bogren. Bengt Håkansson. Sven Nilsson.*

För Storeg. *And:s Boustedt.*

Kulås *Lars W:hem Wallgren.*

För Storeg. *And. Bogren.*

Skattegården. *Lars Ivarsson, Lars Bryngelsson.*

Högstorp, *Lars Olofsson.*

Till vittne:

Olof Svensson, Petter Persson, Nämndem. i Flundre H.